

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

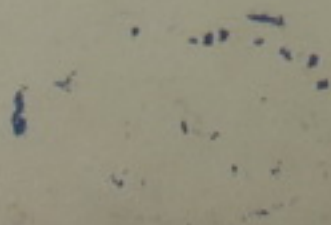
ստանձնել և տարածել նյութը ցանկացած մեդիայով կամ կրիչով
մեղադրվել կամ օգտագործել առկա նյութը առեղծված համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

131

Ա. Գ. Կարապետյան

Գեղ. Արմենյանի Գրադարան

Լ. Մ. - 1959

ԳՈՂԱՐՆԵՐ ՊԱՐՍԻԿ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵՆԷՆ

ՕՄԱՐ ԽԱՅԵԱՄ

891.51

ԿԵԱՆՔԸ ԵՒ ԳՈՐԾԸ

0-47

ԵՒ ԻՐ

ՔԱՌԵԱԿՆԵՐԸ

ՊԱՐՍԿԵՐԷՆ ԲՆԱԳՐԷՆ ԽԱՐԿՄԱՆ ՈՒԱԾ

ԼԵՒՈՆ ՄԵՍՐՈՊ

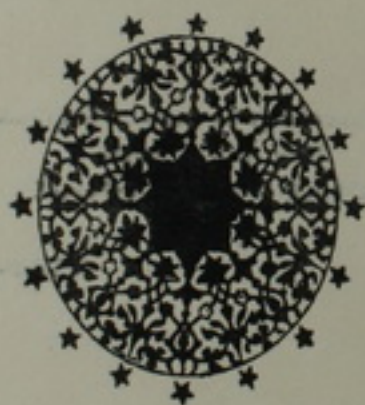
Փ Ա Ր Ի Ջ
ՏՊԱՐԱՆ ՆԵՐՈՒՄ
1923

A II
1317

Հայ Առաքելի եւ Գրականութեան
Մեր օրերու բոլոր
ԱՅՅԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՌԵՆԵՐԱՆ՝

ԶԵՂԻՆԱԿԷՆ

ԱՐԵՒԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՀԱՅ ԴԻԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷջ

ԿՍԵԼՈՎ 1800էն՝ գերման, անգլիական, ֆրանսական և ամերիկեան զրականութիւնները թարգմանելու ժողովրդական լայն խաւերուն սիրցուցեր են պարսիկ զրական դէմքերէն քանի հատերը:

Շնորհիւ այդ հետաքրքրութեան, արեւելագիտութիւնը եւրոպական — մասնաւորապէս գերման և անգլիական — զրականութեանց ամենէն մշակուած ձեւերէն մէկն է հիմա եւ սակայն, այդ շարժումէն դար մը ետքն ալ հայ զրականութիւնը — որ կրեալ, և իր ինքնուրոյն զարգացումին համար պէտք էր միւսներէն առաջ իր հոգիին, իր արեւելացիի հոգիին խօսող լարերը զտնել անոնց մէջ — զեռ չմանչեալ պարսիկ զրականութեան համաշխարհային դէմքերէն ոչ մէկը:

Ատիկա արդիւնքն է հայ իրականութեան անբնական երեւոյթներէն մէկուն: Հայ զրականութիւնը, մասնաւորաբար Արեւմտահայը, եօթնասունական թուականներու Պօլսահայ

հոսանքէն տարուած, հաստատուեցաւ իր այսօրուան դիրքին մէջ՝ կռնակը Արեւելքին, և աչքերն ու միտքը ուղղած Արեւմուտքի գրականութեան:

Յաճախ յեղեղուած բանաձեւեր ունինք այդ երեսոյթը քաջատրոդ, իրրեւ արդիւնք հայ քաղաքական կեանքին և Արեւմուտքի քաղաքակրթութեան համար մեր ունեցած ցեղային հակումներուն: Բայց որ եւ է պաշտպանողական, որքան ալ զեղեցիկ բռուերով Հիւսուած ըլլայ ան, չկրնար պարտկել մեր գրականութեան անբնական կեցուածքը ու ժխտել իրողութիւնը թէ՛ մեզ, արեւելքցի հայերս, Արեւելքը չենք նաեւ:

Մասնաւորելով հայ գրականութիւնը, եօթնասունական թուականներէն իվեր անիկա եղած է հայ լեզուով, բայց օտար ձգտումներով և ոգիով խորթ արուեստ մը:

Ո՛ւր է հայ կեանքէն, հայ հոգիէն, հայ Արեւելքէն թեւած մե՛ր գրականութիւնը:

Ձկայ:

Անոր տեղ, Պօլսոյ և Իզմիրի գրող ու բանաստեղծ սերունդները իրենց երեսակայութիւնը սնուցին եւրոպական — մեծ մասամբ ֆրանսական — խոհանոցէն, սկսելով բօմանթիք չրջանի անվերջ թարգմանութիւններէն մինչեւ մեր օրերուն Պօպէսը, Վէպէնը և... սէմպօլիսմի ծայրայեղ նրբութիւնները որոնք ոչինչ կը խօսին, ոչինչ կը հաղորդեն մեզի՝ արեւելքցի հայերուս:

Ու շատ բնական է որ, իր ազգային հոգէն ու հոգիէն կտրուած արեւմտահայ արուեստը, տարուած եւրոպական գրականութեանց ձգտումները արտայայտելու շարունակական ձիգէն, անզիտանար թէ, իրեն աւելի հարազատ, իր սրտին

ամենամօտիկ գրական ձևի մը ալ գոյութիւն ունէր՝ Արեւելքի արուեստը և Արեւելագիտութիւնը:

Իպատիւ Չօպանեանին պէտք է ըսել որ հայ աշուղներու նուիրում իր գրութեանը վրա և «Անահիտ»ին մէջ երեւցած պարսկական քանի մը թարգմանութիւններով, փորձած է ընդհամարել տալ մութին մէջ, մեր ձեռքին տակ մոռցուած գրական գանձերու ճոխութիւնը: Եթէ հայ գրագէտը չէ ուզած օգտուիլ անկէ ու ընդլայնել սկսուած շարժումը, մեղքը իր վիզը:

Քաղաքական վերջի տատենակի տեսնելալ յեղաշրջումները աւելի մօտէն շփման մէջ դրին ազգին երկու հատուածները ու ծնունդ առաւ գրական արուեստի նոր հասկացողութիւն մը:

« Բուն հայ արուեստը հայ հողին վրայ, Արեւելքի մթնոլորտին մէջ միայն կրնայ զարգանալ » բռնաձեւը հիմա կարգախօս մըն է որուն ճշմարտութեանը վերջապէս կ'սկսինք թափանցել: Քաջալերել այդ ըմբռնումը, կը նշանակէ օգնել որ խարխափող հայ Արուեստը և Միտքը վերջապէս դանեն իրենց բնական հունը: Օր մը — կը հաւատամ որ շատ չուշանար ան — պիտի ողջունենք ծնունդը իսկական հայ Արուեստին՝ հայ ցեղին ազատ ոգիովը ու հայկական Արեւելքին հարազատ գոյներովը: Այդ գրականութեան — որ ատեն մը «վաղուան գրականութիւն» անունին տակ ուրիշներն ալ խանդավառեց — հաւատացողներու հանդիպեցայ Պօլսոյ Հայ Արուեստի Ցան շուրջը համախմբող արուեստագէտներու մէջ:

Անձնապէս, զիս այս գրքին պատրաստութեան մղողը եղաւ այդ շրջանակին քաջալերող ընդունելութիւնը « Ծակա-տամարտ » ի (1922-3) սիւնակներուն մէջ երեւցած իմ քանի

մը թարգմանութիւններուս — մեծ մասամբ Խայեամէն — և Պարսկաստանի անձանօթ կեանքին ու արուեստին վրայ դրած բանի մը յօդուածներուս։ Նոյն իսկ որոշուած էր կազմել Խայեամական Շրջանակ մը, օրինակ առնելով Լամբրիկեան և Լնզլիական հայանուն գլիւպներէն, խնամով ընտրելու և եթէ կարելի ըլլար, յանգաւոր թարգմանութիւնով հայացնելու Խայեամի գործը։

Զրկուած եմ բարեկամներուս թանկագին աջակցութենէն, կը փորձեմ առանձին զուիս հասնլ այդ գործը, որուն կը ձեռնարկեմ ո՛չ իբրեւ թարգմանող, այլ հաւատացող մը որ, մեզի դրացի ու ցեղակից փառաւոր ազգի մը՝ պարտիկին համաշխարհային փառքերէն մէկը ծանչցնելը, նոր ձիգ մըն է հայ Արուեստին երեսը դարձնելու դէպի իր ազգային հարազատ ուղղութեան՝ դէպի գեղեցիկ ու խորհրդաւոր Երեսելը։

Ասկէ կը հետեւի որ պէտք է խզենք մօքի ու արուեստի այն կապերը որոնք շատոնց միացուցած են մեզ Երեսմուտքին։ Երբեք։

Կարելի չէ՞ արեսմուտքի արուեստէն օգտուիլ հայ ինքնատիպ Արուեստը կերտելու համար, ճիշդ ինչպէս որ ֆրանսական հախտնիւթերով կարելի եղած է շինել Փարիզի հայկական հարազատ ոճով մատուռը։

Կայ առարկութիւն մըն ալ, որ առաջին նայուածքով թերեւս արգարանալի ըլլայ։

Քաղաքական ներկայ պայմաններուն մէջ գոյութեան իրաւունք ունի՞ դուս գրական արուեստին նուիրուած աշխատութիւն մը։ Սեւ հարց որ վերջին տասնեակին քանի անգամներ

չարչարած է հայ գրողին միտքը: Բայց ի պատիւ անոր՝ կրկնապէս մարտիրոսացած հայ Արուեստագէտին ու Մտաւորականին, պէտք է ըսել որ չգտեց ան իր աչքերը ապագային հեռաւոր հորիզոններէն: Հակառակ անոր որ աննախընթաց ազէտներու շրջանին, ժողովուրդին հետ բաժնած էր գերագոյն զոհարերութեան բաժինը, իր մէջէն տալով հայ մտաւորականութեան ընտելագոյնը, ան ստիկէ հաքն ալ չլքեց հայ Արուեստը եւ հայ Գրականութիւնը պայմաններու մէջ, որոնք պիտի բաւէին ամենէն հաստատամիտ ժողովուրդները տասն անգամ՝ բարոյալքելու:

Այս գիրքը ամենամաթ երկինքներու տակ պատրաստուած, ու իրբեւ հիացումի արտաքայտութիւն, նուիրուած հայ Արուեստագէտին ու հայ Գրագէտին, թող համեստ աղիւս մը ըլլայ Արեւելիցի հայուն հոգիէն բարձրանալիք վաղուտն մեր գրական շէնքիին համար:

Ես կը հաւատամ անոր:

ՕՄԱՐ ԽԱՅԵԱՄ

ԿԵԱՆՔԸ ԵՒ ԳՈՐԾԸ

ՕՄԱՐ ԽԱՅԵԱՄ

ԻՐ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆԸ. Ինը հարիւր տարիներ մեզ կը զատեն Խայեամէն: Այդ երկար ժամանակամիջոցին, Պարսկաստան անցած է հիմնական յեղաշրջումներէ: Փոխուած՝ և նոյն իսկ մոլոցուած են նախորդ հազարամեակին կեանքի պատկերները, տիրող ընկերային հասկացողութիւնները ու արուեստի ըմբռնումները: Պարսիկ աստեղագէտ-բանաստեղծին շուրջ հետզհետէ թանձրացած է ինը դարերու մշուշը, որուն ետեւէն Խայեամ պիտի շփոթուէր անորոշ ու հասարակ ձեւի մը հետ: Հետեւաբար, որքան խոր թափանցներ իր շրջապատին, Խայեամ՝ այնքան աւելի յստակ պիտի յայտնուի մեզի, իր գիծերուն բոլոր նրբութիւնովը եւ այդ նրբութեան բոլոր գեղեցկութիւնովը:

Պարսկաստանի պատմութեան գլխաւոր դարազուխներէն մէկն է արաբական արշաւանքը: Նէհապէնտի պատմական ճակատամարտը (Հիճրէթի 21՝ և մեր 642 թուականին), մէկ հարուածով պարսիկ ազգին կեանքը կը բաժնէ երկու անջատ մասերու. հինը՝ որ կը վերջանայ կրակապաշտ Սասանեաններու թաւալազրոր անկումով, և նորը՝ մահմետական շրջանը:

Վճռական ու հիմնական էր տեղի ունեցած փոփոխութիւնը: Ընսպատի արաբ բռնակներուն և արաբական կրօնքին հետ, Պարսկաստան խուժեցին նաեւ արաբ լեզուն, արաբ կրօնական գրականութիւնը և քիչ ետքը արաբ մշակոյթը:

642ին յաջորդող դարերուն, Պարսկաստան մեզի կ'երեւաչ

խորատուգոտած արաբ-մահմետական ոսկիիանոսին մէջ, իր դարաւոր, հին ու ինքնատիւ աւանդութեանց, գրականութեան կամ ազգային կեանքի տմէն նշանէ զուլել:

Յետոյ կ'սկսի մահմետական տեղատուութիւնը:

Իրանի բարձրաւանդակին վրայ մէկիկ մէկիկ երեւան կուգան արաբական անջատ նահանգներ, պարսիկ իշխաններով կառավարուած: Իսլամ կրօնքի ծոցին մէջ կը յայտնուի պարսիկ-մահմետական հատուածը: Պարսիկ լեզուն և տրուեստի ազգային ձգտումը կ'սկսին պայքարը արաբ լեզուին և արաբ կրօնական մշակոյթին համայնապարփակ սարկութեան դէմ:

Արդէն պարսկական նահանգներէն մեծագոյնը, Խորասանի նահանգը, որ իր մէջ կը պարունակէր մինչեւ Կեղը. Ասիոյ արաբ սուսցուածքները, կը կառավարուի Սամանեան պարսիկ իշխաններու ձեռքով: Թապարիստանի մէջ — Կասպից ծովի հարաւային եզերքը քերոյ նահանգը, հիմնադրւած Մաղանտաւրանը — աստեւ մը կ'իշխեն կրակապաշտ Սպաղատները: Բէյ (Բակէս կամ հին Թեհրանը), Շիրազ, Իսֆահան, Նայնպէս յանձնուած են պարսիկ իշխաններու: Ու ասոնց մէջէն — ամէնքն ալ պարսիկ լեզուի և գրական վերածնունդի վառարաններ — նշանաւոր դարձաւ Կազնէվի իշխաններու արքունիքը, ժամադրութեամբ պարսիկ Ոսկեգարու զիտական ու գրական յայտնի դէմքերուն:

Տասներորդ դարուն, պարսիկ տրուեստին ծոցը եռեփուղ ազգայնական շարժումը, Մահմուտ Կազնէվի թագաւորին փալլուն օրերուն՝ և անոր ուղղակի ազդեցութեան և քաջալերութեան տակ, կ'ընկնէր իր գերազոյն դրօժը, Գանձամէն:

Արաբ և պարսիկ լեզուներու պայքարը Ֆիրդոսիէն դար

մը առաջ սկսած է, բայց 1000 թուականին, Ֆիրտօսին է որ իր Շահնամէովը յանդգնօրէն պարսիկ-աղգային գրականութեան հիմը կը դնէ, արաբ-կրօնական գետինէն՝ պարսիկ-աղգային հողի վրայ փոխադրելով Իրանի գրական շարժումը, ու բարձրացնելով պարսկերէնը տիրող կրօնքին լեզուէն վեր:

Յետոյ կուգայ Սելճուք տիրապետութիւնը, որ պարսիկ Վերածնունդի առաջին օրերուն կը զուգադիպի: 1037ին Տուգրիլ նիշաբուրը կը գրաւէ: Բայց օտար եւր լուծին տակ պարսկական Ոսկեդարը կերտող միտքերը անալլալ կը շարունակեն սկսուած դարձը, քաղաքական յեղաշրջումներու և պայքարներու խառնարանին մէջ:

Իրապէս, ինչ որ թերեւ տարօրինակ թուի, պարսիկ գրականութեան և արուեստներու Վերածնունդը և Ոսկեդարը օտար բարբարոս լուծի տակ սկսած, մօտ հինգ դար փայլած և յետոյ եւոյն լուծին ջախջախուելուն հետ շիջած են: Այդ երկար ժամանակամիջոցը ունեցաւ միայն մէկ ընդհատում՝ մօնկոլեան արշաւանքին փոթորիկը, որ ահաւելի ուժգնութիւնով ինկաւ Իրանի բարձրաւանդակին վրայ, աւերի ու արեան հեղեղի մէջէն քշելով ու խարառ անհետացնելով բնակչութեան միլիոններ ու ծաղկած քաղաքներու ամբողջ շարքեր:

Ինքնին կը հասկցուի որ պարսիկ արուեստին հինգ դարու դասական կեանքը բաժնուած է Սելճուք և Թաթարական երկու անջատ շրջաններու: Ատենցմէ առաջինին մեծութեան և փառքի ժամանակամիջոցը կը տարածուի ԺԱ. դարու սկիզբէն մինչեւ եւոյն դարու վերջերը:

Խաչեամ կ'ապրէր Սելճուք շրջանին ամենափայլուն տարիներուն՝ Մելիքշահի իշխանութեան օրերուն, երբ Սելճուք

կայսրութիւնը կը տարածուէր Զինաստանէն Կարմիր ու Միջերկրական ծովերը: « Իր զինւորները Ամուտարեաի (Կեդր. Ասիա) գետէն անցընող նաւավարները վարձատրուեցան Անտիոքի վրայ քաջուած փոխ-գրեթով » կ'ըսէ պատմութիւնը:

Նիզամ-իւլ-Մուլք, Խայեամի մեկենասը և պաշտպանը ու Մելիքշահի տաղանդաւոր պարսիկ վէզիրը, որ 55 տարի կայսրութեան ղեկին գլուխը մնաց, աննախընթաց եռանդով քաջալերեց իր երկրին արուեստները, գրականութիւնը եւ գիտութիւնը: Պարսկաստանի տիրապետողները օտար Սելճուքներն էին, բայց իմացական տիրապետութեան մականը անցեր էր պարտուած պարսիկին, որ իր տէրերուն պարտադրեց պարսիկ մշակոյթը և նոյն իսկ պարսիկ լեզուն: Պարսկական Վերածնունդը իր արմատները մխրճեց Սելճուք կայսրութեան անհաշուելի ճոխ ու շուայլ գետնին մէջ և ուռճացաւ անոր մեծնալուն հետ: Միեւնոյն պատմութիւնը կրկնուեցաւ նաեւ Թաթարական շրջանին: Բարբարոս ուժի տիրապետութիւնը մէկ կողմէն, ու միւս կողմէն՝ պարսիկ մշակոյթին յաղթանակը և պարսկական Ոսկեդարու փայլուն կեանքը, Թաթար կայսրութեան մեծութենէն և ճոխութենէն սնած:

Այս գրքին նիւթը առնչութիւն ունի միայն առաջին՝ Սելճուք շրջանին հետ, որուն կը պատկանի Օմար Խայեամի Ժամանակագրական կարգով այս շրջանին գլխաւոր ղէմքերն են. Բուսթիկի՝ առաջին պարսիկ մեծ բանաստեղծը, Էլ-Պիրուզի՝ պատմագիրը, Ա.Աիսէնա՝ (Ապու Ալի իպն Սէնա) միջնադարեան Ասիոյ ու Եւրոպայի գիտական ու գրական փառքը, Ֆիրսուի՝ մեծ ղիւցաղներգուն, Նասրի Խուսրու՝ միսթիք բանաստեղծը և սկեպտիկ իմաստասէրը, Խայեամ՝ աստեղա-

գէտ բանաստեղծը, էլ Կէզալի՝ Պաղտատի համալսարանին դասախօսը, Նիգամի-էլ-էրուսի, Էմուէրի, Խազանի՝ բանաստեղծները, Նիգամի՝ «Խուսէվ ու Շիրին»-ի հեղինակը և Աղղար՝ Նիշաբուրցի միաթիւ բանաստեղծը: Ասոնցմով — ամենքն ալ առանց բացառութեան Խորասանի նահանգին և Կեդր. Ախոյ բնիկ պարսիկներ — կ'սկսի ու կը շարունակուի պարսիկ Ոսկեղարը, մինչեւ մոնկոլեան արշաւանքը:

Խայեամի դարաշրջանին այս թեթեւ ուրուագիծը կիսատ պիտի ըլլար եթէ չձանձնայինք Խայեամի դարուն հոգեբանութիւնը, որ Վերածնութեան ուղղութիւն տուող գլխաւոր ազդակներէն մէկը եղաւ:

Սելճուքեան շրջանի պարսիկ իմաստասիրութիւնը կարելի է բնորոշել իբրեւ ծնունդը դժգոհ ու անհանգիստ միտքերու: 1000 թուականին դեռ մոռցուած չեն Սասանեան յիշատակները: Ֆիրաւսիի քնարին տիրական թրթռացումներով կ'սկսին շարժիլ Բաստիւններու, Պահրաւներու և Խուսէվներու ուրուականները: Շահնամէն Ֆիրաւսիի յաջորդներուն մէջ բռնկեցուցած է չին օրերու պարսկական փառքին երազը: Ու հակառակ ճտար տէրերու շնորհած ռսկի շղթաներուն եւ բարգաւաճ կեանքին, պարսիկ հոգին Ֆեսաց դժգոհ ինքզինքէն ու կասկածոտ իր շրջապատէն:

Յետոյ, դարաւոր ու շարունակական աղէտներէ անցած ասիական ժողովուրդներու բնագոյովը, պարսիկ միտքը կ'զգայ մօտեցող աննախընթաց պատուհասը՝ թաթարական արշաւանքը: Սելճուք կայսրութեան շէնքը, ամենէն շատ ծաւալած ու բարգաւաճ օրերուն կը ծարձատէ, չարագուշակ ազդանշանը առջով դալիւր սեւ օրերուն:

Ու արիական հոգիին անկաշկանդ խոյանքովը թեւաւորուած, պարսիկ Միտքը կը սաւառնի իրեն պարտադրուած սեմական կրօնքին կապերէն վեր: Հոն կը գտնէ գերազոյն յոյսը, միտքիք երազներու մէջ — ինչպէս ըրին Սուֆի բանաստեղծները — կամ կը յագեցնէ իր հոգին բողոքի եւ սկեպտիկ հեգնանքի երգերով, — ինչպէս ըրին Ալիսէնա, Նասրի-Խուսրէվ, Խայեամ եւ ուրիշներ:

ՕՍԱՐ ԽԱՅԵԱՄԻ ԿԵԱՆՔԸ. Խայեամ ծնած է հաւանաբար ԺԲ. դարու երկրորդ քառորդին, Նիշաբուր, Սելճուք կայսրութեան քաղաքական եւ իմացական մեծ ուստանը, ուր անցուց կեանքին մեծ մասը:

Ժամանակակից պատմագիրներու եւ բանաստեղծներու տուած հատ ու կտոր տեղեկութիւնները աւելի իր գիտական ու իմաստասիրական գործնէութեան վրայ լոյս սփռած են քան թէ անհատական կեանքին, որուն շուրջը արեւելեան սովորութեան համեմատ, ժամանակի ընթացքին հիւսուած են բազմաթիւ պատմութիւններ: Աստուծէ ամենէն նկարագրել է Եւրոպացի գրողներու կողմէ ալ յաճախ կրկնուած ճարտար վէպը, որով Նիշաբուրի համալսարանէն երեք աշակերտներ կ'ուխտեն որ կեանքի ասպարէզին մէջ իրենցմէ ով որ յաջողի, օգնէ միւսներուն: Երեք պատանիներէն մէկը ապագայ Նիզամ-իւլ-Միւլքն էր, Սելճուք կայսրութիւնը ղեկավարող հօր եղարքոսը, երկրորդը՝ Օմար Խայեամ եւ երրորդը՝ Հաշիշիներու աղանդին հիմնադիր Հատուն Սապպան, որուն

աներեւոյթ կայսրութեան սարսափը տարածուեցաւ Խաչակիր-ներու երկիրներէն մինչեւ Կեդր. Ասիա:

Տարիքի մեծ տարբերութիւնը չթոյլատրեր Նիզամ-իւլ-Միւլքի զորացական ընկեր ըլլալը միւս երկուքին, որոնք տարեկիցներ և Նիզամէն առնուազն 15-20 տարու ժողով էին: Սա ստոյգ է որ Սելճուքներու պարսիկ վէզիրին զօրաւոր պաշտպանութեան տակ ապրած է Խաչեամ, անկէ ստանալով տարեկան 10,000 տինար ռոճիկ, որ իրեն կ'ապահովէր Հանգիստ կեանք ու միջոց լայնօրէն նուիրուելու աստեղագիտական ու չափազիտական աշխատանքին: Կ'ըսուի որ Խաչեամ մերժեց իր պաշտպանին առաջարկած Նիշաբուրի կառավարչութիւնը, առարկելով որ « չուզեր մարդոց վրայ իշխել »:

Խաչեամ կրնար Հասան Սապալաի դասընկերը ըլլալ. բայց չկայ մասնաւոր ապացոյց, բացի վերոյիշեալ պատմութենէն, ցոյց առնող թէ աստեղագէտ բանաստեղծը, Խաչեամ՝ և զիտուն արկո ծախնդիրը՝ Հասան Սապալա — որ յայտնի մաթեմատիկոս մըն էր — կեանքի ասպարէզին մէջ որ և է չփում ունեցած ըլլան իրարու հետ: Ստոյգ է նոյնպէս որ, Նիզամ-իւլ-Միւլք Սելճուք արքունիքին մէջ պաշտօնի կոչած է Հաշիշիներու աղագայ պետը, որ իր բարեբարին դէմ անյաջող դաւադրութենէ մը ետք, սախուռեցաւ Եգիպտոս ապաստանիլ: Տարիներ ետք, Նիզամ-իւլ-Միւլք կ'ապանուի Հասանի տէրօրիսթներէն մէկուն դաշոյնովը:

Օմար Խաչեամի մասին հնագոյն յիշատակութիւնը կը գտնենք Սըմըրզանացի Նիզամի-էլ-Էրուտիի գրքին՝ Զեհաք Մէքալէի մէջ, ուր Խաչեամ յիշատակուած է Աստեղագէտներու և Աստղագուշակներու կենսագրութեան յատկացում

զլխին մէջ: Զեհար Մեքայէն (Զորս ճառեր) գրուած է ԺԲ. գարուն վերջերը:

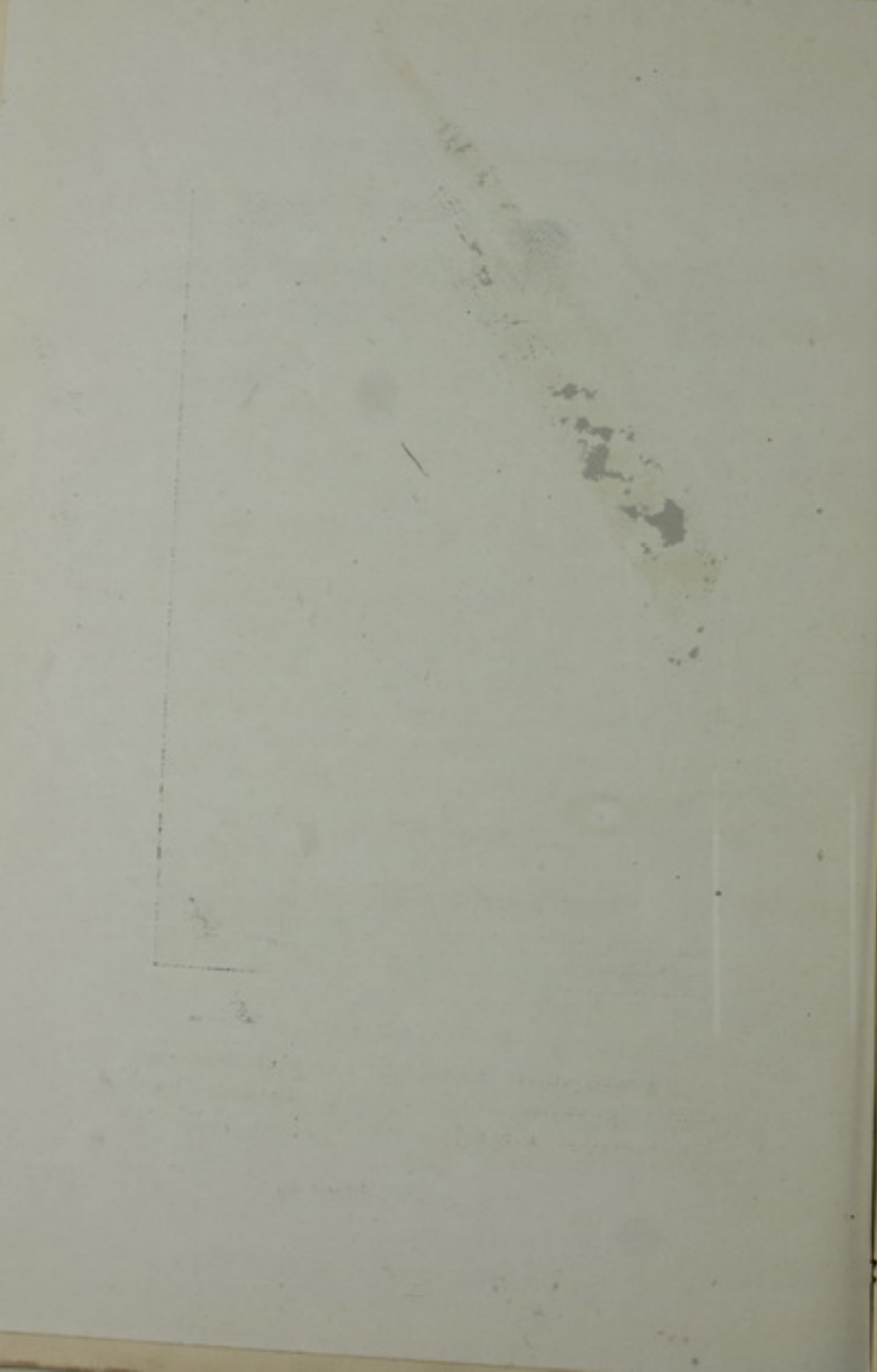
« Հիճրէթի 506 թուականին, կ'ըսէ այդ հատուածը, Խվաճէ իմամ Օմար Խայեամ և Խվաճէ իմամ Մուզէֆէր Խաֆիզարի իջան Պալիս քաղաքը, Գերեվաճառներու փողոց՝ Էմիր Ապու Սէ'աի տունը և ես միացայ անոնց: Բարեկամական հաւաքոյթ, ն մէջ լսեցի Հուճճէթի-Հազ (Խայեամի տխուրսը, Ճշմարտութեան Վկայ) Օմարի ըսելը "Իմ գերեզմանս անանկ տեղ մը պիտի ըլլայ, ուր ծառերը տարին երկու անգամ իրենց ծաղիկները վրաս պիտի թափեն" : ... Երբ Նիշարուր հասայ Հ. թ. 530ին (1135/6), արդէն քանի մը տարի առաջ այդ մեծ մարդը իր դէմքը հողով սքողեր էր և այս վարի աշխարհը որբացեր էր իրմէ: Ուրբաթ իրիկուն մը (հինգշաբթի օրուան վերջալոյսէն սկսելով Ուրբաթ իրիկուն կը համարուի, ինչպէս սովոր էին հաշուել հայերն ալ) գացի այցելել իր գերեզմանը, ... դէպի ձախ դարձայ և պարտէզի մը պատին տակ գտայ իր հողաթումբը որուն վրայ տանձենիները և դեղձիները իրենց ձիւղերը տարածեր էին, ու իր գերեզմանը թափած ծաղկի թերթերով ծածկուած էր: Այն ատեն յիշեցի ինչ որ ըսած էր Պալիսի մէջ և սկսայ արտասուել, որովհետեւ աշխարհի վրայ և բնակելի բոլոր աշխարհամասերուն մէջ ոչ մէկ տեղ իր նմանը տեսայ ես, և այլն »: Ու կը վերջացնէ լայտնելով որ Խայեամի ըսածը արդիւնք էր գուշակութեան:

Նոյն գրքին մէջ կը գտնենք նաեւ հետեւեալ պատմութիւնը ուր Խայեամ կը ներկայանայ իրրեւ արքունի աստեղագէտ: 508 (Հ. թ.) ձմեռը, Սելճուր Սուլթանը իր վէզիր Սատրուտտին Մուզէֆէրի միջոցաւ Խայեամէն կը պահանջէ որոշել քանի

ԴՐՈՒՆԲ ԿԱՍՊԵԱՆ

Քւնան-Նիշարու համրւն զիայ պատմական կիւնք, շրուն մէջէն անցա սարափառար Դարւիք՝ Մլծ Աղլեանդուն կը կա-
կոխ հալածուած: Կարափալի նամական կ'անցնի այս լիւրէն:

մը յաջորդական պայծառ օրեր, որսի երթալու համար թայեամ՝ երկու օր հաշիւներու մէջ թաղուելէ ետք, կը դուշակէ ուզուած օրերը և իր ներկայութեան թագաւորը ձի կը նստի ու կը մեկնի աւագանիին հետ: Բայց հազիւ թէ հեռացած, սեւ ամպեր ու ձիւնախառն փոթորիկ մը վրայ կը հասնին, թայեամը ծաղրի առարկայ դարձնելով ամենուեւնեւ: Ատենդագէտը կ'ապահովցնէ որ շուտով կ'անցնի փոթորիկը և թէ հինգ յաջորդական օրերը պայծառ պիտի ըլլան: Իր գուշակութիւնը կը կատարուի կէտ առ կէտ:

Բայց թայեամի գիտական արժանիքը բոլորովին վեր է պարզ օդագուշակ-աստղագէտի աստիճանէն:

1074-75ին Մելիքշահ կը հիմնէ Նիշաբուրի աստեղագիտական դիտարանը և Օմար թայեամ Մելիքշահի կողմէ կը նշանակուի դիտարանին վերակացու գլխաւոր աստեղագէտ: Նոյն հաստատութեան մէջ է որ Օմար, ուրիշ երկու գիտուններու՝ Մէյմուն իպն Նէճիպ էլ Ուասիֆիի և վերի պատմութեան մէջ յիշուած Էպուլ Մուզէֆէր էլ Իսֆիզարիի հետ ձեռնարկեց ճշգիւ նոր տոմար մը, զոր Մելիքշահ — հմուտ աստեղագէտ մը իր կարգին — կ'ուզէր « Ճէլալի Տոմար » անուան տակ հաստատել: Եւրոպացի մասնագէտներու կարծիքով իրրեւ աստեղագիտական ճշգրտութիւն, Ճէլալի տոմարը կը գերազանցէ մեր Յուլեան Հին Տոմարը և շատ կը մօտենայ Գրիգորեան Նոր Տոմարին: Ճէլալին կ'սկսի Քրիստոսի 1079 տարուան Նօ-Րուզէն (15 Մարտ, զարնան Ա. օրը):

Միջնադարեան գիտունէ մը, ինչպէս Եւրոպայի՝ Երեսելքի մէջ ալ կ'ապացուէր որ տիրապետած ըլլար գիտութեան ու արուեստներու մէկէ: Եւելի — յաճախ իրարու անկապակից —

ծիւղերուն: Այդ ըմբռնումին մարմնացած օրինակն է հռչակաւոր Ալիսէնան, որուն իմաստասիրական և բժշկական երկասիրութիւնները լատիներէնի թարգմանուած ու Եւրոպայի դատական գրքերը եղած են ԺԻ.էն մինչեւ ԺԴ. դար:

Ալիսէնան, մեռած 57 տարեկանին, Արիստոտէլի եւ Պլատոնի հետեւող իմաստասէր մը, բժշկութեան իր դարուն մեծագոյն հեղինակութիւնը, մահմտական օրէնսգիրտութեան վարդապետ, բազմաթիւ լեզուներու տիրապետած, հիանալի քառեակներ գրող ու միեւնոյն ատեն չափազէտ մը, աստեղագէտ մը ու ալքէմիսթ մըն էր:

Միջին դարը ոչ Արեւելքի, ոչ ալ Արեւմուտքի մէջ ճնած չէ երկրորդ Ալիսէնա մը, որուն միջնադարեան Ասիայ եւ Եւրոպայի հետեւողները ստեղծեցին իր դպրոցը: Այդ ուղղութեան կը պատկանէր Լաւու Օմար Խայեամ:

Ալիսէնայի հակա-կրօնական ու ժխտող ազդեցութիւնը խորապէս ազդած է Խայեամի իմաստասիրական ուղղութեան վրայ: Ու Խայեամ այդ պատճառով յաճախ իր դէմ բարձրացած փոթորիկներու դիմադրուեց, որոնց հեղինակները, խլամ կրօնքին ուղղափառ հատուածին պատկանող մոլեռանդներ, ստիպուած էին իրենց շանթերը վերադաճել բանտիէճերու և մզկիթի բնմբռն, վախճալով Խայեամի հզօր պաշտպանէն՝ Նիզամիւլ-Մուլքէն:

Նէճմուտտին Րադի, Սուֆի մը, 1223ին գրած իր Միր-սատ-իւլ-Իպաս (Իրտարան Հաւատացելոց) գրքին մէջ Խայեամը կ'անուանէ « խայտառակ իմաստասէր մը, անասաւած մը, Նիթապաշտ մը և չգիտական մը (agnostic) » ու մասնաւոր կերպով կը յիշատակէ Խայեամին մէկ քառեակը (տես թիւ 27):

զոր կ'անուանէ « սխալմունքի և մեղքի զազաթնակէտը » :

Ուրիշ հակառակորդ մը, Քիֆթի, « Փիլիսոփաներու Կենսագրութիւնը » անուն արաբերէն զրբի մը մէջ Խայեամը կ'ամբաստանէ իրրեւ « Ֆիլսէֆ » մը (փիլիսոփայ) : Այդ բառով կը հասկցուէր Յոյն փիլիսոփայութեան (ֆիլսէֆաթ)՝ այսինքն իսլամ կրօնա-իմաստասիրութեան թշնամի, հեթանոսական իմաստասիրութեան հետեւող մը : Կ'երեւայ որ Խայեամի երեսին յաճախ նետուած է այս ամբաստանութիւնը, զոր իր շատ սրամիտ մէկ քառեակովը (թիւ 98) կը հեղձէ, փոխադարձաբար վերջին տողին մէջ ծաղրելով իր հակառակորդ տուֆինթուն չղիտականութեան մօտեցող համայնաստուածութիւնը :

Քիֆթիի նայն երկասիրութենէն կը տեղեկանանք որ յետագայ սուֆիները իրենց օթեակներուն մէջ կը կարդային և կը ջանային միաթիբ նշանակութիւնով վերլուծել Խայեամի քառեակները : « Թէեւ, կը յարէ Քիֆթի, անոնք (քառեակները) ներքին իմաստով կրօնական օրէնքներուն հանդէպ խայթող օձեր և նենգալից թակարդներ են » : Միեւնոյն ժամեակ կ'ընդունի որ Խայեամ « իմաստասիրական հմտութեան եւ աստեղագիտական ասպարէզին մէջ իրեն հաւասարող չունէր, թէեւ ազատախոհ էր ու միայն խոհեմութեան սիրուն սանձած էր լեզուն » :

Աւելի թանկագին տեղեկութիւններ կը գտնենք Շէհրէզուրիի Նիւզշէ-Թիւ-Էրուաշ (Հոգւոյ Զբօսանք) զրբին մէջ, թարգմանուած ռուսերէնի և անգլիերէնի : Հոգ Խայեամ կը ներկայացուի Ավիսէնաի հետեւող մը, անձնական նկարագրով ընկերութենէ խոյս առող, նեղսիրտ և արտակարգ յիշողութեան տէր, որով Իսփա հանի մէջ զիրբ մը եօթն անգամ կարդալէ հար, Նիշա-

բուր դառնալուն գրեթէ բառ առ բառ յիշած է: Խայեամ հոգ կը ներկայացուի նաև արարազէտ և հմուտ իսլամ կրօնական օրէնսգիտութեան և աստուածաբանութեան: Թշնամի կրօնաւոր մը որ բեմէն զինքը կ'ամբաստանէր իրբեւ անաստուած, զիշեր-ները զադտնի կուգար կրօնական գիտութեանց դասեր առնել խայեամէն:

Շէհրէզգուրի կ'ըսէ նաեւ թէ էլ-Կէզալի աստուածաբան դասախօսը և Սուլթան Սէնճար չէին սիրեր Օմարը իբրեւ հերետիկոս, մինչդեռ Մելիքշահ թագաւորը մեծ համարում ունէր անոր վրայ: Մեռնելու պահուն Խայեամ Ավիւէնաի « Ծիֆա » գրքին իմաստասիրական մէկ հատուածը կարդալու վրայ էր. իր վերջին խօսքերը եղան. « ճվ Աստուած, յիբաւի իմ կարողութեանս չափով ճգնեցայ ճանչնալ Քեզ, ներէ ուրեմն որ Քեզի մօտենալու միակ յանձնարարականն այդ գիտութիւնն է »:

Շատ քիչ բան կարելի է աւելցնել այս տեղեկութեանց վրայ:

Իր անունը, Ախսուտաին Էպուլ Ֆէթ Ումէր պին Իպրահիմ էլ-Խէյեամի, դարուն սովորութեան համաձայն արարական անուն մըն է, իսլամական ստորոգելիքներով: Նախընտրած եմ պահել իր անունին մեր մէջ ընդունուած պարսկական հնչումը՝ Օմար Խայեամ: Ինչպէս կը տեսնուի հօրը անունը Իպրահիմ էր, իսկ վերջին բառը՝ Խէյեամ կամ Խէյեամի, իր գրական անունն է, հօրը եւ իր արհեստէն — վրան շինող կամ կարկտող — փոխ առնուած: Յատկանշական չէ որ պարսիկ գրողներու և գիտուններու ընտրած շոշոքողուն և յաճախ ծիծաղելիօրէն պոռոտ ծածկանուններուն տեղ, Նիշաբուրի

աստեղագէտը ուզած է ճանչցուիլ հօրը խոնարհ արհեստին անունովը, որուն հաւանաբար ինքն ալ աշակերտած է, պզտիկ տղայ մը եղած ատեն:

Խայեամ կը դժկամակէր դասախօսել կամ զրել իր ուսումնասիրած գիտական նիւթերուն վրայ, որով յամառ աշխատող ու ամբարող, բայց քիչ արտադրող եղած է բաղդատմամբ իր վարպետին՝ Ավիսէնային, որ հակառակ 57 տարեկան մենեւլուն, ձգած է հարիւրէ աւելի ստուար գործեր, ոմանք մինչև ութը հսկայ հատորներէ կազմուած:

Օմար Խայեամի ժամանակակից հեղինակներ իր գիտական գործերէն կը յիշեն տասը հատին անունները: Գրահաշուի վրայ գրած աշխատասիրութիւնը թարգմանուած է եւրոպական լեզուներու և դարերով Եւրոպայի մէջ գործածուած է իբրեւ զգրոցական գիրք: Նոյն գործը վերջերս կրկին թարգմանուած է Ֆրանսերէնի արեւելագիտական ուսումնասիրութեան համար (Woepeke, L'algebre d'Omar Alkayyami): Օմարի ուրիշ մէկ գրքին գրչագիրը, նոյնպէս թուագիտութեան վրայ « Եւքլիտի սահմանումներուն դժուարութիւնները » անուն, պահուած է անգլիական թանգարանին մէջ:

Իր կեանքի վերջի տարիներուն, կ'ըսուի որ Մէքքէ ուխտի գնաց Խայեամ, կարկեղու համար թշնամի բերանները, որոնց յարձակումները կ'երեւայ մասնաւոր թափ առած էին իր պաշտպանին՝ Նիզամ-իւլ-Միւլքի սպաննութենէն (Հիմրէթի 485 թ.) ետքը: Բացի այդ և Պարսկաստանի մէջ ըրած բանի մը ճամբորդութիւններէն, Խայեամ կեանքին մեծ մասը անցուց Նիշաբուր, զոր կը սիրէր ապահովարար անոր տեսարաններուն

և կլիմային գեղեցկութեանը, և սչ թէ մոլեռանդութեան բոյն մը ըլլալուն, ինչպէս որ իրապէս էր Սելճուքներու ծրով: Օմար մեռաւ այդ քաղաքին մէջ 1123ին (Ք. թ.):

ՍՈՒՖԻ ԴԱԻԱՆԱՆՔԸ, ԽԱՅԵԱՍ ԻԲՐԵԻ ՍՈՒՖԻ. Խայեամը հասկնալու համար տառապանքներ համառօտ ծանօթութիւն մը Սուֆիներու եւ իրենց վարդապետութեան վրայ, անհրաժեշտ է: Առանց ասոր, շատ մը քառեակներ կամ տանհատկնալի պիտի մնան կամ պիտի տան սկսնակ գրչակի մը անարուեստ գործին տապաւորութիւնը: Լաւագոյն է բնուէկարդալ Խայեամը, երբ ընթերցողը նախապէս ընտելացած չէ այն դէմքերուն և գաղափարներուն, զորս իր սրամիտ ու խայթող լեզուով նետահար ընելէն հաճոյք կը գոյ Խայեամ: Եւ իր հեգնանքի տառերկաներէն շատերը սուֆիներն են ու իրենց դաւանանքը:

Սուֆի կամ միսթիք բանաստեղծութիւնը պարսիկ դասական գրականութեան մեծագոյն մասը գրաւած է, մասնաւորապէս թաթարական արշաւանքէն ետքը: Սելճուքեան շրջանին տիրապետող դէմքը Ավիսէնան է, թաթարական շրջանինը՝ Ճէլալուտտին Բուամին, Սուֆի միսթիքականութիւնը որոշ դաւանանքի մը վերածող մեծ բանաստեղծը:

Խօսելու համար մեր հասկցած լեզուով՝ սելճուք շրջանին մէջ գրական ու իմաստասիրական տիրող պարոցին հիմնադիրն էր Ավիսէնա, իսկ Բ.՝ այսինքն թաթարական շրջանինը, Ճէլալուտտին Բուամին:

Սուֆի վարդապետութեան համաձայն, որ Նոր-Պրատոնա-

կանութեան զարգացած մէկ ձեւն է, նիւթական, շօշափելի աշխարհը տիեզերական Միակ էութեան արտացոլացումներէն մէկն է։ Ըսէն ինչ կը բխի Անկէ՝ Մէկէն, ու ամէն ինչ կը վերադառնայ Անոր։ Ինչ որ դուրս է Անկէ, պատրանք է, սուտ է, մեղք է, հետեւաբար մարդկային հոգիին միակ ձգտումն է, և պէտք է ըլլայ, կորսնցնել իր անիրական «ես»ը ու միանալ Անոր՝ Իրականին, Մէկին, որ զերագոյն ձգտումը և երջանկութիւնը կը մարմնաւորէ։

Սուֆիները կը հաւատան որ կրնանք նոյնիսկ այս աշխարհին մէջ զատուիլ «ես»էն, թոթուել «ես»ին պատրանքը ու հոգիով մօտենալ, նոյնիսկ միանալ Անոր հետ, բան մը որուն կրնայ մարդ հասնիլ հոգեկան որոշ կրթութիւնէ ետք։ Ասոր համար կազմուած են Սուֆի Տէրվիշներու Եղբայրակցութիւնները (*):

Միսթիք բանաստեղծները ընդունուած որոշ բանաձեւեր ունին, որոնք Սուֆի գրականութեան մէջ իրենց բառական իմաստէն տարբեր կերպով կը հասկցուին։ Այսպէս՝ Սիրուհի, Սիրուած, Բարեկամ, կը նշանակեն Աստուած։ Սեւ գիւսակներ, Դէմք—Աստուածային Յայտնութիւն և Ներկայութիւն։ Մանօթ—տեղին համեմատ Սուֆին է կամ զիմացինը՝ Աստուած։ Գինի, զինով փինակ—Կրօնական վերացում, յափշտակութիւն եւլն։

Օմար Խայեամի ընթերցողը պէտք է մասնաւոր ուշադրութեամբ հետեւի այն տողերուն, որոնք Սուֆի բանաձեւեր կը

(*) Սուֆիներու վրայ տեսնել «հայ եւ քուրճ գրականութիւնը» յօդուածաշարին (Ճակատմութիւն 1922) կցուած ընդարձակ ուսումնասիրութիւնը, որ շուտով լոյս կը տեսնէ։

պարունակեն կամ Սուֆի դաւանանքին կ'ականարկեն, կարենալ հետեւելու համար քառեակներու հեգներգական իմաստին:

Խայեամ, ինչպէս տեսանք, մարդկային կեանքին և յաւիտենականութեան վրայ բոլորովին տարբեր հայեցակէտէ կը նայի, ու այդ պատճառով կատաղի հակառակորդն է թէ սուֆիութեան և թէ սուֆիներուն, որոնց մէջ միշտ բազմաթիւ եղած են կեղծ-բարեպաշտները, խիմար մոլեռանդները եւ շահագործողները:

Քառեակներէն շատերը ուղղուած են յայտնապէս այդ դասակարգին, ուրիշներ աւելի սքօղուած՝ սուֆի դաւանանքին: Խայեամի արուեստին ամենէն հրապուրիչ մասը կը կազմեն ատոնք և ընդհանրապէս հեգներգի (parody) ձեւ ունին: Օրինակ՝ թիւ 129 քառեակին առաջին երկու տողերը սուֆի դաւանանքէն փոխ առնուած են, իսկ վերջին երկու տողերը ատոնց հեղնութիւնն է: Նոյն ձեւով գրուած հեգներգ մըն է 148ը, նաեւ 16րդ, 19րդ, 28րդ քառեակները եւլն:

Բախտը սակայն, իր սրամիտ խաղերէն ամենակծուն վերապահած է եղեր « երկու Աշխարհները » հեղնող Խայեամին: Սուֆիներու կատաղի հակառակորդը իր մահէն ետք յայտարարուած է... սուֆի մը, բնականաբար կրօնաւորներու եւ մոլեռանդներու կողմէ, որոնք չկրնալով մաքառիլ իր ժողովրդականութեան դէմ, կամ լռեցնել իր կործանարար երգը, փորձած են այլանդակել զայն:

Տեսանք արդէն թէ սուֆի տէրովիշներու օթեակներուն մէջ Խայեամ կը կարգացուէր ու կը բացատրուէր իբրեւ միաթիբ զրականութիւն: Թեբեւս իր քառեակներէն մէկ քանին կարելի ըլլայ միաթիբ առումով բացատրել, բայց ընդհանրապէս անհե-

Թեթ ու չափազանց աչքի զարնող է բռնադրօսիկ կարկտանը՝
 Խայեամի զրական յատկութիւններէն մէկը իր ոճին յստակու-
 թիւնը և լեզուին պարզութիւնն է, ինչ որ շատ կը դժուարացնէ
 իր քառեակներուն առեղծուածային իմաստ հազցնելու ալլան-
 յակ փորձը:

Խայեամը սուֆի ներկայացնելու կեղծարարութիւնը իր
 միամիտ զոհերուն մէջ կը հաշուէ նոյն իսկ Եւրոպացի արեւե-
 լագէտ մը՝ Բէշտի ֆրանսական հիւպատոսը, Նիքոլա, որ
 Խայեամը արեւմուտքին ճանչցնողներուն առաջիններէն մէկն
 է: 1868ին Նիքոլայի թարգմանած քառեակներուն մէջ, Դէմը,
 Գինի, Բարեկամ, Գիսակ եւլն. բառերուն տեղ զործածուած
 են սուֆիական իմաստները՝ Աստուածային Յայտնութիւն,
 Յափշտակութիւն, Աստուած եւլն:

ՕՍԱՐ ԽԱՅԵԱՄԻ ՔԱՌԵԱԿՆԵՐԸ. Պարսիկ քննադատու-
 թիւնը իր ինքնայատուկ ըմբռնումը ունի բանաստեղծութեան
 մասին, ինչպէս նաեւ որոշապէս գծած սահմաններ՝ զաղա-
 փարի, հռետորական կանոններու և քերթողական արուեստի,
 որոնց խիստ քննութենէն անցնողները միայն — ինչպէս
 Էնուէրի, Խազանի, Թահիր Ֆարեհապի — կը համարուին
 առաջնակարգ բանաստեղծ:

Պարսիկ հեղինակներէ քաղուած մէջբերումները — որոնց
 հանդիպեցանք Խայեամի կենսագրական հատուածին մէջ —
 ցոյց կուտան թէ Խայեամ իր հայրենակիցներէն ճանչցուած
 էր իրբեւ աստեղագէտ մը ու իմաստասէր մը բայց երբեք
 իր բանաստեղծի հանգամանքովը:

Խայեամ բանաստեղծի համբար շինած է մեռնելէն ութը հարիւր տարի ետքը ... Եւրոպայի մէջ շնորհիւ Ֆիցճէրըլտի անդլերէն թարգմանութեան, կամ աւելի ճիշդ է ըսել, նմանազարար գրած բանաստեղծութեան, որ զգացումի և պատկերներու գեղեցկութիւնով տեղ տեղ նոյն իսկ կը գերազանցէ նախատիպարը: Ատկէ, ետքն է որ, Եւրոպացիներու համակիր հետաքրքրութենէն ազդուած, ժամանակակից պարսիկն ալ, թերեւս սնօպիզմով, սկսաւ Խայեամը ճանչնալ իրրեւ բանաստեղծ, երկրորդական, նոյն իսկ երրորդական աստիճանի արուեստագէտի մը արժանիքով:

Գտնելով խնդիրը պարսիկ գրականութեան չափանիշով, տարակոյս չկայ որ ճիշդ է պարսկական տեսակէտը: Պապաթաշէր, օրինակի համար գերազանցօրէն աւելի քեքոյշ և զգայուն բանաստեղծ մըն է, Խայեամէն շատ աւելի բարձր ճախրող երեւակայութեամբ օժտուած, իսկ Հաֆէզ, Նիզամի և դասական շրջանէն շատեր այդ յատկութեան միացուցած են բանաստեղծական գործերու բեղուն և բազմատեսակ արտադրութիւն, որ կը պակսի Խայեամին:

Ատեղագէտ բանաստեղծը հիր դափնիները վաստկած է տարբեր գետնի վրայ: Անիկա մշակած է միմիայն քառեակի ձեւը, ու արուեստին գեղեցկութեանը ջանացած է անպայման միացնել մտածումի խորութիւն և գաղափարներու նորութիւն: Խայեամի քառեակներէն ամէն մէկին վրայ դրոշմուած է իր իմաստասիրական ըմբռնումներուն կնիքը: Ու Խայեամ իր նախընտրած բանաստեղծական ճիւղին մէջ յաջողած է կատարելապէս:

Քառեակը պարսիկ գրական Ոսկեդարուն ամենէն քիչ

մշակուած տաղաչափական ձեւերէն մէկն է։ Սեղձուք շրջանին կը հանդիպինք միմիայն չորս բանաստեղծներու որոնք յաջող կերպով մշակած ըլլան քառեակին զուտ պարսկական ձեւը։ Խայեամէն զատ միւսներն են՝ Պապու Թահէր Համա-տանցի միսթիք քուրզը, Ապու Սէ'իտ պին Ապիլ Խէյր եւ Շէյխ էլ Էնսարի միսթիք բանաստեղծները։

Պարսկական քառեակը (րուպա'ի) երկու հատուածներէ (պէյթ) կամ չորս տողերէ (միզրա'ա) բաղկացած ոտանաւոր մըն է, որուն Ա. Բ. և Դ. տողերը պէտք է նմանայանգ ըլլան, իսկ Գ. տողը յաճախ ազատ է։ Այդ ձեւին վրայ կրնան գաղափար մը տալ 75 և 105 թիւ քառեակները։ Երբեմն այդ երեք տողերը՝ Ա. Բ. և Դ., փոխանակ յանգի, կը վերջանան մէկէ աւելի կրկնուած բառերով, իսկ յանգերը կը կազմուին կրկնուած մասէն անմիջապէս առաջ դրուուած բառերով։ Ասոր օրինակ կրնար ըլլալ հետեւեալը, եթէ **գացողները, անհետ և սին բառերը** նմանայանգ ըլլային՝

Մեզմէ առաջ գացողները, ո՛վ սաղի,
Փռչին մէջ կորան անհետ, ո՛վ սաղի,
Ե՛լ գինի բեր, ու հաւատա ըսածիս,
Ինչ որ ըսին, քամի էր սին, ո՛վ սաղի։

Նոյնպէս թիւ 40, 41, 44 քառեակները։

Բնագրին մէջ գործածուած չափերը կը զանազանին թէ քառեակէ քառեակ և թէ քառեակի մը մէկ տողէն միւսը, ու այդ չափերը — ինչպէս կը գրէ Փառնակ (**Օմար Խայեամի Բառեակները, Փարիզ**) պզտիկ տարբերութիւնով յարեւմտեան են հայկականին։ Միայն թէ կարծեմ՝ չափազանցած է ըսելով որ պարսկական չափը անձանօթ է արեւելագէտներուն և թէ

այս վերջինները չեն կրցած լուծել զայն: Brown, Whinfield, Heron Allen շատ ճշգրտէն արտայայտուած են այդ մասին:

Խայեամի արուեստին իսկական գեղեցկութիւնը քառեակի մը սեղմ ծաւալին — յաճախ վերջին երկու կամ մէկ տողին — մէջ մտածումի հսկայ խորութիւն մը խտացնելն է: Քառեակ մը արդէն ինքնին ամբողջութիւն մը պէտք է քլլայ իմաստի տեսակէտով:

Օմար իր քառեակին առաջին երկու տողերը կը գործածէ իբրեւ նիւթին « ներածութիւնը », կամ իբրեւ տեսարանի մը մութ խորքը: Գ. տողին մէջ տպաւորութիւնը կ'ունենանք իմաստին աւելի մթազնեկուն, նման վէպի մը « հանգուց » ին: Գ. տողը շանթի մը տպաւորութիւնը ձգող մտածում մըն է որ փայլակին հետ կ'անցնի, լուսաւորելով տեսարանին ամբողջութիւնը: Խայեամ իր մտածման ծանրութեան կեդրոնը, կամ յաճախ հեզնանքի « զու »ն կը զետեղէ այդ վերջին տողին մէջ, որով անոր տպաւորութիւնը — միացած առաջին երկու յանգաւոր տողերուն, Գ. ազատ և թոյլ տողին, և Գ. յանգաւոր տողին շեշտուած տպաւորութեանը — առաջ կը բերէ նիւթի և արուեստի միացումովը այն ուժգին ցնցումը որ քառեակի մը զադտնիքն է:

Իր խիւղանքներուն մէջ (բանաստեղծի մը գործերուն ամբողջական հաւաքածոն տիպան կը կոչուի) քառեակները շարուած են յանգաւոր տողերու վերջին գրերուն այբուբենական կարգովը: Ֆիցճէրըլտ մասնաւոր ընտրութիւնով քանի մը քառեակներէ կազմած է իմաստի ամբողջութիւն մը, ինչպէս ես ըրած եմ միայն մէկ տեղ (տեսնել 31, 32, 33 թիւերը), քայց ասիկա բնագրէն անկախ՝ թարգմանողին քմահաճոյքին

արդիւնքն է: Կարելի է քառեակները դասաւորել տարբեր գլուխներու տակ ալ, ինչպէս Գինիի եւ Սիրոյ, Բրուտի, Կեանքի, Խայթող եւ Սկեպտիկ երգեր, այսինքն գլխաւոր նիւթերը որոնց շուրջ թափառած է բանաստեղծին միտքը:

Բայց Օմար Խայեամի իմաստասիրական տեսակէտէն դատելով, իր քառեակները կարելի չէ անջատել իրարմէ, որովհետեւ անոնց ամենուն մէջէն կ'անցնի ամենասեւ յոռետեսութեան միեւնոյն տիրական լարը: Երբ սուտակ-գինիին գովքը կը հիւսէ, կամ իր սաղիին հրապոյրները կ'երգէ, Խայեամ նստած է մտածման միշտ նոյն սեւ ամպին տակը. « Ոչնչութիւն, ատոնց ամէնքն ալ հոդ պիտի ըլլան, վաղը՝ այդ հոդէն կաւ՝ եւ այդ կաւէն փարջեր պիտի շինեն »:

Կը բաւէ իրենց իսկական իմաստովը ըմբռնել Խայեամի տողերը հասկնալու համար որ, իրականին մէջ Գինին ու Սէրը ոչ թէ նպատակ, այլ սկեպտիկ հեգեանքի սոսկալի դէնքեր են իր ձեռքին մէջ, ու նիշարուրցի աստեղագէտը շատ հաւանական է որ ժուժկալ կոչուելու աստիճան քիչ խմող էր կամ բնաւ չէր խմեր: Եթեալ իր է նիշարուրի դիտարանին վերացական հաշիւներուն մէջ թաղուած գիտունը, լռակեաց, նեղսիրտ ու անհիւրասէր Խայեամը երեւակայել իր ինքնագիր պատկերին (քառեակ թիւ 230) բառացի նշանակութիւնովը՝

Շուրթս «նամօ»ին, կուրծիս ալ փաթչին կուրծիին դէմ,

Մինչեւ առտու, Թեւ ալ շիշին վիզին Շուրջ:

Ընդհակառակը, եւրոպական քննադատութիւնը Խայեամի քառեակները բաղդատած ու նմանցուցած է Եթրի ողբերուն եւ Վօլքէի տողերուն: Այս վերջինին հետ նմանութիւնը թերեւ

աւելի մօտիկ ըլլայ, որովհետեւ մինչդեռ միւսին հետ խայեամի տողերը երբեմն կը զուգադիպին մակերեսային կերպով, ընդհակառակը Վօլթէրի ու խայեամի զգացումները և կեանքի ըմբռնումն է որ նմանութեան խոր եզրեր ունին:

Երկու ազատ խորհողները կը տարբերին մէկ բանով:

Ֆրանսացին ամէն ինչ ժխտող անաստուած մըն է, պարտիկը Աստուծոյ գոյութիւնը չուրանար, բայց կը բողոքէ բարձրաձայն ու դառնօրէն « Երկնքի Անիւ »-ին անիրաւութեանց դէմ ու չհաստատար յաւիտենականութեան:

Խայեամի հեղնող ժպիտէն կը կաթէ ամենասեւ յոռեանութեան թոյնը, արեւելեան փաղիլուն և « Էքսօթիք » գոյներով, զոր հասարակ ու գոհհիլ ղինին հետ շփոթող միամիտներ չեն պակսիր:

ԽԱՅԵԱՄ ԵՒՐՈՊԱՅԻ ՄԷՋ. Իրաւ է որ Եւրոպայի ու Եմերիկայի մէջ իր յաջողութեան մեծ մասը խայեամ կը պարտի Ֆիցճէրըլտի թարգմանութեան, որուն յաջորդած են մինչեւ այսօր շարունակուող տարբեր տարբեր թարգմանութիւններ շատ մը լեզուներով, շքեղ կամ ժողովրդական հրատարակութիւններ, նոր ուսումնասիրութիւններ, վերլուծութիւններ, քննադատական և լեզուաբանական գրուածքներ: (*)

(*) Այս տղերքը սպազրուած պահուն առիթը ունեցայ Լօնսօնի քաստններէն մեկուն մէջ տեսնելու « Օնաւ խայեամ »-ի ներկայացումը: Պարսկի քանաստեղծին քանակները քեզին վրայ կեանք կ'առնէին իրարու յաջորդող

Լօնտօնի մէջ 1892ին կազմուած է Խայեամական Գլխաւ մը Օմարի գրականութեան նուիրուած, և Պօսթընի մէջ նմանօրինակ գլխաւ մը հաստատուած է անկէ ետք: Գերմանիոյ մէջ մեր անմահ Աբովեանը մասնակցած է Խայեամական շարժումին, օգնելով գերմաներէն առաջին թարգմանութեան: Բայց կայ ուրիշ ազգակ մըն ալ, որ Արեւմտեան մտքին մէջ նպատաւոր հոգ պատրաստած է Խայեամի ժողովրդականութեան աճելուն:

Խայեամ ձնունդն էր իր ժամանակին, ու իր երգը անսեթեւեթ ու ազատ պոռթկումը իր դարուն դժգոհ և անհանգիստ հոգիին, սկեպտիկ և յոռետես միտքին: Զարմանալի դուգադիւթութիւնով Խայեամ ութը դար ետքը Եւրոպայի ներկայացուած է անանկ պահու մը որ մէկէ աւելի նմանութեան եզրեր ունէր Խայեամի օրերուն հետ՝ ԺԸ. և ԺԹ. դարերուն իւթազաշտ սկեպտիկութեան հոսանքը, կեանքին դժգոհութիւնը առերեւոյթ հանդարտութեան և իրական բարգաւաճութեան ընդմէջէն, և ազդանշանները ու ձեռող նախազգացումը պայթելիք աղէտներու, որոնք ԺԹ.ի կէսին Եւրոպան սաքսեցին քաղաքական ու ընկերային յեղափոխութիւններով:

Ութը դար առաջ Խայեամ և իր ժամանակակիցները կ'ապրէին նոյն մտայնութեան, նոյն ձեռող միջոցորտին մէջ: Խայեամ՝ արդէն լսած ըլլալու է Սելճուք բարգաւաճ կայսրութեան հիմերուն ճարձատիլը և զգացած՝ թաթարական պատուհասին մօտիկութիւնը:

Ասով արդէն կը բացատրուի թէ ինչպէս Պարսկաստանի

արեւելեան ճեսարաններով, կենդանի պատկերներով, նրգեւոր, քրտկքներով եւ կամ արտասանութեամբ: Լ. Մ.:

հեռաւոր սահմաններուն վրայ ութը դար առաջ լուծ լեզու մը մինչեւ այսօր ալ կրնայ այնքան ընտանեբար և շեշտակի խօսիլ Արեւմուտքի բոլոր ժողովուրդներուն:

ԽԱՅԵԱՄԻ ՀԱՅԵՐԷՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ . Խայեամի քառեակները թարգմանողը ստիպուած է նկատի առնել քառեակներուն՝ 1. իմաստը, 2. սրամիտ նրբութիւնները եւ տկնարկութիւնները, 3. յանգը, 4. չափը և 5. բառախաղերը, որով՝

Ա. Արձակ թարգմանութիւն մը կրնայ քառեակին իմաստը տալ և բացասել բառախաղերը և սրամտութիւնները: Այս պարագային այն քառեակները որոնց գեղեցկութեան գաղտնիքը իրենց սեղմ՝ վիճակին ու գաղափարներու մասնաւոր շարուածքին մէջն են, կը կորսնցնեն ամէն ինչ:

Բ. Յանգաւոր և չափերով թարգմանութիւն մը ստիպուած է բոլորովին զոհել Խայեամի սրամիտ ոգին և փոխել ընդհանուր իմաստը յանգերու սիրուն:

Գ. Միջին ճամբան՝ զոհել յանգը, պահելով մէկ կամ աւելի չափեր, որով ազատօրէն կարելի է պահպանել քառեակներուն բառական իմաստը, սրամտութիւնը, ներդաշնակութեան մէկ մասը և քառեակի մը սեղմ ու ազդու ձեւը:

Խայեամի հայերէն թարգմանութիւններէն Փառնակի գործը — միակը որ իր մէջ ամփոփած ըլլայ կարծեմ 158 քառեակներ — շատ հեռու է գոհացնելէ վերի պայմաններէն որ և է մէկը: Հովառակ յանգաւոր չըլլալուն և առանց չափերու բացատրական ոճին, ոչ իսկ բառական ձիշղ թարգմանու-

թիւն մըն է ան։ Աւելորդ է խօսիլ միւս կէտերուն վրայ։

Թեհրանի մէջ տեսած եմ շատ աւելի արժէքաւոր թարգմանութիւնը պարսկահայ ծանօթ զբաղէտ Յ. Միրզահանցի, յանգաւոր և հայկական չափերով, որ եթէ յաճախ կը չեղի իմաստէն յանգեր յարմարցնելու համար, գոնէ կը պահէ ներդաշնակութիւնը և կը ջանայ վերարտադրել բնագրին սրամտութիւնները և բառախաղերը։ Դժբախտաբար, եթէ չեմ սխալիր, Միրզահանց ղեռ հրատարակութեան տուած չէ այդ թարգմանութիւնը որուն մէջէն քանի մը հատերը կարդացած է ինծի։

Խայեամի թարգմանութիւնը զոր կը փորձեմ, հետեւած է Գ՝ Միջին ճամբուն, ջանալով հեղինակին գործէն հայացնել որքան կաշելի է շատ բան, հաւատարիմ մնալով թէ՛ բնագրի իմաստին և թէ՛ երկու լեզուներուն որքան որ կարելի է այդ բանը, միշտ զոհելով յանգը։ Ընթերցողը յանգեր պիտի գտնէ միայն այն պարագային երբ ճիշդ թարգմանութիւն մը ինքնիրենը ներկայացած է յանգաւոր վիճակի մէջ, կամ բառի մը ընտրութիւնը չէ մնասած քառեակի իմաստին և ոգիին, ուստ ալ, պէտք է խոստովանիլ, չափազանց քիչ պարագաներու տակ յաջողած եմ գտնել։

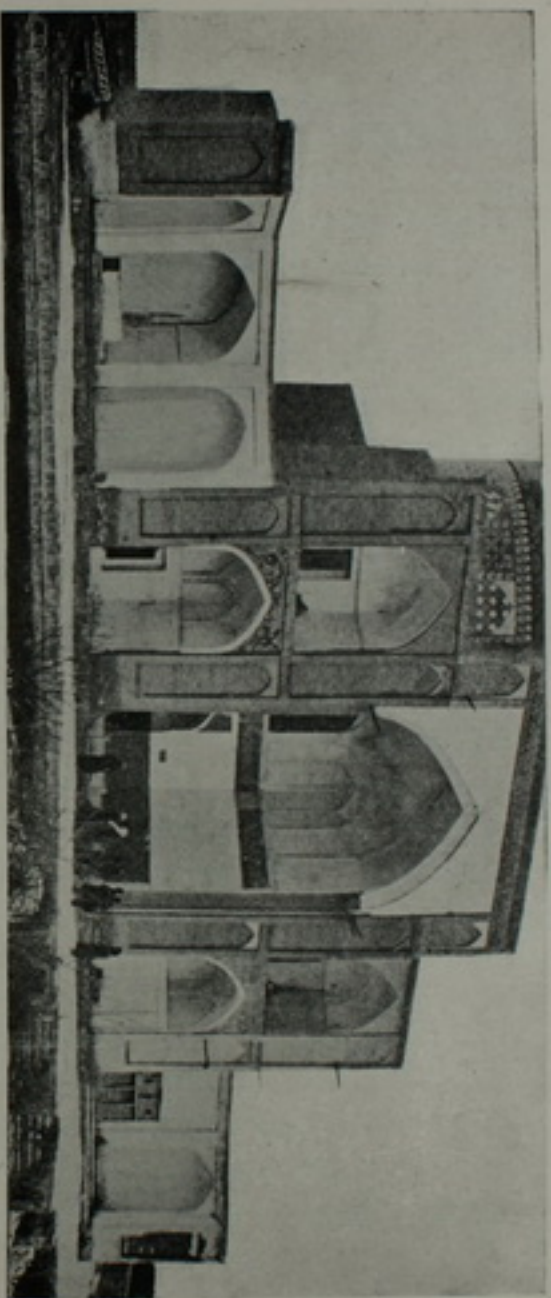
Պէտք է նոյնպէս աւելցնել որ չեմ հետեւած այն բառախաղերուն կամ ակնարկութեանց, որոնց բառացի թարգմանութիւնը անիմաստ պիտի մնար հայերէնի մէջ, ընդհակառակը, օգտուած եմ ասութիւններէ և բառախաղերէ որոնք թէ՛ հայ թէ՛ պարսիկ քոյր լեզուներուն մէջ նոյնացած են, ինչպէս՝ ծեծ ուսել, գործէ մը ձեռք բաժնի, քամի կամ հով կլլել, ծափ զարնել, զինին զլխու զարնել, գործի մը ձեռք

գարեցել էլն: Թարգմանութեան չափ, ու թերեւս անկէ աւելի դժուար է Խայեամի քառեակներէն ընտրել թարգմանուելիքները:

Խայեամի Տիվանին ամենահին գրչագիրը զոր կարելի եղած է գտնել, գրի առնուած է իր մահէն մօտ երեք ու կէս դար ետքը, Հիճրէթի 865՝ և մեր 1460/1 թուականին: Այդ գրչագիրը — Պօղիըն անունով ծանչցուած — կը պարունակէ 158 քառեակներ: Անկէ ետք գտնուած հին գրչագիրներէն ոմանք հետզհետէ ստուարացած՝ քառեակներուն թիւը կը հասցնեն մինչեւ 800ի, իսկ գտնուած բոլոր գրչագիրներէն հաւաքելով, Խայեամի վերագրուած քառեակներուն թիւը կարելի է բարձրացնել 1100ի: Շատ դիւրին է հաստատելը որ այդ հսկայ թիւին մեծ մասը Խայեամին չպատկանիր, բայց անկարելի է որոշել ա՛յն քառեակները որոնք պէտք է իրապէս իր գրչէն ելած ըլլան:

Լեզուի մաքրութեամբ բաղդատութիւնը չկրնար չափանիշ մը ըլլալ վաւերականութեան, որովհետեւ Խայեամի օրէն մինչեւ հիմա, 800 տարուան ընթացքին, պարսիկ լեզուն գրեթէ փոփոխութիւն չէ կրած, եթէ նկատի չառնենք այս վերջին մէկ քանի տասնեակին անմոտօրէն ներմուծուած բազմաթիւ արաբերէն բառերը:

Գաղափարի անհատական դրոշմի տեսակէտով Խայեամի ապստաֆը ու բողոքող հոգին, և ուղղափառ մահմետականութեան կաշկանդումներուն հանդէպ իր սեուցած խորշանքը, ունեցած է բազմաթիւ նախընթացներ և հետեւողներ պարսիկ գրական և իմաստասիրական դէմքերու երկար շարքին մէջ: Այս տեսակէտով, իր Տիվանին քանի մը քառեակները վերագրուած են Ավիսէնաին, իմ թարգմանութեանս մէջէն թիւ 3

ՕՐԻՄ ԷՆՏՐԱՆԻ ԳԵՐՉՈՒՄՆԸ

Ճակատի բարձր շինքը Մոսկվայի Մոսկովսկի մզկիթին է: Պատերին ձախ-իղթով,
երեւ կախաբերելն միջոցով «բայ» ինչ ինչ տեսարանի պատկերներն անհատ գեղարվեստը:

քառեակը վերագրուած է Սէրաճուտտին Խումրիին, թիւ 58ը՝ Անսարիին, թիւ 184ը՝ Ապու Սա'իաին և 213րդը Աֆսալ Քէշիին: Ռուս արեւելագէտ Զուքովսքի Խայեամի տիվաններէն 80 քառեակներու հեղինակութիւնը բաժնած է Խայեամէն առաջ ու ետքը ապրած 32 տարբեր գրողներու միջեւ:

Խայեամարանուքիւնը նոյնպէս զժուարութիւն մըն է ընտրութեան գործին մէջ, որով անհանգուրձելի միջակութիւններ « խայեամական » քառեակներ կ'արտադրեն մինչեւ այսօր ալ, կապկելով անոր զաղափարները, ոճը և աստիճանները, և զանոնք կ'անցընեն... մեծ վարպետին հաշւոյն, ստուարացնելով անոր Տիվանը:

Նմանողաբար գրելու ուրիշ ձեւ մըն ալ կայ, գորպարսիկ մեծ ու փոքր գրեթէ բոլոր բանաստեղծները որդեգրած են: Բանաստեղծ մը, կամ՝ մէկէ աւելի բանաստեղծներ, ուրիշ հեղինակէ մը փոխ կ'առնեն ոչ միայն գրական պատկեր մը կամ աստիճան մը, այլեւ բանաստեղծութեան մը ամբողջ նիւթը, որ ձեռքէ ձեռք կ'անցնի անվերջ անգամներ: « Փարհատ ու Շիրին », « Եռասոփ ու Զիւլէյխա », « Թիթեան ու Մոմը » եւլն. քնարերգական միութիւն բանաստեղծութիւններ են որ միեւնոյն նիւթով, միեւնոյն կառուցուածքով և միութիւն զաղափարներու համանման ձգտումներով արտադրուած են շատ մը տարբեր հեղինակներու կողմէ, առանց բանագործութեան խղճահարութիւնը ունենալու: Պարսիկ բանաստեղծներու այս սովորութիւնը կարելի է նմանցնել արեւմտեան գրականութեան մէջ գրական դպրոցներու հետեւելուն:

Օրինակի համար Խայեամի սա շատ գեղեցիկ նմանութիւնը՝

Բանի երկինքն են լուսին ու աստղեր,
 Դինիէն քանզ զանձ պիտի չնաբուի,
 Ձեմ կրցած գիտնալ թէ զինի ծախաղն
 Ջայն ծախելէն ետ, տեղը ի՞նչ գնեց:

Ֆոխ առնուած է Խիսա'րի հետեւեալ տողերէն,

Դրախտին օրհնուած նուէրն է վարդը
 Որ կը ցեղեցիէ զգացմունք ազնիւ.
 Վարդ ծախաղ, է՞ր զայն արծաթով փոխես,
 Ի՞նչ կրնաս գնել վարդէ՛ն ալ յարգի:

Արեւելագէտ քննադատներու կարծիքով Խայեամի վերա-
 դրուած հազարէ աւելի քառեակներէն 150ը, և ամենէն շատը
 300 հատը, իր գրչէն ելած են, բայց դեռ ոչ որ չէ ուզած
 ատոնց ընտրութիւնը ընել:

Ներկայ Թարգմանութեան համար կարելի եղածին չափ
 հետեւած եմ Պօտլիըն մատենադարանին պատկանող հնագոյն
 գրչագրին պարունակութեանը, դուրս ձգելով այդ կամ ուրիշ
 հաւաքածոներէ, մեծ մասը այն քառեակներուն որոնք գրեթէ
 նոյնիմաստ կրկնութիւններ, նմանողութիւններ կամ Խայեամի
 ինքնայատուկ ոճէն և ուղղութենէն զերծ են: Դուրս ձգած
 եմ նաեւ անոնք որ հաւանաբար Խայեամին կը պատկանին,
 բայց իրենց գրական արժէքը միայն անթարգմանելի բառա-
 խաղերու կամ նմանաձայնութեան մէջ ըլլալով, հայացուելէ
 ետք կը կորսնցնեն իրենց գոյութեան իրաւունքը:

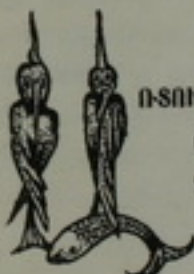

ՈՒԽՏԱԳՆԱՅՈՒԹԻՒՆ ՕՄԱՐ ԽԱՅԵԱՄԻ ԳԵՐԵԶՄԱՆԻՆ

(Ճամբու նօթերէս)

ՌՏՈՒ ՄԸ, 1916ի Օգոստոսին, Թէհրանէն մեկնելունս
սասնընդորոզ օրը, Նիւաբուրի պարսպադրան առ-
ջեւն եմք :

Յաջորդ օրը Մէշէս՝ արդէն պիտի հասնի թաժա-
նելի նամբան, որուն մեծ մասը անցեր ենք, նախ՝
Մեծ Աղեւսանդրի եւ Դարենի հետեւեալ վրայէն, յետոյ խորասանի
նահանգը, միշտ պարսկական անապատին՝ **Լուրի** կամ **Քավիր**ի
եզերքը լեռելով, հասարակածային ճախն ու խորակէն հալածական,
երբեմն ժայռոտ արանեաներու վրայ, լեռներն ի վեր, բայց նորէն ու
նորէն անապատին չհասնող հարթ տարածութիւններուն մէջ կորսուած,
օրերով առանց ջուրի եւ բնութեան անհրապոյր պատկերներուն մէջ,
արկածէ արկած զլուրելով :

Ու վերջապէս ահա մեր վերջոյնքեր կայանը՝ Նիւաբուր :

Կոտ ու ծանր **սիլիմանք** որ մեզ հասցուցեր է մինչեւ հոս,
նորէն չախջախուած անիւ մը ունի : Միւսնայն **պէտպախս** անիւը
զոր հինգ անգամ նորոգել տուինք, մինչ հինգ անգամուն ալ մեզի

ապահովցուցեր էին որ ա՛յ կրնամ հասնիլ ... մինչև ախարհի ծայրը: Բայց մէկ-երկու իջեան՝ և միշտ նոյն անիւն է որ փափոս վերելի մը վրայ տեղի տուած է զսպանակի մը հետ, որուն երկաթէ հաստ քելերը իրարմէ զատուած, մեզի կը նային յուսահատեցնող ծամածռութիւնով, անապասին ճիւղ մէջեղը, էն մօտիկ իջեւաններէն մղոններով հեռու:

Կ'աշխատեմ երկու ժամ, կը կապենք, կը նորոգենք, զօրծինիս՝ չուաններու կտորուանք և փափ կտորներ: Ու կաղնիկաղը, նոսրեւով ցաւագինօրէն, լսեղն **սիլիժանօր** մեզ կը հասցնէ Օմար Խայտամի փողափ:

Այս վերջին արկածը քելեր կուտայ ինծի: Ուրախ եմ որ ակամայ կ'ստիպուինք Նիսաբուր մնալ զոնէ մինչև իրիկուն: Հակառակ պարագային պիտի փոխէինք կառքին չորս ձիերը — փառասունըութերորդ անգամը ըլլալով Թենթանէն ի վեր — և նոյն զիւերը պիտի հասնէինք Մէշէ: Ան պարագային իմ ուխտագնացութիւնս Խայտամի գերեզմանին, պիտի յետաձգուէր պատեն առիթի մը զոր ով զիտէ Բանի ամիսէն կրնայի ձեռք ձգել, անգամ մը Մէշէ հասնելէ՝ և զօրծի ձեռնամուրի ըլլալէս Եֆր:

Չափաբխանէին — կառքի բնկերութեան տանը — առջեւ կը բնկենք **սիլիժանօր**: Երկաթագործը դուրս կը սողայ կառքին տակէն ու կը յայտարարէ որ վերջալոյսին հազիւ կը լրանայ նորոգութիւնը:

— Մինչև Մէշէ լեռներու վրայէն պիտի անցնինք, պէտք է ամուր շինուի, կը պնդեն:

— **Սահա՛ւ**, ևս շինեմ դուն տես, մինչև ... ախարհի ծայրն ալ կրնաս երթալ այս կառքովը:

Վեցերորդ ուղևորութիւննիս է դէպի... ախարհի ծայրը, բայց համբայ չեւած պէտք է անպատեհառ Խայտամը զսնել:

Գահնիլը խօսելու ձեւ չկարծէ:

Շուրջս եղողները հարցութեամբ ձեւէ ետ, կը հասկնամ որ Լօնսօնի

Եւ Պօսթրնի մէջ իր անուանով գլխաւներ ունեցող պարսիկ բանաստեղծը անձամօք է Նիւաբուրի պարսպադրան առչել, քերես նոյն իսկ այն գետնին վրայ, ուր կեցած՝ « Բրուսի երգեր »-ը յղացաւ:

Իրաւ է որ զեռ **սիւրիւջիներ** Եւ երկաքաղօրծն են ծանօթներս, բայց ասիկա արդէն զգեղ հարուած մըն է՝ կարգ մը « յափշտակուած » հեղինակներու համար որոնք կարծած են քէ, Պարսկաստանի մէջ, լուսին գիշերներ, կարավանի զանգակներուն նէս Օմար Խայեամի տառեակները կ'երգեն **Քերվանջիներ**:

— Այդ մարդուն զօրծը ի՞նչ է, կը հարցնէ կառապան մը, **խայեամ՞ք** է (զերծակ):

— Դո՞ւրք, բայց մարդը մեռած է, շատո՛նց, խիստ շատոնց մեռած: Բանաստեղծ էր:

Յետոյ միտն կուգայ որ Խայեամ բանաստեղծէ աւելի, գիտունի հանգամանքովը ծանօթ է՝ իր երկրին մէջ:

— **Հաֆէմ** (գիտուն) Օմար Խայեամը չէ՞ք հանչցած, չէ՞ք լսած:

Մէկը վնասակաճօրէն կը յայտարարէ.

— **Սահա՛պ**, հասկցայ, սխալած ես, սեռած չէ, ես տեղը գիտեմ, այս ինչ **Բուշէն** (փողոցը) կը բնակի, միւսիլման չէ, հրեայ է, լաւ բժիշկ է:

Անմիջապէս կը յիշեմ տեղ մը կարդացած քլլալս այդ հրեայ բժիշկի մասին: Քանի մը օտարի առաջ Ամերիկացի հեղինակ-ուղեւոր մը, նոյնպէս **հաֆէմ** Խայեամը Նիւաբուրի մէջ փնտռող, կէս գիշերին առաջնորդուած է ուղղակի այդ հրեային տունը:

Կը հեռանամ այդ օրջանակէն, որ ապահովաբար **խայեամական օրջանակ** մը չէ, Եւ կը մտնեմ Բաղափին ծածկուած շուկան:

Պարսիկ Բաղափներու թիփիկ շուկան է ան: Փոքր կամարակապ կրպակներ, ապրանքներ խնամքով շարուած կէս մը ներք, կէս մը մինչեւ փողոցին ադտօս գետնին վրայ, խաճուրպանը անհաւասարիօրէն պզտիկ տեղի մը վրայ կ'ծկսած, զանգակներ, հայելիներ, լապետներ,

նկարներ եւ ամբողջ փողոցը կամարներով կամ պատաստուն խնդիրներով զոցուած:

Քաղաքադրան մօտ, գէտնափորի մը մէջ, կիսամերկ պարսիկ մը մինչեւ ծունկերը անընդհատ կ'ելեւէջէ կարմիր հողի խմորին վրայ: Կեանքը որմա՛ն անփոփոխ է Արեւելի մէջ: Դարեր առաջ խայեամ յանախ կը կենար քերես իմ կեցած տեղէս ոչ շատ հեռու եւ խոր դառնութիւնով կը դիտէր կաւի խմորը որ նիւաբուրցի բռնսին նարսար մասներուն տակ արագօրէն ձեւ ու կաղապար կ'ստանար, իրեն ներքնշելով մարդկային կաւին ունայնութեան զաղափար:

Շուկային կէս մութ ու հեղձուցիչ փողոցներուն ընդհանուր բոն ու բոնին մէջ յանկարծ աչիս կը զարնէ եւրոպական գլխարկով մէկը: Հայ մը միայն կրնայ ըլլալ: Կը մօտենամ, կը խօսին: Իրաւ ալ ռուսահայ մօն է — Զոկ մը, աւելի նիւրբ — բամպակի ընկերութեան գործարանատէր, նահանգին մէջ հաւատարապէս յարգուած պատուական ձերունին՝ Հախնազարեանցը: Իրմէ առած տեղեկութիւններուս վրայ կը դառնամ էտ, կը նարենք զոյգ մը բոսոտ ձիեր, ինծի եւ տեղացի առաջնորդի մը համար, ու նամբայ կ'իյնանք դէպի խայեամի գերեզմանը:

Դուրօք, հողաբումբի մը վրայէն Նիւաբուրի համայնապատկերը կրնաս տեսնել իր պարիսպներով, առարակներով, պարսկական աղիւտ շինուած նախուն դուռներով եւ կապոյտ գմբէթաւոր մէսնիսներով: Հին Նիւաբուրի հետերը կը տարածուին մինչեւ մեր երթալի մզկիթը: Այդ աւերակներուն տակ փռիացած են տասնեակ մը հաղաֆներ, ամենն ալ Նիւաբուր անունով նանչցուած, ամենն ալ ապրած իրենց նոխութեան եւ փառքի զէնիթը, յետոյ հիմնայատակ կործանած Արեւելէն խուժող վայրենիներու ոտին տակ:

Կ'անցնինք Ալի-Ասլանի անունով նանչցուած հողաբումբը, հաւանաբար այդ արիւնաբոս հրէին գերեզմանը: Դիպուածին տար-

ՊԱՐԻՍԻԱԿԱՆ ԱՆԱԳԱՏՆԷ՛

Քեհերանէն Մէշէս մէր նամբուն վրայ կայան մը: Գոբլէքին առկ կարալանները եւ իրենց
անասունները կը գնեն քանկալին չաւրը որուն շողխացունքը արդիիկուն նամբար առա-
գանին վրայ նիւտած է քանէր գմբէքը: Պէտիմը երէցած բաց գոյն շերտ անապատին
մէջէն անցնող կառքի եւ կարաաններու դարեւել ի վեր կոխկրած արանին է:

բիճակ խաղովը անոր վրայ քառած է խոռո մոխրագոյն բու մը, որ իր կլոր աչկերը վրայէս չգտէր:

Հիմակուան Նիշաբուր հաղաբ հազիւ երկու հարիւր տարուան հնուրիւն ունի, բայց իր անուանակից նախորդ հաղաները փոխնի փոխը եղած են Պարսկաստանի համբաւաւոր ոստաններ, Սասանեանց եւ ուրիշ հարսուքիւններու մայրահաղաներ, միտի լուսաւոր վառաւաններ իրենց համալսարաններով եւ կամ՝ աննշան զիւղեր, արուաններու յայտնողոյ շրջաններուն: Մեր կոխկրած հողէն Բանի անգամներ բարձրացեր է նոր ու շէն Նիշաբուր մը, ու Բանի անգամ անոր անբակները **հերկուած** են: Մոնկոլ-Քարբարոսին դասական հանոյր եղած է « հաղափի մը անբակները հերկել եւ զարի ցանել » այն զեւնին վրայ ուր շարաք մը առաջ հսկայ շէնութիւն մը կը ժայտէ:

Մզկիթին պատերուն տակն են:

Վար կը ցատկեմ ձիւն, կը հրեմ փայտէ պզտիկ դուռը, ծառասանի մը մէջն էմ: Անխնամ պարտէզ մըն է, պտղատու ծառերով եզերւած համբաներով: Ճիշտ հակասը կը բարձրանայ Շահ Ապպասի շինած մզկիթը: Կ'առաջանամ մինչեւ սանդուխները: Լայն բացուած դուռնէն կ'երեւայ շէնին մէջեղի դամբարանը: Մէշեղի մէծ շիւսասեղիին մէջ հանգչող սուրբին՝ Իմամ Բիգանի մէկ ազգականն է ներսը պառկողը: Մահամէտ Մահրուք, հաւանաբար սիւննի մը, որ մոռցուած ու լնուած է շիւս պարսիկներէն:

Ներսը աղօթող շէրվիւ մը ձեռքի շարժումով կը կեցնէ զիս եւ ծանրաբայ կը մօտենայ աղօթքին մնացած մասը դէռ փսփոսալով: Յարգանքով կը բարեւեմ, սիկարէք մը ու կը մեծմանան:

— Չէր սուրբը ներսը չէ, սա իովինն է, կ'ըսէ, մզկիթին արտաքին պատը ցոյց տալով:

Հող, ծախ կողմը, երեք կամարներէն մէջեղի « քաղ »-ին տակ, զանով ձեփուած անշուք դամբարանը Օմար Խայեամի զերեզմանն է: Ոչ մէկ արձանագրութիւն: Ճերմակ ձեփը ծածկուած է անուխով ու

մասիսով գրուած անհամար ամէն լեզուէ ուղերձներով: Իմ խնդրանքիս վրայ Տէրվիշը պառաւ կին մը կը հարէ: Խնամքով ալելի կուսամ դամբարանին չորս կողմը եւ քաղը: Յետոյ ծառերու բարձր ծոցերէն կանաչ պտակ մը կը կապեմ եւ Խայեամի գերեզմանին վրայ կը դնեմ:

Տէրվիշին համար Խայեամը Եւրոպացիներուն սուրբն է, որովհետեւ Նիշաբուրէն անցնող ամէն Անգլիացի ու Ամերիկացի հող ուխտի կուգայ: Եւրոպայէն մինչեւ Նիշաբուր յաւկապէս եկողներ ալ կան ու պատերազմին սկիզբը Լոնսօնէն ձեռնարկ մը եղաւ գեղեցիկ դամբարանով մը օձեւելու « Եւրոպացիներու Սուրբ » ին գերեզմանը: Պարտիկը չկրնար ուրիշ կերպ բացատրել այդ համակրութիւնը, չէ՞ որ Խայեամ ո՛չ մէծ բանաստեղծ մըն է, ո՛չ իմամ մը, ոչ իսկ լաւ միւսիւման մը, քանի որ Շիրա մը չէր, այլ Սիւննի մը:

1920ի Գարունին . . .

Նորէն Նիշաբուր եեմ, Մէշէտէն Թեհրան վերադարձի մեր համբուն վրայ: Ամբողջ լեռնադաշտը կանաչ ծով մըն է: Հրաւալի է Պարսկաստանի կանաչը, որովհետեւ վաղանցիկ է ան եւ անօրինակ ուժգնութիւնով կը շեշտէ յաջորդող անսպասին հակադրութիւնը:

Տարօրինակ պիտի ըլլար եթէ պարսիկ միտքը ծնած չըլլար Զար եւ Բարի Աստուածներուն կրօնքը, իրենց քաղաւորութեան շատ որոշ սահմաններով: Պարսկաստան դեռ կ'ապրի Ահրիմանի եւ Անուրա Մազդայի յաւիտենական պայքարին մէջ տարուբեր:

Գարունին լեռներէն վար կ'իջնայ բարի Անուրա Մազդան: Գաւաւթը կ'ողողուն արագավազ բիւրեղ առուակներով: Կանաչ կեանքը կը պոռթկայ յանկարծ, ու անսպաս — ամիսներով հաղաւ ու գիւղ տըլապասած դեղին չորութիւնը — կը կծկուի, կը բաշտի դէպի Քամիւր, ամայի ու անժանօք քաղաւորութիւնը Զար Աստուծոն՝ Ահրիմանին:

Պարսկաստանի կեանքը, պատմութիւնը, գրականութիւնը, կրօնները, հոգեբանութիւնը, վերջապէս ամէն ինչը հասկնալու համար պէ՛տ է գոնէ անգամ մը ականատես ըլլալ Երկու Աստուածներուն պայքարին, կամ բմբռնել անապատին ու կանաչին հակադրութեան խոր ազդեցութիւնը:

Իրանի բարձրամակարդակին վրայ ամէն բան պատրաստ է, ամէն պատկեր ճշգրիտ կը մղէ երեւակայութեան, չափազանցութեան: Ասկէ ամէնէն շատ ազդեցողները եղան պարսիկ գրականութիւնը եւ իմաստասիրութիւնը որոնք առատօրէն սնանեցան շրջապատի զոյներէն եւ ազդեցութիւններէն: Առո՛վ կը բացատրուի Զրադաշտական կրօնը, պարսիկ հոյակապ Ոսկեդարը, Սուժի դաւանանքին զարգացումը եւ այսօրուան պարսիկին... անուղղելի ստախոս մը ըլլալը:

Պարսիկ բանաստեղծներուն հրաշալի խանդավառութիւնով երգած **պիպուր**՝ զօնող քուչուն մըն է, որ տարուան ընթացքին հազիւ Երկու ամիս կ'երգէ եւ ան ալ ծայրի տոնը հարսութիւնովը չէ որ յաւանք է ուրիշ տեղերու սոխակին: **Հրաւալի պուրակները, կանաչ գետակը**, կամ **վարդի քուփը**, որոնք պարսիկ բանաստեղծութեան տուած են գրական զուլս-գործոցներ, բուսականութեան ռոմանտիկ եւ վաղանցիկ պատճառներ են բաղդասելով ուրիշ երկիրներու շուրջ ու տեւական կանաչութեան: Բայց հոն, Պարսկաստանի մէջ, նոյն իսկ օտարականը — որուն աչիւ կը վարժուի անապատներու դիպիկ երեսին, ու լեռներու ծայրոտ, լերկ կողերուն — չկրնար **հանդրադառնալ** Կոնստանտնուպոլիսի մը կամ առուսկի մը ճեղ Երիզին աշխարհ կանաչութեանը, որ զմութիւնի կտրի մը պէս յանկարծ կը յայտնուի շրջապատի չորութեան մէջէն: Պարսիկը կը գուրգուրայ այդ կանաչ պատանին վրայ, ծամեալով կը նստի վազող բիրտը առուսկի մը արքայ, ձեռներուն մէջ գգուելով խոտի փունջը. կը խոխոյ ու կը վայելէ կեանքը, որովհետեւ մէկ Երկու ամիս ետք առուսկը ցամաք է, շուրջի կանաչութիւնն ալ ցնդած է երազի մը պէս:

Այս պատկերին ու անոր ազդեցութեանը կը հանդիպի՛ս սկսելով Զէնս-Ավետիսի տողերէն մինչեւ Խայեամ եւ միւս բոլոր բանաստեղծները ու իմաստաւէրները:

Չորս տարի առաջ, ասկէ անցնելունս, Նիւարբուրի լեռնադասին վրայէն կը փչէր Ահրիմանի շունչը: Այն ասէն օգոստոս ամիսն էր: Հիմա զարուն է, քաղաւորութեան շրջանը բարի Ահուրա Մազդաին որ տարուան մեծ մասը կը յամենայ Պարսկաստանի բացառապէս բերրի այս անկիւնին՝ Նիւարբուրի դասին մէջ: Կանաչ էն մեակուած դառներ, նեռուի լեռներու կողերը, նոյնիսկ հարաւակողմի աղային աւազուտ գետնները:

Երկրորդ ու քերես վերջին անգամ կը մտնեմ Մոհամէտ Մահմադի մզկիթին պարտէզը: Կ'առաջանամ ինծի ծանօթ ծառուղիներէ: Երկու կողմի պաշտօն ծառերը հարստեւ պէս սպիտակ տողերու մէջ են, վարդի անխնամ բույիւրը ասոնց տակ՝ կ'էր են պարսկական խոտոր վարդերու առատութիւնով: Հովը լցեր է ծառերէն ձիւնոյ բերրիկները մզկիթին պատերուն տակ եւ Խայեամի դամբարանին վրան ու շուրջը ցանք է զանոնք առատօրէն: Նիզամի էլ էրուսիի պատմած միջադէպը ինք հարիւր տարի ետք դեռ նշմարութիւն է: Եթէ Խայեամի քսածը զուտակութիւն ալ չէր, զոնէ կատարուած բաղձանք մըն է, ու մենք զիսենք արդէն որ միմա՛կ բանաստեղծներու տուած է իրենց բաղձանքին զոհացումը գտնել... իրենց մահէն ետք:

Մզկիթին սանդուխներուն վրայ նստած, զբաղած եմ վարդերով ու ծաղկած ներմակ ոտերով խոտոր փունջ մը կապելու: Վերելի սաղարբներուն մէջ կոտորուած պլպուլ մը իր առտուան սէրը կ'երգէ, իր ձայնէն ու ծառերու սօսափիւնէն զատ ոչ մէկ աղմուկ: Նոյն իսկ մզկիթը լիւրած վիճակ ունի, դուռները փակ, պատերուն ծերայեր փլփլկած, աղիւսները մաշած:

Ո՛րչափ պիտի ուզէի որ Խորասանի հայութիւնը կանխէր Անգլիացի ու ամերիկացի ճիացողները, ու գեղեցիկ, յաւերժացող ժէսթով

մը փրկէր համաշխարհային տաղանդին հողաբուսը իր նիմակում
անուր վիճակէն: Առիկա պատիւ պիտի բերէր ամբողջ ազգին:

Ու յետոյ մենք հայեա, Նիւարուին կապուած ենք ազգային
պատմական ուրիշ յիշատակներով ալ: Այդ քաղաքին անուր նիւսում
է մեր ամենէն խնկելի աւանդութեան՝ Վարդանանց ներսամարտին
նէս: Սասանեան շրջանին Նիւարուր անտրուեցան Վարդանանց պա-
տերազմի անմահ ներոսները: «Արդ ի վեռասաւաներոյ ամի
տէրութեան նորին քաղաւորի, դարձեալ անդէն խաղալ
զնայր յաշխարհն Գուգանաց մեծաւ սրամտութեամբ ի
գործ պատերազմին: Եւ զնոցեալ ի Վրկանէ, եւ ելեալ
յԱպաս աշխարհ, նովին կապանօք զնախարարսն եւ
զբանանայսն հրամայեաց պահել ի քաղաքին Նիւսապուհ,
եւ զերկուս յերանելի կապելոցն ընդ իւր խաղացոյց: Ահ
արկանէր ամենայն իրասցնէութեան ընդ որ անցանէր»
(ՅԷԷԷ ԴԷԷԷԷ ԺԷԷԷ):

Վարդանանց անտրաւայրը ըլլայէ զաս, այդ քաղաքին պարիսպ-
ներէն ոչ շատ հեռու նահատակուեցան «Սահակ Եպիսկոպոս
Յագսունեաց, սուրբն Յովսէփ ի Վայոց Ջորոյ, Դիւնոյ
Մրից, Մուշէ Մրից, Արսէն Մրից, Քաշաշ սարկ աւագ»
եւլն. «Ի մեծ անապատին յԱպաս աշխարհի, ի սահմանս
Նիւսապուհ քաղաքի»: (ՆԴԷ):

Գիշերը հիւրասիրում ենք մեր պատմական բարեկամին՝ Հախ-
նազարեանցի տունը, ուր հաւաքուած են տեղացի ծանօթ հայեր: Այս
վերջին չորս տարուան մէջ, հակառակ աշխարհի նեղաւոր անկիւն մը
ապրած ըլլալնուն, Մեծ պատերազմին ստրատիք անցած է ամենուն
ալ վրայէն: Նիւարուրի բամպակի գործարտները — գրեթէ ամենն
ալ ռուսացայտու սեփականութիւն — դադարած են գործելէ, իսկ հայ-
րենիքէն եկած բոքերը լրացուցած են դժբաղդութիւնը: Գեղեցիկ ու

Քառուս Ազուլիսը, Հախնազարեանցի հայրենիքը, զոր ժամանակին կասակելով կը սիրէինք անուանել Զօկլէնսիա, ջնջուած է...:

Յաջորդ առսու մեր կառքը արագօրէն կը հեռանայ Նիշաբուրէն: Արեւի առաջին շողերուն տակ մեր աջ կողմը կը բարձրանայ Օմար Ժայնամի մզկիթին զմբէրը: Տեսարանը խուր է հակառակ համայնա-
տարած ցորենի դաշտերուն որոնք կը ծփան առտուան քերէւ սիւզէն: Կանաչ ծովուն տակ քաղուած է Արեւելի նշանաւոր քաղաքներէն մէկը որ ունեցեր է փառքի եւ Երջանկութեան ոսկի օրեր ու յանկարծ կոխ-
կրտուել, անհետացեր է բարբարոս ոտներու տակ:

Երազներէս կ'արթննամ կառքին անկումովը առուակի մը մէջ որ նամբան պէղելով կ'անցնի հանդիպակաց արտ մը: Յնցումը շատ հանելի չէ, բայց ուրիշներ կը յաջորդեն առաջինին որով կը վարժուինք: Արդէն մեծ Քավիթը, աղի անապատը մտած ենք: Հողը փխրուն է մոխիրի պէս: Պարունի անձրեւները եւ անցուղարձ ընող կառքերը լաւ մը շաղուել են գետինը եւ անհամար ախոսներ տրելին տակ քաղցած՝ գաղափար մը կուտան մեզի պարսկական մեծ անապատին ճանջաններուն վրայ, զորս մոռցեր էինք չորս տարիներէ ի վեր:

Նիշաբուրէն մինչեւ հանդիպակաց լեռները ստիպուած ենք կրել մօտ վեց փարսախ — խանդը որս մղոն — լայնով անապատի շէտ մը, որուն առաջին երկու փարսախը Մեշէ-Թեհրան նամբուն յոռեզոյն կտորներէն մէկն է: Շուտով կանգ կ'առնենք ջուրի բարակ երիզի մը առջեւ, հազիւ մէկ մէքը լայնով, որ կաւային գետին վրայ պռկած, անշարժ կանաչ օձի մը պէս կ'սպասէ համբորդին: Երկու խոտը սալեր, մինչեւ Էսեւի անիւներուն կէտը քաղուել են այդ աննշան հանիքին մէջ: Կը փութամ լուսանկարել սալերէն մէկը, որուն մէջ մարդիկ աննոգ ու անտարբեր պռկած են, սպասելով որ պատահական անցորդներ կամ որ եւ է հրաւիր մը զիրենք դուրս հանէ հանիքէն:

Երբ իմ գործովս զբաղած եմ, մեր կառքէն ալ ձայներ կը բարձրա-
նան: Խորուած ենք մենք ալ: Մէկ ժամ կ'աշխատենք ու կը յաղթենք

Անրիմանի չար ոգիին: Մեր կառապանը, Մէսի Սիւլէյման, տարօրինակ կը զօնէ կնոջս անհամբերութիւնը:

— Այսեղ, խանութ, կառէրը շարաքներով կ'ապասն, կ'ըտէ յաղքական:

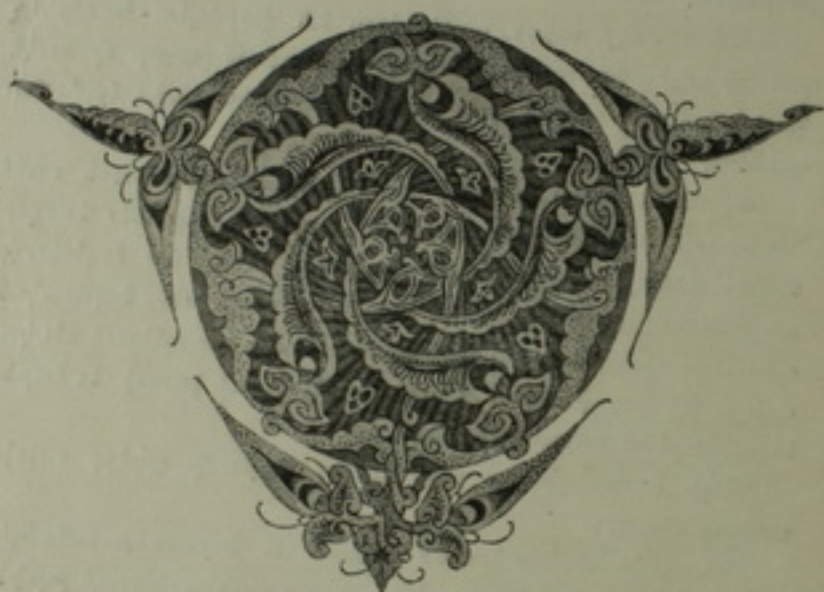
Բլուրներու մէջ, ամուր գետնի վրայ ենք վերջապէս: Կառք կը քաւալի անոնց տարօրէն կողերն ի վեր: Կը դառնանք զագաք մը ուրկէ կառէլի է վերջին անգամ դիտել Նիշաքուրի լեռնադաշտին համայնապակերը:

Յափճակութիւնով կը նայիմ դիմացի նեռաւոր լեռներուն որոնք Նիշաքուրի հիւսիս-արեւմուտք բռներ են: Քա՛նի անգամներ Վարդանանց ներոսները նայեցան արդեօք այդ կողմը, իրենց մեծ հոգիներովը սա մանիշակ լեռներուն վրայէն խոյանալով դէպի իրենց հալածական օճախները, սիրելիները, Հայաստանը: Արդեօք սա խռոզներուն սեւ-կապոյտին մէջ դեռ չի՞ ծփար Վարդանի բնկերներուն կարօտի էւ հայրենաբաղձութեան նայուածքէն ծուէն մը:

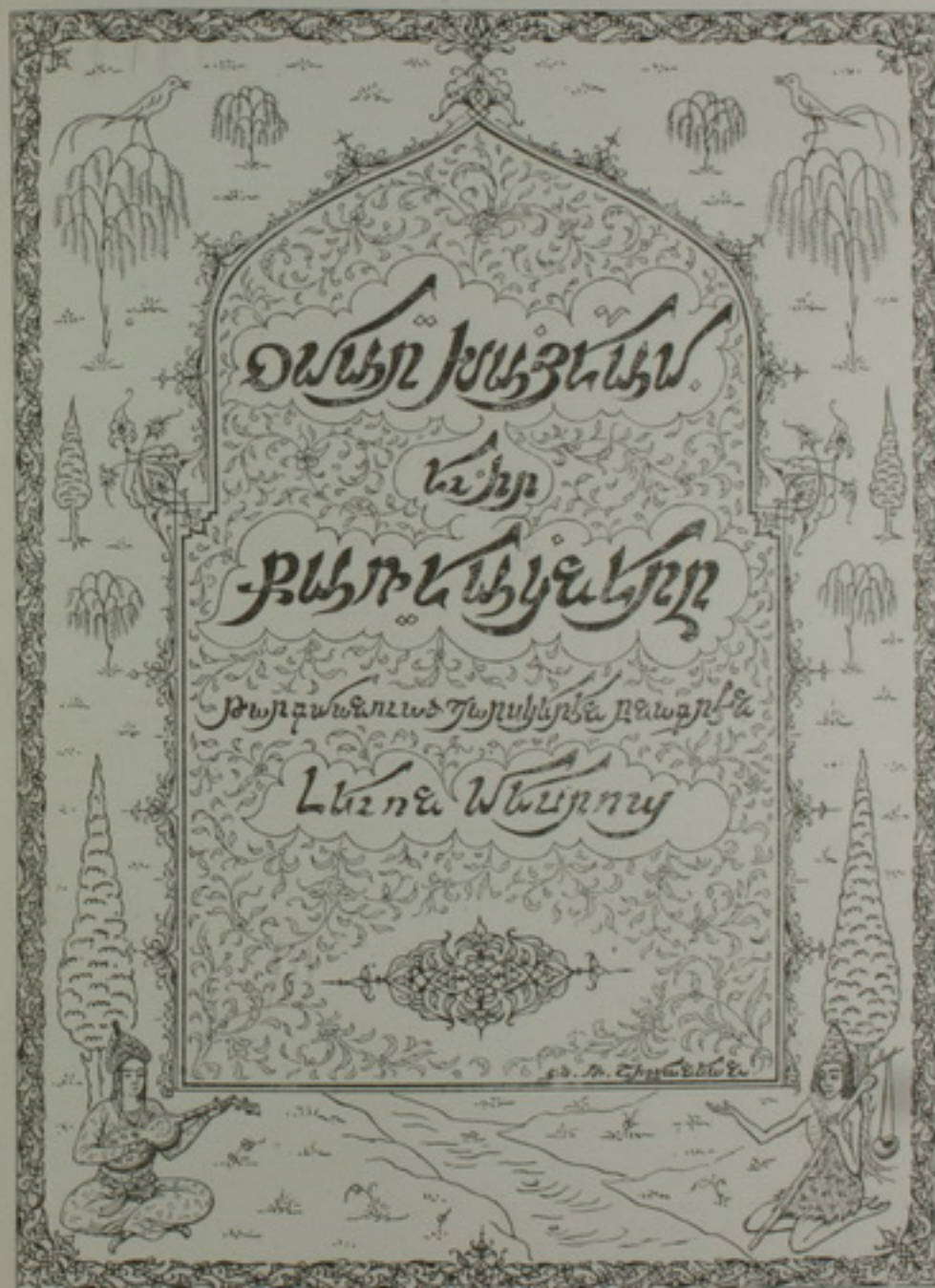
Դէպի հարաւ դիտակը ցոյց կուտայ Խալեամի գմբէթը արեւին ոսկիովը օծուած:

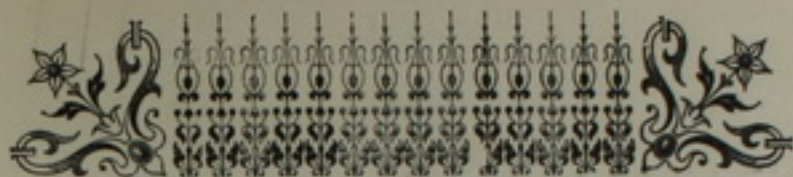
Ակնարկովս նրաժեշտ կուտամ ամենուն ու Խորասանի նահանգին ուր անցուցինք չորս երկար տարիներ, պատերազմի տարիներուն յոյսի եւ յուզումի չորս տարիները:

Ծանօթ.— (*) Աստղանիշ կրող քառեակներու
մասին տեսնել ծանօթութեանց
բաժինը :

ՕՄԱՐ ԽԱՅԵԱՄԻ

ՔԱՌԵԱԿՆԵՐԸ

1 *

Գինեռունեկն ձայն մը կանչեց այս առաւ.
« Արեւոյնն'ր, խոնդներու մեր ցեղին
Ոսփի եղիք, որ քաժակնիդ շնորհնեմ,
'Ինչ չի յորդած' քաժակները ձեր կեանքին »:

2 *

Գիւցիւր մօժքի մեր փառափին, փեզուկ շատ ենք առաքինի,
Ու զինեւնդ քեզ ըլլանք, շատ աւելի զգաստ ենք մենք.
Դուն կը ծծես մարդու արիւն, մենք արիւնը որ քաւունկին,
Խիղճովդ ըսէք, մեզուկ ո՞րն է ամենամեծ արիւնարբուն:

Գինի կը խմեմ, եւ ով որ ինձ պէս կը սիրէ գինին,
 Գինարբուսն անոր, Ասուծոյ աշին մեղք չունի երբեք.
 Գինի խմելոյ, զիտէ՛ր Ան արդէն, առաջագունեն,
 Թէ որ չի խմեմ, զիտութիւնն Անոր՝ կ'ըլլայ հերքում:

Այս կուժն ինձ պէս, սիրահար մը յոռեսեւ,
 Աղւորի մը գիսակներուն քր գերին.
 Սա դասակը զոր կուժին շուրջ կը սեւեւեւ՝
 Թեւ մըն քր որ, գրկած քր վիզն իր եարին:

Երբոր մեռնիմ, շուացեք զիս գինիով.
 Սաղմոսի տեղ, կուժն ու գինին երգեցեք.
 Օրն Եւրոպեան քէ որ ուզեք զիս զտեղ՝
 Գինեւունիսն դուռին տակը փորեցեք:

Ոտքի՛ եղ, եկո՛ւր, ու իմ խեղճ արջիս
 Մութ կասկածները ցուռ քո գեղով.
 Փարջ մը գինի քեր, խմենք կուշս ու կուռ
 Քանի չեն շինած փարջեր մեր հողով:

Անցաւ իմ կեանքիս կարճատեւ շրջան,
 Չերթ ջուրն սոռուակէն, հովն անապատէն.
 Չեմ սգար կորուստն երկու օրերուս,
 Այն որ չե ծագած՝ եւ այն որ անցաւ:

Երջանիկ ես, ո՛վ Խայեաւ, քանի կրնաս արքենայ,
 Քանի կրնաս դեռ սիրել՝ շուշան այսով սիրունիկ,
 Չե՞ որ օր մը վերջապէս, պիտի ըլլաս դուն ոչինչ,
 Մինչեւ ոչինչ ըլլալդ ուրախացիր որ կ'ապրիս:

Կը իջէ քեզ Բաղդի ճոկան
 Հարուածը կեր, սուրս անձայն,
 Այս քիտ խաղին ինչու գաղղ
 Ա՛ն գիտէ Ա՛ն, Ա՛ն գիտէ Ա՛ն...:

Եթէ սիրտը կրնայ հոս, կեանքին զաղճնիքը կարդալ,
 Կրնայ նաեւ մահէն ետք, լուծել զաղճնիքն Ասունծոյ.
 Մինչ հիմա որ քու անձիդ հոգիքն իմ չես ճանչնար,
 Վաղն ի՞նչ կրնաս ճանչնալ երբ՝ հոգիքնդ գրկուիս:

Մեղիերդ Խայեա՛մ, ինչո՞ւ կը սգաս,
 Ողբալդ ի՞նչ օգուտ. հոգդ քող չըլլայ
 Մեղի չի գործողին քողութեան պէտք կայ,
 Ներեղք ծնաւ մեր մեղիին համա՛ւ:

Յա բաժակը գեղսկերս, կրնա՞յ գինովն անարատ
 Յիսուսօրհն ջախջախել:
 Ենչո՞ւ շքեղ գլուխներ, ձեռք ու առնէ՛ Կերտողը
 Շինելէն ետք կը փշրէ:

Չիկայ սիրս որ, Բեզմէ հեռու՝ չարիւնի,
 Չիկայ աչք որ, Դեմքի տեսնել չցանկայ.
 Մինչ Դուն չունիս արտիդ մեջ տեղ ոչ ոքի,
 Չիկայ սիրս որ՝ չեցուած չըլլայ Բու սիրով:

Մեկ շունչ է նախան, հաւաստի տունէն անասունածութիւն,
 Մեկ շունչ է նորէն՝ կասկածէն մինչեւ խորունկ համոզում.
 Այդ մեկ շունչն անգին, ջանայ փայտելէ եղանկութիւնով,
 Չի կեանքը ամբողջ, միշտ այդ շունչովն է կազմուած արդէն:

Զուկը բաղին « Աւա՛ղ, լսաւ, ինչ դժբաղդ օր
Երբ առուակին ջուրը լաշուի եւ գայ կրկին »:
Բաղը ձուկին « Շաւրեղնուն ետք, լսաւ, մեզի,
Հոգս քե առուն ծով ե եղեր՝ քե նախնայուն »:

Ո՛հ ինչ լաւ ե տեսքը նամին, ու կը յորդի վարդ-գինիով,
Ի՛նչ լաւ ե պարն, ընկերացած տախտակներու եւ սիրերգին.
Ու ի՛նչ լաւ ե, երբ կենսակին մեջ գինի ու նամ չի վայելող
Տխմարն մեզմէ՝ հազար փառասխ հեռուններն ե, ո՛հ ինչ լաւ ե:

Ոչ մզկիթին արժանի, ոչ ալ ժամունն բշխամի՝
Աստուած գիտե քե ինչով՝ իմ կաշու ե շաղախուած.
Մերք տեսիլուն եւ մեհաւառ, մերք պոռնիկ մը անպատիւ,
Ո՛չ աշխարհի, ո՛չ կրօնի, ո՛չ ալ դրախտի յոյսն ունիմ:

Կուտունն ու Բա՛ւք՝ աղօթալայր են,
Զանգի դողանքը՝ երգ ե արքազան,
Տաճար ու մզկիթ եւ համրիչ ու խաչ
Հաւատ՝ ամենեւն ալ նուիրական են:

Կուժի բերանն՝ աղօթալայր մենք շինեցինք,
Կակաչ-կարմիր գինիին մենք նուիրուեցանք
Որ կարենանք գինեսան մեջ վերաշահիլ
Այն օրերը՝ զոր կորուսինք մզկիթին մեջ:

Լեցու՛ր գինին, սիրս սենդով կը վառի,
Կեանքը կ'անցնի, սնդիկի պէս խուսափուկ.
Ե՛լ, իբր երագ՝ ցնդի ժըպիսը բաղդին
Կանաչ կեանքիդ հուրը շուտով կը մարի:

Պաշտին մեջ ուր Պահրաւ, խնջոյք սարհեր, հարքենաւ,
Զագեր ծընաւ եղջերուն, օրեւանեց առիւծը.
Պահրաւ, դուն որ աղեղով վայրի էջը կ'որսայիր,
Տեսա՛ր ինչպէս ա՛ն փեղի, մահուան գրկին մեջ նետեց:

Դինի կը խըմեմ, եւ աչեմ ձախեմ, բարեպաշտները՝
« Եի խըմեր կ'ըսեմ, մեր հաւասքին է գինին թշնամի ».
Բայց ֆանգի գիտեմ, որ մեր հաւասքին թշնամի է ան,
Վարձք է որ ծծեմ արիւնն հաւասքիս այս թշնամիին:

ՊԱՆՈՒՄ-ԿՈՒՄ

Նկարը առնուած է արձարեայ հին տփսէ մը, ձեւերը Սալսօի հաստատոյէն և կը ներկայացնէ Պանրամը որ առիւծ կ'որսայ: Պանրամ գլխուն վրայ կը կրէ Սասանեաններու զնշանաւորական քաղը: (Տեսել հառեակ թիւ 21):

Տերը Երբ հողէն վեր կաւր շաղունց,
Գիտէր վեր գործներն, առաջագունեն.
Ինչ մեղք ալ գործենք, իր հրամանով չե՞,
Ինչո՞ւ մեզ պատժե զենիներն հուրով:

Թող փարոզեն հմայքն հարսնուկ հուրիներուն,
Ես կ'ըսեմ որ, խաղողի հիւթն է շաւազոյն.
Առ կանխիկը, ապառիկէն դուն ձեռք փաշե,
Թմբուկի ձայն միշտ հեռուէն շաւ կը հնչե:

Թեւ մզկիթ պատկառանքով մուտք գործեցի,
Աղօթելու համար չե՞ր ան, Աստուծ վկայ.
Օր մը անկէ սեռնաւ մը գողցեր էի
Որ մաշեցաւ, անոր համար նորէն եկայ:

Ո՛վ քանկագին ընկերներ, զիս զինիով օծեցիք,
Ու իմ դէմքը սաթի գոյն՝ կարմրցուցիք զերթ սուսակ-
Երբոր մեռնիմ զինիով իմ մարմինս լուացիք,
Որքանունկէն ընտրեցիք, խախտեցիք զազադիս:

Եթէ իր հաւնած ձեռակէտէն եւնի մեկն,
 Ինչո՞ւ ձգեր է երեսէ մեզի.
 Թէ շաւ եւնի շինուած՝ ինչո՞ւ կը փշրէ,
 Թէ ծուռ եւնի շինուած՝ որի՞ն յանցանքն է:

Շրթներս ճամի շրթունքի՛ն՝ ուզեցի եւ հարցրեւի,
 Ու հասկնալ զաղտնիքը՝ երկարակեաց ըլլալուն.
 Շրթներն հպած շրթունքիս, ըսաւ « Դինի՛ն վայելէ,
 Անգամ մը որ մեկնեցար, ա՛յ չես դառնար այս աշխարհ»:

Կեանքը երբ մարի, ալ ինչո՞ւ է պէտք Նիշարուր ու Պաշիս,
 Զամբ երբ յորդի, ալ ինչո՞ւ է պէտք, քաղցր էր քէ քաղցիս.
 Դինի խլով է դուն, մեզու է ետ ճորտէն անքիւ անգամներ
 Լուսինը պիտի ծնի ու մեռնի՝ ու ծնի ճորտէն:

Շէշիս մը ըսաւ պոռնիկի մը. « Դինեանդ եւ
 Ու կը հանգչիս օտարներու երդիքին տակ ».
 Պատասխանեց՝ « Ինչ որ կ'ըսես, եւ ճիշդ այն էմ,
 Սակայն դուն ալ երեւցածիդ ճիշդ նմա՞նն ես »:

Բըրնէսի մը գործարանը մնայ օր մը,
 Տեսայ երկու հազար կուժ հասէ՝ կամ շէզոռանի.
 Թանկարժ կուժ մը ձայն քարձարացուց ու խօսեցաւ.
 « Եի՛նն՝ղն ուր է, զընն՝ղն ուր է, ծախն՝ղն ուր է »:

Դացի նորէն գործարանը այդ բըրնէսին
 Ու տեսայ զայն, ոսֆի կեցած անիւին քով,
 Կը դարձընէր անիւը եւ՝ կուժ կը շինէր
 Եանին գլխէն, մուրացիկին ձեռքէն-ու-ոսֆէն:

« Խորհի՛ք բըրնէս, թէ ինչ կ'ընեն,
 Մարդու կաշէն. Զերհոննի
 Զեռքն՝ ու սիրտը Քէյ Խորովին
 Ինչո՞ւ կուտաս անիւին տակ »:

Սի՞րտդ է տխուր, ցորենացաւի մը պէ՛նկ ծաւկ,
 Կամ մէկ երկու քաժակ խմէ փարդ-գինիքէն.
 Սուգի՛ն եղար, ո՛չ աւ խլով է, ոչ ալ ան կեր,
 Քեզի յարմար խիճերդ կան, զընա խիճ կեր:

Վարդը քե՛նք որ չի գտնւմ, փուշը ինծի կը քաշէ,
 Լոյսը քե՛նք ինձ չի հասնի, խաւարն ինծի կը քաշէ,
 Աղօթելու համար ես՝ քե՛նք չունենաւ սէսնստէն,
 Եկեղեցի ու խորան եւ կոչնակն ինձ կը քաշեն:

Արշալոյս ե, վարդակարմիր գինիով բոյ հարբենաւ,
 Անուն, պատիւ, զարենեմ քարին՝ նման շիշին դիւրաբեկ.
 Ա՛յ ձեռք քաշենք կեանքի երկար սեւ յոյսերէն խաբուսիկ,
 Երկար ու սեւ գիսակներու ձեռք զարենեմ ու պար բռնենք:

Խա՛յնամ մարմինդ վրաւն մըն ե, ուր իբրեւ հիւր,
 Սուրբան-հոգին առժամապէս կը քրնակի,
 Եւ օր մըն ալ ծառայ-Մահը կը ժողուէ զայն
 Եւ կը պահէ, երբ Սուրբանը մ եկնի անկէ:

Մեզմէ առաջ զացողները, ո՛վ Սաղի,
 Փռչիին մէջ կորան անհետ, ո՛վ Սաղի,
 Ե՛ւ, գինի քեր, ու հաւատա ըսածիս,
 Ինչ որ ըսին, քամի եր սին, ո՛վ Սաղի:

Տօնն է այսօր եփսասարդ օրերուս
 Խմել գինին, կեանքիս զարնան ի պատիւ .
 Մի մեղադրե՛ք թէ գինին է դառնահամ,
 Դառն է գինին՝ որովհետեւ կեանքս է ան .

40*

Գինովներու ժողովին, այս գիշեր ո՞վ բերաւ ֆեզ,
 Յանձնե՛լ ձեռքը չարերուն՝ հարեմէն ո՞վ բերաւ ֆեզ,
 Մօտն անոր որ առանց ֆեզ, բոցերու մէջ կը վառի
 Ու ինչպէս օղն ամառուան, կը դողայ, ո՞վ բերաւ ֆեզ .

41*

Ըսեմք աշխարհ պրսակեց, իդձերդ ամեն, իսկ յեն՞յ,
 Կեանքիդ մասեանն ալ էջ էջ, կարդացուեցաւ, իսկ յեն՞յ .
 Ըսեմք հարիւր տարիներ, անդորր արժով ապրեցաւ
 Եւ հարիւր նոր տարիներ՝ եւս աւելցան, իսկ յեն՞յ .

42*

Գինին տուր իմ ձեռքս ու դուն՝ ինծի երգ մը գեղգեղէ,
 Երգ մը սիրուն, նման ֆադրիկ սոխակին դաշն գեղգեղին .
 Առանց երգի, թէ որ գինին խլմել ըլլար կարելի,
 Գինին շիշէն բաժնուելուն, պիտի չուզէր գեղգեղել .

Վարդը ըսաւ. « Ես Յովսէփին եմ գեղեցիկ,
 Տէ՛ս քերեփս մեջ՝ ոսկեփռոշին ու յակիւնք ».
 « Թե՛ Յովսէփին ես, ըսի, տուր ինձ ասպոցոյց »,
 « Եայե՛ ըսաւ, արխանաներկ շապիկիս »:

Աշխարհի հոգերն, առանց զինիին փաշէլ չեմ կրնար,
 Այս կեանքի քեռը, առանց բաժակին տակիչ չեմ կրնար,
 Ծառան ըլլաւ ես, իմ այն վիճակիս՝ երբ սաղիւն ըսէ.
 « Զամ՝ մըն ա՛յ խըմէ » ու ըսեմ իրեն՝ քե ա՛յ չեմ կրնար:

Եկանք գացիւնք, ո՛ւր է արդեօք մեր շահը ո՛ւր,
 Կեանք հիշեցիւնք, ո՛ւր է արդեօք մեր քեղը ո՛ւր,
 Բախտի Անիւն այրեց այնքան կեանքեր մաքուր,
 Դարձուց մոխիր, ո՛ւր են անոնց ծռիւկերը ո՛ւր:

Ո՛հ, իցիւ քե վերջապէս, ըլլար վայր մը անդորրիկ,
 Ուր այս կեանքին խիտ երկար, ճամբան զտեղ հանգրուան,
 Ու իցի՛ւ քե տաւ հազար տարիներ ետք մենք մեկ հեղ
 Գայիւն աշխարհ իբրեւ բոյս, ու ծաղկեիւնք քարեագեղ:

Լաւագոյն *ե* հոգի մը ընել զուարթ եւջանիկ,
 Քան աշխարհի երեսը՝ խաղափնեմով զատարել.
 Լաւագոյն *ե* ազատին սիրոյ շիրան անցրնել
 Քան հազարներ ազատել՝ շիրաններէն զերուքեան:

Խըմ *ե* զինին, ու Մանմուշի զանաւր *ե* ինկ *ե*,
 Սա սիրերգը Դաւթի *ե* սալիկն *ե* երկնային.
 Անցած օրերն ու զայիսը մոռցիր յաւէ,
 Ուրախ ապրե՛, ա՛հ *ե* կեանքին սուկ նըպասակ:

Երբեք զիտնայ չի կրցայ, թէ Ան որ զիս տեսնեց
 Սահմանած *ե* զիս դրախտի՛ն, թէ ահաւոր զենեկին.
 Սիրունիս ու երգ ու եամ, առուակի մը եզերքը,
 Աստե՛ ինծի տուր կանխիկ, դրախտը *ե* ինկ՝ ապառիկ:

Ո՛վ իմ սիրս, բաղդդոյ յաւէ արիւնիդն *ե*,
 Քու վիճակդ ամեն վայրկեան ձեռ փոխելն *ե*.
 Իսկ դուն՝ հոգիս, ի՛նչ *ե* գործդ մարմինիս մէջ,
 Չե՛ որ միտքդ օր մը անկե՛ փախուստ տայ *ե*:

Որքան նայինք մեր չորս կողմը,
Դրախտ է կանաչ՝ դրախտի ջուրեր.
Դուրսի դժոխսկն դրախտն է ծներ,
Վայրէ դրախտն ու՝ դրախտի կոյսեր:

Երեկ գիշեր փառին զարկի քաժակըս
Գինարքոսֆեն յիմարացած՝ ասպահով,
Ու քաժակըս շեզու եղաւ եւ ըսաւ.
« Քեզ պէս էի, ըլլաս դուն ալ ինծի պէս »:

Մեր մարդկային մարմինը, այնքան շփեղ գիծերով
Ու իր դեմքովը շուշան եւ գլխովը սլացիկ
Կերտելէն ետք, չեմ գիտեր, Անդրիազործը ինչո՞ւ
Կը շարե մեզ՝ սեւ դժխեմ նկուղին մեջ գնեմափոր:

Վըրսն Թուսի աւերակին, տեսայ քոչուն մը քսուած,
Ոտքն եր դրէր Քեյ-Քեյուսի զանկին վրայ անկենդան,
Կ'ըսէր զանկին. « Ափսո՛ւ, ափսո՛ւ, ո՞ւր եմ հիմա խնջոյժիդ
Ժըխորն անհոգ, մունեակիկի քմքունկերուն քաւրիւնը »:

Գինեւուններ շենցան, հարքենայու երեսէն,
 Հազար մեղքի ծանրութիւն, խղճիս վրայ չոքած են.
 Թե՛ որ ես մեղք չի գործեմ, քողոքիւնը ինչ ընեմ,
 Չե՛ որ ան կը սնանի, իմ մեղքերու աղբիւրէն:

Չիս ւրաւից ընտելցիր,
 Յետոյ ինչո՞ւ զատուցար.
 Լիւրդ կանխա՞ւ վնասցիր
 Որ դիւցիւր զիս աշխարհ:

Տարօրինակ զնացում, կ'անցնի փոփանք կեանքին,
 Վայելե՛ր դուն այս պահը, քանի առտուն չե՛ ծագեր.
 Սա՛ղի, ի գուր չարչարես, միտքդ փաղուսն հոգնում,
 Ճամդ շեցուր զինիով, քանի գիշերն չե՛ անցեր:

Ծառայ մըն եմ ես ընթրս, ո՛ւր ե՛ Քու ձեռքդ բարի,
 Իմ հոգիս ե՛ մուք-խաւար, ո՛ւր ե՛ Լոյսդ շողարձակ.
 Եթե շահիմք դրամիսը՝ մեր գործերովը արդար,
 Ինչի՞ փոխան պիտի տա Քու շնորհդ անսպառ:

Ինձ վիճակեր ե արքեցոյ ըլլալ,
 Մարդիկ ալ ինչո՞ւ կը փամաճրեն զիս,
 Եթէ զողի տեղ զիկով ըլլար մարդ,
 Այն ո՞վ կը մընար մարդոց մէջ ժողովայ:

Վա՛յ ան արտին, որ սիրելոյ ասակ չէ
 Ու չի կրէր սիրոյ ցաւին կնիքը.
 Ձկայ օր մը այնքան ամուշ կորսնուած
 Քան օրը զոր՝ առանց սիրոյ մսխեցիր:

Շունչի մը նման, կարճ ե այս օրը, վայելէ զինի՛ն,
 Ձի այս կեանքը սին, որ ահա կ'անցնի, ա՛յ չիյնար ձեռքդ,
 Գիտե՛ս, ուշ կամ շուտ, ցաւերն աշխարհին զերի կ'ընեն քեզ.
 Լաւ չէ՞ զինիին զիշեր ու ցորեկ, ըլլաս դուն զերին:

Ո՛վ Տէր գրած, սերդ եթէ անսահման եր,
 Ինչո՞ւ դախսկն ապստամբը արսափեցիր.
 Շընորհ չէ ան՝ զոր կը բաշխես անմեղներուն,
 Շընորհ կ'ըլլայ, երբ մեղներնիս չես յիշեր Դուն:

Թե մոզերու զինիին ես սիրահար եմ՝ եմ արդեն,
 Թե որ կեանք ու կուսաշ, անհաստ եմ՝ եմ արդեն.
 Ամեն կրօնք ինծի հանդիպ՝ ունի կասկած առանձին,
 Իսկ եկեղեցիս, համոզումով, ես այն եմ որ՝ եմ արդեն

Սաղի, սեւ ե օրերնիս
 Աշխարհի մեջ տեղ չունիմք,
 Իսկ երբ հասն անձնքն ե,
 Հաստ, աշխարհք մերն՝ ե:

Այս աշխարհն ուր, եկանք պահ մը օրեանիդ
 Ի՞նչ տուա մեզ, բացի վիշտն եւ հոգերեն.
 Այստե՛ս, ոչ իսկ մեկ հաս զաղտնիք դեռ չի լուծած,
 Հազար կարօս մեր արեւուն չոքած՝ կ'երթանք:

Սիրոյ հուրք, արտի մեջը երբ վառի.
 Երբ անունդ ալ, գրուի սիրոյ գրքին մեջ,
 — Ըրաս պաշտող՝ տաճարի թե մզկիթի —
 Այ՛ ազատ ես, դրամիսի հոգեն՝ դժոխսին:

ՍԱՂԻ ԵՒ ՃԱՄ

Տեսնել քիւ 16 ծանօթութիւնք
Վերի պատկերք արտագծում է Իսմահանի պալատներէն մէկը
զարդարող որմանկարէ մը:

Ե՛լ, զինի տուր, շոռքեան պահն ե նորեն,
 Փակուած շրթներդ քող վայելեմ այս զիշեր.
 Վարդ այտերուդ պէս զինի տուր, զի ուխտս
 Ժուժկաշոռքեան՝ վարսերուդ պէս կը փակուին:

Ամեն առտու կը վճռեմ, մեղայի գալ զիշերը.
 Մեղայի գալ ու քողուլ, եամ ու զինի, զինեանն.
 Բայց հիմա որ վարդերուն եղանակնէ, քողե՛ք զիս,
 Վարդերու այս ամիսին, մեղայի գա՛լ, մեղա՛յ Տե՛ր:

Քեզմէ եւ ինձմէ առա՛ջ ալ կային զիշեր ու ցորեկ,
 Բաղդին Անիւր դարձաւ անբնդհաս, դարձաւ ու գործեց.
 Զգո՛յշ, փայլերդդ չոր հողին վրայ մեղմով դիր, մեղմո՛ւմ,
 Քանզի այդ հողը, աղւոր կոյսի մը այտերուն քիթն եր:

Ունայ մը զինին չեմ փոխեր, սահմաններուն հետ Թուսին,
 Ո՛չ Գօպարի զահին հետ, ո՛չ ալ քաղին Քեյուշին.
 Սիրահարին մեկ հառաչն, արշաղոյսին մեջ մտած,
 Արժե հազար խոսքոս կանչ, կըրօնամոլ Տե՛րվիշին:

Ուրաք և այսօր, օրը աղօթի,
 Փարջերով խմենք. համին օրը չե.
 Լուր օրը մեկ փառք՝ այսօր գոյգ խըմենք,
 Բոլոր օրերուն իշխանին կենաց:

Գինարքոսիս նպասակ՝ ո՛չ հաւասքս ուրանալ.
 Ո՛չ ապաստեք դառնալ և. ո՛չ ալ ըղբալ գինեւոյ.
 Այլ կ'ուզեմ որ իմ անձեւ ձերբագտեմ իմ « ես » լս,
 Ահա ինչու կ'արքենամ, եւ ինչու միշտ գինով եմ:

Իշխանի մը արիւնն անշուշտ քափած և հոն՝
 Ուր վարդ. կակաչ, արիւնաներկ կը կարմրին.
 Հողին ծըլած մանիշակի ամեն մեկ աչք,
 Պիտակ մըն էր, աղւորի մը այտին վրան:

Ո՛վ Տէր Աստուած, որ գոռին հետ շանքեր ունիս,
 Որ սկիզբին Դաւիթին հետը Դժոխք կ'երեւցիր,
 Դուն դրախտը կը բնակիս, մինչ մեկ անուն՝
 Ինչո՞ւ մեզի դաւաճիդ մեջեն չես տար անկիւն:

Վայիկ՝ թե կայ, իրևար, զինի եւ հուրին,
 Հանգչիկ՝ թե կայ. եզերքը հոսուն ջուրին.
 Սին հոգերով մըներ այս պահը դժոխք,
 Դրախտ թե կայ, ան ալ այս պահն է չնչին:

Գարնան շունչը ի՛նչ փայր է, վարդ այտերդ երբ զգուք,
 Կանաչ պուրակն ի՛նչ զով է, սիրուն դիմքդ երբ հոն է.
 Մըներ խօսքը երկնուն, ինչ ալ լսես սեւ եր ան,
 Վայիկ այս օրն, ի՛նչ լաւ է, մըներ խօսքը երկնուն:

Աշխարհ կը ցնծայ, զարթնումով գարնան
 Կենսալից սրտեր դաշտերը կ'ըղձան,
 Փոխուեր են ձիւղերն Մովսէսի բազկին,
 Փոխուեր են սիւզերն Յիսուսի շունչին:

Առտուն դիմ, հաւաքուսին,
 Վերցուր հաճը ճանանչարձակ.
 Եթէ ձիշ խօսն է դառնահամ,
 Ծշմառաւորուն իսկ է զինին:

Մոլեռանդը չի ճանչնար, գուքդ անքաւ, ինչպէս մեմք,
Ան չի ճանչնար ինչ մօտէն, ինչպէս մեմք որ Ծանօթդ եմք,
Կ'ըսես որ մեղք գործողը, ճարակ կ'ընես զեհեհիւն,
Գնա՛ ըսկ այդ խօսքը, անո՛նց որ չեն ճանչնար Քեզ:

Լաւեփ հացը, ախա՛ն է կշիւն է վիճակեր,
Նուրբ գործիքը՝ սկսնակին ձեռքն է տուներ.
Թրքունիներ զեղատեսիլ, զանձներն իրենց
Նըւիրեր են զերիներու, ծառաներու:

Ոչ ոք չի հասաւ իր սիրած հարին
Սիրոյ փուշերով արտախոց չեղած.
Միևչեւ չի պատեց կուրծքն անքիւ ձեղքով,
Սակերը չի դպաւ հարին փարսերուն:

Մեմք կը դադրինք ըրդարէ, բայց աշխարհը կայ ու կայ,
Երբ ո՛չ անուն, ո՛չ մեկ հեմք՝ մեզմէ ոչինչ չի մնայ.
Ասկէ առաջ չի կայինք, չեղաւ պակասն զգալի,
Ասկէ ետքն ալ թէ չըրանք, եո՛յնն է, աշխարհ կայ ու կայ:

Վանկ՝ ւրեղ հոգ ու կսկիծ,
Երևե զինին անբողջ տարին,
Սիրե դուստրդ ողկոյզին քարւ,
Մայրդ հաշաշ, աղջիկն հարաւ:

Եղան դարեր որ տեսն, Յիսուսներ հագաւ՝ հագաւ,
Եղան ազգեր որ տեսն, Մովսէսներ հագաւ՝ հագաւ-
Քանի՛ հաս հագար կայսրեր, տեսաւ միակ պարս ւր,
Եղաւ կանաւ որ տեսաւ, Կեսարներ հագաւ՝ հագար:

Իմ ձեռներուս ամսներն, որ զգուեր են ճամ ու եւր,
Անարժան են յիրաւի, քեւ ու մտտան բռնեղու.
Ես զինիով քշուած՝ դուն չոփչոյր ես, նզնաւո՛ւր,
Թացին կրակ տոնեղր, չեւ շած ես, իրա՛ւ որ:

Սա դիմակին մեջ հոյաշին
Ուր իշխաններ ծուկի եկան,
Տեսայ տառակ մ'աշտարակն
Կանչե՛ր տխուր, ո՛ւր... ո՛ւր, ո՛ւր... ո՛ւր:

Հոգերն աշխարհի, դեռ քեզ չգգեսնած,
 Հոգա՛, չի պակսի, վարդ-կարմիր գինիդ.
 Յխմար, ոսկի չես, որ քեզի քաղեն
 Ու յետոյ նորեն՝ հողեն դուրս քերեն:

Ո՛վ սիրելիք անծանօթ, քե դիպուածով այստեղ գաք,
 Կամ արսակից մեծիմ խախնանքի մեջ ընտրեք,
 Ու երբ ձեռքդ, ո՛վ սաղի առնես գինին մոգերուն,
 Բաժակ մըն ալ իմ հոգուն՝ աղօթքի քեզ խընկեցիք:

Իմ սիրելի ընկերներ, երբ հառաքուիք դուք կրկին,
 Մի մոռնաք անդարձ մեկնած, ձեր սիրելին յիշելի,
 Ու երբ գինին ջինջ-փայլուն՝ անուշ ընեք միասին,
 Կարգը ինձի հասնելուն, դասարկ քեզ քրքեցիք:

Հոգերն աշխարհին արմաշ կ'ընեն քեզ,
 Զուր քեզ, քարեկա՛մ, հոգիդ կը լինի,
 Թոթոռ հոգերդ, կեանքը վայելի,
 Աշխա՛ք շինելուն՝ կարծիքդ հարցունքի՛ն:

Կրօններէն եօթանասունն եւ երեք՝
 Սիրոյ կրօնքն անխնայած եւ եւ յաւիտ.
 Կեանք. իսլամ կամ մեղք ու վարձք՝ ամենքն աշ
 Նեակ մեկդի. Դուն բաւական եւ ինծի:

Թե՛ք որ աշխարհք սուս է, եւ աշ կ'ըլլամ խաթիւրքոյ,
 Կ'ապրիմ յաւիտ շէն ուրախ, կ'ընկեմ գինին շուսաշող.
 Իզուր ամենքն մաղթեն, որ Տերն ներք մեղմանու,
 Ան չի ներեմ, եւ գիտե՛մ, ու ներք աշ՝ կը մեղմեմ:

Բըրուս մը տեսայ շուկային դուռը,
 Թարմ կաւը ոտով շաղուեմ եռանդով.
 Յանկարծ այդ կաւը գոչեց « Խընայե՛ք,
 Դեռ երեկ եւ աշ քնդի պէս էի »:

Իմ կաւս Դո՛ւն շաղախեցիր, ե՛ս ինչ ընեմ,
 Բաղդիս ցանցը Դո՛ւն շաղեցիր, ե՛ս ինչ ընեմ,
 Ինչ որ եղայ եւ կեանքիս մեջ՝ վաս քե բարի,
 Ճակատս Դո՛ւն գրած էիր, ե՛ս ինչ ընեմ:

Մուսրափային բարեւս սաւ,
 Ու հարցընես խոր յարգանքով.
 « Օրհնէն ինչո՞ւ բքուած քանը
 Հաղալ ըրաւ, զինին հարաւ »:

Բարեւս սար Խայեալին ու
 Ըսէ « Անպորձ ես եղեր դեռ, ո՞վ Խայեալ,
 Ե՛րբ եմ վճռեր զինին հարաւ,
 Խալկ մարդէն զոս՝ հաղալ եւս ան անենուն »:

Գինին կը խըմեմ, քայց չեմ խենքեմար,
 Համէն զոս ոչինչ յափշտակած եմ.
 Գինեպաշտութեան զիտե՞ք պատճառը,
 Որպէսզի ձեզ պէս՝ անձնապաշտ չըլլամ:

Չար չեզուններ, զուր կոչեն զիս փիղիստիայ,
 Այդ ըսուածը բամբասանք է, Ասուած վկայ.
 Դեռ չեմ գիտեր, քե ինչո՞ւ եմ աշխարհ եկեր,
 Նոյն իսկ ասկե՛ւ ալ աւելին, քե ո՞վ եմ ես:

Ինչ որ կամեցայ, իմ կամքովիս չեմ,
 Տիրոջ կամեցածն՝ իմ կամեցածս եմ,
 Քանի արդար եմ կամեցածն Անոր,
 Ուրեմն մեղք եմ կամք ունենալս։

Երկդ զիշեր գեցալին երկիս իմ հետ լուսած,
 Ես, սիրունիս, սուսակ զինին ալ փոխերնիս.
 Չերթ մարգարիտ խնցիլին մեջ, այնպէս շողաց,
 Որ պահնորդը, « Արեւածագ » կանչեց յանկարծ։

Քանադորուած մը տեսայ, փառաքին դուռսը լուսած,
 Ո՛չ խալաւ եր, ո՛չ անհաս, ոչ չեմ ճանչնար ո՛չ Աստուած
 Ո՛չ ալ կրօնք, ո՛չ հաւատք, արդարութիւն կամ օրէնք.
 Աշխարհներուն մեջ երկու, չի կար փառք մը իրեն պէս։

Ինծի կ'ըսեն. « Սա զինիկն քիչ խալեմ,
 Պատահուն ինչ եմ, որ անկեմ ձեռք չեմ փաշեր ».
 Դեմքը կարիս ոչ քաջակաւ անտուն
 Պատահուններ չեմ արեւեկն ալ շատ պայծառ։

Լաւ չի դառնար մեզ համար, սա Անիւր Երկնփին,
Ունի չար ոխ առանձին, դառե իմ ու քու կեանքին.
Նստե վրան կանաչին, արդեն շատ ալ չե մնացած,
Որ իմ հոգի ու քուկին, քաւմ խոտերով կանաչին:

Թե գործեր եմ քոյոր մեղքերն աշխարհի,
Գոռքիդ յոյսին պիտի մը փարեր ե ձեռքս.
Խոտացար ինձ, ձեռք կարկառեղ նեղ օրիս,
Ասկե նեղ օ՛ր, կարեղի՝ ե որ զսնես:

Մեկ ձեռքս Ղուրան, միւսին մեջք համ,
Կես մը արդար եմ, կես մըն ալ հատամ.
Սա գլխքին տակ՝ կապոյտ-փրուզակ,
Ոչ անհաւատ եմ եւ ոչ ալ խաբամ:

Հարբենալն ու, շուրջն աղուրին շրջիլը,
Հաւագոյն չե՞ կեղծաւորին պիղծ սուտն.
Սերն ու գինին քե արժանի են դժոխքի,
Պիտի չըղայ դրախտի երես տեսնող մը:

Ստեղծողին քեզ գործակից ըլլայի,
Այս աշխարհը կը ջնջէի հիմերէն,
Ու նոր աշխարհ կ'ստեղծէի ա՛յն ձեռով
Որ ամէն ոք դիտաւ հասներ մուրասին:

Մի կարծե՛ք որ, իմ անձով հոս ներկայ եմ,
Ու այս Ճամբան արիւնքաներէ՛կ՝ ֆաշողն եմ,
Էռփիւնս անեական՝ Անո՛րն է,
Իսկ « ինքս » ո՞ւր եմ, կամ ո՞ւրկե եմ, կամ ո՞վ եմ:

Ուզածս ամէն՝ զինչոյ տիկ մը, երգի զիրք մը,
Պատառ մը հաց, եւ պէտքերս՝ ապրելու ջափ.
Եւ անապատն, ուր մենք նստիմք պիտի ինչ հէտ,
Կ'ըլլայ շփեղ պուրակներէն սուրբանական:

Հոգի՛ս, երբեք խոր Գաղտնիքին չես հասնիր,
Գիտուններու վիճած Կէսին չես հասնիր,
Ճամբն ու զինին դրամիս շինեք ինչ ա՛յստեղ.
Քանզի դրամիսին՝ կը հասնիս կամ... չես հասնիր:

Կուժը գինիիս՝ Դո՛ւն կոտրեցիր Տե՛ր,
 Դուռն ուրախութեան՝ Դո՛ւն փակեցիր Տե՛ր,
 Վարդ-կարմիր գինիս ինչո՞ւ քափեցիր,
 Խըսնողն ե՛ս եի, Դո՛ւն գինովցար Տե՛ր

Ճանչնալ Անոր կուրբին՝ ոչ դուն կրնաս ոչ ալ ես,
 Կարդալ զաղտնի այն Բառը՝ ոչ դուն կրնաս ոչ ալ ես,
 Վարագոյրին ետէր, կըլլայ խօսքը իմ ու քո,
 Վարագոյրը որ վերնայ՝ ոչ « դուն » կը մնայ ոչ ալ « ես » :

Մենք ձեռք կը ձգենք, հիմն ու նոր գինի,
 Չեմք կը հանենք ցաւերն աշխարհի,
 Գիտե՛ս մահեկն ետք, քո ուր երթալոյդ,
 Ինձ տուր քաժակն ու՝ զընա ուր կ'ուզես :

Աշխարհի մեջ մեղք չի գործող ո՞վ կայ, ըսէ՛,
 Գոնե՛ք որ մը անմեղ ապրող ո՞վ կայ, ըսէ՛,
 Ես մեղաւոր եմ ու Դուն ինձմէ վրեժ՝ չունե՛ս,
 Իմ ու քո մեջ տարբերութիւն կը մնա՞յ, ըսէ՛ :

Երկնակամարն քաժակ մըն է շրջուած.
 Չոր կը դիտեն խոր յարգանքով շակիկներն.
 Շիշն ալ եամբն վրտան հակած սիրահար,
 Կը համբռնուի, մինչ արիւն կայ մեղերնին:

Մեր մարմինը եւր հոգիէն զատուի անդամ,
 Պիտի ննենն փոսի մը մեջ աղիւսաւորս.
 Ու օր մըն ալ կաղաւթարեն պիտի մեզի
 Իբրեւ աղիւս՝ ուրիշի մը փոսին համար:

Մի՛նչեւ ե՛րբ հոգամ, ունիմ քե չունիմ,
 Թե՛ կեանքս կ'անցնի՝ ուրս՝իս քե չընուր.
 Սա գինիս չեցուր, քանզի յայտնի չե
 Թե՛ քաջած շունչս վերջի՞նն է քե չե:

Ասէն մը եւ վարպետներու աշկերտ եղայ,
 Ասէն մըն ալ, հպարտացայ իբրեւ վարպետ.
 Այդ ամենուն արդիւնքը տես քե ի՛նչ մնաց,
 « Հոդե՛ն եկամք ու գ'երբ քանի պիտի երթանք »:

Կեանքի ակն է, որ կը հոսի շրթունքդ.
 Շրթներն անմիկ, երբ հային շրթներուդ,
 Մարդ չեմ քե որ՝ արիւնն ական չի ծծեմ.
 Ան ո՛վ կ'ըլլայ՝ շրթներն դնէ շրթունքիդ:

Ես այն եմ որ՝ սեղծեցիր Քու կամքով
 Հարաւասեայ ըրիւր գոքով ու խնամքով,
 Հարիւր տարի կրկին պիտի փորձեմ Քեզ,
 Տեսնեմք մե՛ղս՝ քե Քու սերդ է գորսուր:

Խընդիրք մ'ունիմ ո՛վ հօճա, խնդրեմ որ զայն չի մերժես,
 Խըրտակերդ դադրեցուր, քոյդ տուր երթամ իմ անտքս,
 Մենք կը փայտեմ շիտ-շիտակ, մինչ աչքե՛րդ են ծուռ տեսնող,
 Գնա՛ աչքիդ անտ ըրէ, գնա՛, մեզի հանգիստ քոյ:

Ղուրանը քեւ, Բանն է երկնային,
 Մարդիկ հազիւ քե զայն կարող կ'ուզեն.
 Մինչ փայլուն տղերն՝ զինոյ թաժակին
 Կարդան անկէն տղ, եւ անկէն անկէն:

Ո՛վ Երկնակաւար, Դո՛ւն եւ մեղաւոր
 Հինկն սովոր եւ, ըղալ անողորմ:
 Ու դուն ո՛վ երկիր, քե կուրծֆդ պատենն,
 Ի՛նչ զանաւոր անգին հոն պիտի զտենն:

Ոչ խկ մեկ օր, ազաւ եղայ հոգերկ,
 Ոչ ալ վայրկեան մ'ապրեցայ եւ երջանիկ.
 Անբողջ կեանքս աշակերտած եմ Բաղդին,
 Բայց աւա՛դ որ, վարպէս չեղայ տակաւին:

Առ բաժակդ որ բացուեր ե իբրեւ շուշան զարուսի,
 Ու կոյսին հէտ շուշանադեմ՝ եթէ զտար առիթը,
 Խըմէ զինին անուշահամ, զի Անիւր Երկնսին
 Ձերք փոքորիկ յանկարծական, կրնայ շրջել քեզ ու ան:

Անպէց, անձրեւը՝ մարգերը քրջեց,
 Գինիի նըման, կարմրցոց կակաւ:
 Այսօր կը դիտեմ մարգերը կանաչ
 Վաղն հողս կանաչ՝ ո՛վ պիտի դիտէ:

Երբ զարնեցին, շանիմ գեհափ կանաչագարդ,
 Հուրի-կուռֆա, եւ փարջ մըն ալ կարմիր գինի,
 Մարդիկ որքան կ'ուզեն ըսեն թէ գեշ կ'ըսեն,
 Շունեկն ալ ցած ըլլաւ թէ որ՝ դրախտը յիշեն:

Ամբողջ շաբաթը, կը խըմես գինին,
 Իսկ ուրբաթ օրը զայն ինչո՞ւ լրբես.
 Մեր կրօնիկն հաւատ, մեկ է ամեն օր,
 Աստուածդ չիս՝ օ՞ր պաշտող եղար:

Անարժանեկն՝ Քու Գաղսնիփդ պէտք է պահուի ծածկուած.
 Եւ յիսարեկն՝ Քու խորհուրդդ պէտք է պահուի ծածկուած.
 Կ'ուզեն գիտնալ, թէ մեր տեղը արդեօք Դուն ի՞նչ կ'ընեիր,
 Զի մարդկութեան կոյր այժերը, դեռ կը պահես ծածկուած:

Աշխարհի մեջ ինչ որ տեսար, ոչինչ է եւ ոչինչ է,
 Ինչ որ ըսիր ու շեշիր՝ ոչինչ է եւ ոչինչ է,
 Թէ որ շրջիս այս աշխարհը, ծագե իծագ ոչինչ է.
 Դարձիր խուցդ՝ հոն պահածդ ալ ոչինչ է եւ ոչինչ է:

Չեղաւ կարծիս հաւցնող, երբ դիպցին զիս աշխարհ,
 Ու մեկնիլս աշ պէ-մուրառ՝ իմ կամփովս չե երբեք,
 Ո՛վ իմ Սաղի, ոտի՛ ել, մեջքդ ամուր մը պնդե,
 Ե՛լ որ մաքրենք զինիով, նենգութիւնը աշխարհին:

Երբ որ մեռնիմ, հոդս մանր մաղեցեք
 Իբր օրինակ զայն ցոյց տուեք ուրիշին,
 Ու շաղուեցեք զինիին հետ իմ փոշիս
 Եւ զիս ըրեք կարասի մը կախարհի:

Բռնի կեանք տուաւ ինձի սկիզբէն,
 Մոռք կասկածն եղաւ կեանքէն փաղածս.
 Քալեմ քոնսմաշ, առանց զիսնաշու
 Թե՛ ուրիշ՝ կուգամ, ե՛ր կամ, ո՛ւր կ'երթամ:

Սիրողին աջքը, կրնա՞յ որոշել աղւոր ու զգեղ.
 Թե՛ ո՛ւր ե՛ արդեօք սիրածին տունը, դժոխիք քե՛ եղև.
 Նո՛յնն ե, սիրածը՝ մնաւ՝ քի կը հազնի եւ կամ քե՛ կոչս տու՛մ,
 Թե՛ ի՛նչ ե՛ արդեօք սիրածին քարձը, աղի՛ւս քե՛ փնտուր:

Ախոսս հիմնական կշեռն կեանքիս մասեանին,
 Իմ արեւիս անցաւ զարուն նորահաս.
 Ո՛հ իմ կեանքի քոչունն աղուր, դախսահաւ,
 Չեմ գիտեր քե, ուրկե՞ն եկաւ, ուր քրոսա՛ւ:

Այս հեօրեայ իջեաւնը, զոր մենք աշխարհ կը կոչենք դեռ,
 Օքեաւն մ'ե, հի՛ն, փրկեկած, զիշեր-ցորեկ դռնունդ բաց,
 Սեղան մ'ե ուր՝ հարիւր Ճեւշիս աւելցոյցնին քողոցած են,
 Անկողին ուր՝ հարիւր Պահում զիշերած են եւ հեռացած:

Ինձ միմչեւ Ա՛ն չի տայ նեկտար, հոգեպարտար՝
 Իմ երեսիս, հարիւր համքոյր Երկինք չի տար.
 « Դարձի՛ եկուր » կ'ըսեն ինձի: Միմչեւ որ Ա՛ն
 Ինձ դարձ չի տայ, ինչպե՞ս կրնամ ես դարձի գալ:

Չեմքիս մեքը՝ բաժակն ըղայ քող յաւե,
 Մտքիս մեքը՝ սերն իմ պաշտած հուրիիս.
 Չուր կը մաղթեմ, որ Աստուած ինձ շրնորհ տայ,
 Առանց ստոնց՝ երբ տա՛յ ալ, չեմ ուզեր:

Դրախտը կ'ըսեն, հուրիներով շեցուն է.
Այնտեղ ննկսար ու մեղրագոհ կը հոսին.
Երբ անդին՝ զինի, հուրի կը պաշեն,
Մեր ըրածն ալ՝ արդեն ի՞նչ է որ ասդին:

Յաճախ սիրսու նեղուեցաւ, բանս-կուրծքին մեջ փակուելէն,
Ուզեց քոյիդ, ազատի՛լ՝ այս փանդակէն հողեղէն.
Փորձեցի եւ ջախջախել իմ զնամանքս, նա սակայն՝
Խրաւն օրհնէն արգիշեց, որ քարին եւ զարնեւ գայն:

Կ'ուզե՞ս ւրտիդ եւել-պակաս հոգը մաքրել, զինի խըմէ,
Եօթանասուն երկու ազգի հարցերը ա՛ն կրնայ լուծել.
Պահի մի պահեր այս հեղուկէն, որ իմիսն է կենդանարար,
Չե՞ որ հազար վիշտեր ու ցաւ, կրնաս քուծել մեկ պարմանով:

Օրն Յարութեան, մեզ կ'ըսեն, վերջին փողը երբ հնչէ,
Իբր անողորմ դատաւոր, Բարեկամը պիտի գայ.
Բայց քարիքն անքերի՛ քարիք միայն կրնայ գալ,
Անհոգ եղիր, փախանը՝ կրնայ միայն լաւ ըլլալ:

Հիմա արդե՞ն, դաշտն հազեր է նոր ծիլ կանաչ,
 Ճերմկցեր են անդերն իբրեւ՝ Մովսէսի աջ,
 Բոյսեր հողե՞ն՝ Յիսուսի ջերմ շունչով զարթնուն,
 Կապոյտ աչիկն հոսած ջուրով. բխին ակունք:

Թե մահն է վախճան, չոր հացք բաւ է,
 Ծառաւոր յագեցուր, կոտրած մեկ փարջի,
 Է՛ր առջիդ ըրբն ուրիշներ նկուն,
 Է՛ր դուն խնամահիւ, ինչո՞ւ մեծերուն:

Անոնք որ եղան մտքի տեսներ,
 Մարդկութեան համար փառուններ մեղմեկ,
 Մութին մեջ կրցա՞ն անբանիկն տեսնել,
 Ըսին քե՛սեան, մինչ կ'երագիտէն...

Էրբ Տէր կաւ է շաղուն,
 Չարն ո՞վ գիտէ ինչ խառներ է.
 Տիրոջ քափած կաղապարեն
 Եւ արքեր ձեւ կ'ունա՞մ առնել:

ԴԱՐՈՒՆԸ ՊԱՐԹԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

Տեսնել 143-րդ խաւովը.

Արեւն առնուն, քաշեց աղեղն, կտուրն բռն անսահար,
 Շողաց դեմքը շիկակարմիր, նման դեմքին իշխարային.
 Եւ որ խրվենք. արշալոյսին սուրհանդակը բարձրացաւ.
 Ու աւեակն մուսկն յաղթական նոր օրումն մը սեւեռն ներս:

Խերակորոյս եղանկ մենք, փնտրելով Քու ահձոյ,
 Քեզ չի գտաւ հարուստը, կամ տրտիւնը մուրացիկ.
 Մինչ ձայնդ կուգայ չորս կողմէն, ականջնիս խուշ՝ չենք լըսեր,
 Թեւեւ ներկայ ամեն տեղ, աչքերնիս կոյր՝ չենք տեսներ:

Այն մարդը չեմ որ մահուընէ տարապիտ,
 Կեանքիս տարապիտ՝ անկէ շատ է սովաղի.
 Սեղծողէն փոխ եմ առնէր մէկ հոգի,
 Ե՛ս կուտամ զայն, վճարածամն երբ համարի:

Արշալոյս է, պատեցաւ՝ սեւ շապիկը գիշերուան
 Ե՛ւ որ աւրենք քեզի հետ, այս առնուն ծովերնիս.
 Անուշ բռն անկատար, արշալոյսներ շատ կուգան,
 Կը փնտրեն մեզի հոս, բայց կը գտնեն հողին տակ:

Ո՛վ Անիոյ Երկնքի, դուն ադ ու հաց չես յարգեր,
 Ու կը սիրես մեզ ընել՝ ձուկի մը պէս մոռապազերծ,
 Գոնե՛կ կնոջ մ'անխառ հագունեցընե՛կ երկու անձ,
 Հաւագոյն չե՞՝ Քուկիկեդ՝ կնոջ անխն, ո՛վ Երկինք:

Հաւ ե ըլլաւ, զիննեան մեջ Քեզի հետ,
 Քան առանց Քեզ, Մեհրապիկ մեջ աղօթող.
 Ո՛վ առաջին ու վերջինը Գոյութեան,
 Կ'ուզես այրե՛կ կ'ուզես սիրե՛կ հիմա զիս:

Քանի, հոգի՛ս, այս աշխարհը ունայն ե,
 Յաւերն անոր ինչո՞ւ անվերջ քեզ կրծեն.
 Յաւին ընկեր՝ քաղդիկ եղի՛ւ անձնասուր,
 Զի « զորիչը », քեզ համար ես չի դառնար:

Ճախրեցի ես, թոչունի պէս դեպ այս կողմ
 Փնտրեցիմ քարձունքները ճոր կեանքի.
 Զի զսնելով աշխարհի մեջ առաջնորդ,
 Մտած դուռնեկս կրկին եղայ, հեռացայ:

Գրքած է Տերը. բայց հաւել արդար,
 Մի կտրեալ յոյսդ իր շնորհէն անբաւ.
 Թե՛ մեռնիս այսօր՝ զիկնով, մեղաւոր,
 Հոգ չե՛, կը գրայ՝ վաղը ոսկորիդ:

Ե՛լ ու պարե՛, մենք ինչ համար ծափ քող զարնենք,
 Նարկիզ նայուածքդ ալ զերթ զիկնի՝ զիսու զարնե՛.
 Քսան քաժակ երե խըմենք, մեծ հաճոյք չե՛,
 Իսկ ի՛նչ հաճոյք, երթ վաքսունին ձեռք կը զարնենք:

Սա կամարը երկնիին, զոր կը դիտենք զարմանքով,
 Կը նըմանի առկախուած՝ լապտերի մը մոզական,
 Արեւն անոր ճրագն է, երկիրն անոր յասակը,
 Մենք շուքե՛ր ենք դողսհար, լապտերին տակ քափառիկ:

Եղանակն է վարդերուն, պիտի փորձեմ մե՛կ անգամ,
 Շրջիլ օրէնք բնութեան. կանաչ մարզը պիտ՛ծածկեմ
 Կանաչ-սարիք ջրդոցմով, շուշան-երես կոյսերով.
 Պիտի փոխեմ դաշտերը՝ շուշաններու պուրակի:

Խեղճը կ'ըսէ, կարժե՛ ասորիդ.
 Թե՛նէ կ'արժե, քայց մենք ասորի չենք գիտեր.
 Վարպէսն անգութ՝ իր մտաւորով
 Կը հարուածէ, մինչեւ սորվինք՝ կեանքը ինչ է:

Իմ հոգեւակս, վերցնա՛ր քաժակդ ու փառքդ.
 Եւ փնտռենք կանաչ խորշ մը գետնիդ.
 Կապոյտ Անիւն, շուսին-երես կոռնքեհն՝
 Քանի՛ քաժակ, քանի՛ հաս փառք շինած է:

Ճամբուս վերան հազար տեղ, որոպայքներ կը քարեն,
 Յետոյ կ'ըսես կ'սպաննեն՝ եթէ մեկին մեջն իյնաս.
 Տիեզերքին մեջ չի կայ, խորշ մ'ուն չիշխէ Քոն կամփոյ,
 Քոն կամփոյ կը գործենք, անյիշատէ՛ր կոչուիս:

Պէտէջասնի կարկենհանս ո՛ւր է հիմա,
 Իմ տեհանիս քոյրն ու նազանքն ո՛ւր են հիմա.
 Մեղք է կ'ըսեն միասիրտանին խըմելը,
 Խըմէ՛, ի՞նչ հոգ խաւամքիսն ո՛ւր է հիմա:

Մագերսս կ'աչեն զինեան սևեր,
 Հո՛գս վասն ու բան, երկու աշխարհին.
 Եթէ երկուքն ալ առջիս գտնեն,
 — Գինով կամարբուն — մեկ սեռ փող չեմ տար:

Տո՛ւր փամփին, դասերն ամեն զիտքեան,
 Ու սիրունոյց խոսրոսներուն մէջ քաղուք.
 Քանի մանը դեռ արիւնդ չե քանած,
 Ողկոյզն ըրէ աշխնափաւ, համիդ մէջ:

Գանգաւեցաւ կաթիլը, որ բաժնուած է ծովին,
 Ծովը ծաղրեց կաթիլը, ըսաւ որ ենք անբաժան,
 Ասուծմէ դուրս ոչինչ կայ, զիտն'մ որ ենք անբաժան,
 Դարձող կայծ մը, եւ սակայն, շրջանակ է իրական:

Վա՛րդ, սիրունոյս վառ այտերուն կը նմանիս,
 Գինի՛, սիրտ-բաց՝ կարմիր գոհար կը նմանիս,
 Բա՛ղդ, դուն քեւս պայտար մըդես ինձի դեմ
 Իբրեւ օտար՝ քարեկամի կը նմանիս:

Էս գգուած եւ սուս-բարեպաշտ ըղբային,
 Ե՛լ իմ Սաղիս, բեր ինձ գինին ջինջ յսակ.
 Տա՛ր սէսնսկս գրբաւի դիր, գինի բեր,
 Պիտի փարիմ իրականին ասկէ ետ:

Ո՛վ սիրուն տղայ, կը նանչնաս կեանքը,
 Անեղի հոգեք ինչո՞ւ կրժեն քեզ,
 Եթէ չի քաղեր, կեանքն ուզած նաւթիկ՝
 Վայելէ կեանքը. որ քայլ մ'է միայն:

Եթէ քօքունս միսն ու ոսկորն, ո՛վ հոգի,
 Աստուծային Հոգիին տոյն է տեղդ.
 Հազար անօք, որ բարձունքի վար ինկած՝
 Իբրեւ օտար՝ հոս կ'ապրիս դուն գեղնափարշ:

Չար չեզիկն տարբեր՝ խօսք չունիս ինձի,
 Զրպարեսն անդուշ, քէ անկորօն եւ,
 Թէ ինչ եւ՝ գիտեմ, քայց խղճովդ ըսէ,
 Դուն ալ միշտ-խօսող չար չեզու մը չե՛ս:

Քեզ ի՞նչ կերցուց. խոնամեցը աշխարհին, ծն՛ւիս,
 Ինչո՞ւ ծամես վիշտս անգոյ կամ ւրաքուիս,
 Աշխարհ սիրողն, անկէ միևսկ վրնսս գտաւ,
 Վրնսսը քող, եւ բաժինը շահ եւ ստրկող:

Շուրջս եմ նոսրեմ, ո՛վ Սաղի, զինիս, եամա, սիրունիս,
 Իմ զոյնսն, ո՛վ Սաղի, կրնա՞ր ըղբայ տեսական.
 Հերիք պատկեմ դուն ինձի. Նոյի զիւռն եկածը,
 Մօս քեւ զինին, ո՛վ Սաղի, հոգիս քունի պէտք ունի:

Է՞ր յօնք պոսես հարածին վրայ,
 Էա չե ծիծաղիչ. ինկածին վրայ,
 Խըմե, զի նոյնն ե, խըմես չի խըմես,
 Եթէ գրուած ե, դժոխք պիտի երթաս:

Աշխարհն, ո՛վ Տէր, պէտք եր շինեչ ուրիշ ձեւ,
 Կամ թէ քանդեչ՝ ոգածնուս պէս զայն շինեչ.
 Կա՛մ անունըս քե տեսանէր դուրս հանեւ,
 Կամ պէտքերուս պահուած տեղը ինձ յայտնեւ:

Չնոյնով շիսուս, Տէ՛ր զիս յագնուր,
 Մ'սպասե՛ր հայցեմ' այլ իմ հացս տուր.
 Պահե՛ք զիս յառէ՛ք զիմով ու քնած,
 Որ ա՛յ չկրնամ Քեզ զիմու ցաւ տալ:

Ականջիս մէջ, մե՛ղմ փափասց հրեշտակը,
 « Գիտցիր հիմա սա վահոք Երկնիքին՝
 Թե՛ անոքս ըզրար դադրեցրեմ շրջիդ,
 Գու՛ աշոյշեմ կ'ազատեմ իմ անձս »:

Ինձմէ ի՛նչ տեսար, ո՛վ Երկնակամար,
 Որ զիս հարուածես, անդու՛յ անդադար,
 Ուսեղու համար, պէ՛տ է հոդ ծամեմ,
 Խըմեղու համար՝ մարմինս ծաղեմ:

Սիրոյ անտրուկ մէջ, բախե՛ աւեմ արշի դուռ,
 Երբ բացին քեզի, ընտրե՛ք սիրք յաւազոյն.
 Տասն անշունչ Քա՛պե՛, նոյնիսկ մեկ սիրտ չեն արժեր,
 Անցիր Քա՛պե՛կն, արշին առջեւ ծունգ չոքե՛:

Անկիւնն եւ եւ զինեւան, զինիիս հէտ ու քնարիս,
 Գրաւի դրի հոգի, սիրտ՝ եամ ու մզկիթ, որ խըմեմ.
 Հեռո՛ւ յոյսէն քողութեան, հեռո՛ւ դժոխքին սարսափէն,
 Ազատ ու վեր եւ հողէն, քոցէն, ջուրէն, եւ հովէն.

Քուկդ ք այսօրն, իսկ քուկդ չի վաղուան օրը,
 Բացի հոգէն, վաղը ոչինչ պահած ք քեզ,
 Այսօրդ զուր մի սպառել փռն հոգներով.
 Զի վստահ չես, որ կուտան քեզ լոր օր մըն ալ.

Յարութեան օրն՝ երբ երկինքը ձեղճուի,
 Ու սարսափով սասդերն ամեն մթազնին,
 Պիտի կառչիւն Անոր քանցքին ու զոչեմ.
 « Է՛ր կը դրկես այս անմեղներն դահիճին »:

Երագիս մեջ, իմաստունը ըսաւ ինծի,
 « Կրնա՞ս քունէն քաղել վարդեր եղանկութեան.
 Քունն ալ մահուան երկունքեակն ք, զինի՛ խըմեմ,
 Քանզի երկար նիւհես պիտի հողին տակը »:

Դժոխքն է կ'ըսեն, արքեպոստոս վախճանը,
Ինչ պարսպ խօսք. ասոր ականջ ո՞վ կուսայ,
Երբ սիրող ու հարքեպոս դժոխք երթան,
Վաղը դախար՝ կ'ըլլայ դասարկ, ասիս պէս:

Զեփխուն գողցաւ ին թոյրդ, ինչպէս գողցար դուն սիրս,
Թողուց զիս ու հեռացաւ՝ որ գայ քեզի փնտրուէ.
Զեփխուն աւա՞ղ լըֆեց զիս, երբեք չուզէր զիս յիշել.
Ան փոխ առեր է թոյրդ, ու թոյրիդ հետ՝ չար սիրսդ:

Գինին երգելը՝ առանցքն է կեանքիս,
Ինչ որ կայ շուրջս, փարջ է ու քաժակ.
Երբ փարպեքդ՝ խելքն է, ո՞վ տրոջիչ,
Գիտցիր որ շատեց աշակերսս է ան:

Մեր հովանին է Երկնակամարը,
Մեր լացող աչերն՝ գեշերու ակունք.
Դժոխքը ծնունդն է անհիմն հոգերու,
Դախար առժամեայ հանգիստի կայան:

187*

Ոսկին ինձնիմն՝ անօգուտ է իմ ուտելիք,
 Եւ անօրին՝ պուրակն աղաւ քանն կը կարծե.
 Գլխիկոր են մանկշակներ դասարկածն,
 Միշտ ժպտուն են ոսկեքրասկ վարդի շրթներ:

188*

Ինչո՞ւ քեզի գերի կ'ընեն դեմք, հասակ,
 Քե՞զ են տուեր հոգը վաշին ու շաւին.
 Թե քղայիր Զեւզեւի հոր, կեանքի ալ,
 Վերջդ նորեն՝ հողին ծոցը սուգիդ չե՞ր:

189

Յիւսարներ կան՝ երազներու անձնասուր
 Յուսան զտեղ դրամքսն ու իր հուրիներ.
 Բայց երբ վերնայ վարագոյրը, կը տեսնեն,
 Որքան հեռո՞ւ, Քեզսէ հեռո՞ւ, հեռո՞ւ են:

190

Քանի Երկիմնն են, շուսին ու սասնոր,
 Գինիկեն քանզ զանձ պիտի չի ձարուի.
 Չեմ կրցած գիտնալ, թե զինի ծախողն,
 Զայն ծախեցէ անք. տեղը ի՞նչ գնեց:

Երբոր առնուն, շէշրակին դէմքն է ցոյսարուտ,
 Ու խոտին մէջ, մանիշակներն են զիսահակ,
 Կը յուզեն զիս աչքերն վարդի կոկոններուն
 Որ փակուեր են, պաշարանուելու չոր խորշակէն :

Երկնքին տեղաց, յաւիտիկ անձրեւ,
 Ծաղկեցան մարգեր՝ վայրի վարդերով.
 Շուշան - համիս մէջ, վարդ զինի տեղաւ,
 Նմանիմ երկնքին մանիշակ ամպին :

Դիմքս ալեգարդ ծաղրուեցաւ քեզ սիրելոյս,
 Առանց քեզի, համ ու զինի ձեռք կ'առնէի՝.
 Քակեց, քանդեց, սերդոյ ուխտս ժողկալութեան
 Պատեց քողը՝ զոր զոյճումս կարկըտած էր :

Բընիկներն են աստղերն երկնից կամարին
 Որ երկնքին՝ մինչեւ ծոցը աշխարհին
 Կուզան, կ'երբան, յետոյ կրկին կը դառնան,
 Ու չեն մեռնիր, մինչեւ Աստուած չի մեռնի :

Անդի՛ն դարձուր, այդ նայուածօղ հըմայող,
 Ա՛յ կը բաւեն հազար դաւերն այժ ունիիդ.
 Կ'ուզես որ ես, ա՛յ չի նայիմ ինչ կողմիդ,
 Հեշտ չե՞ շրջեմ նամն ու՝ զիկին չի քափեմ.

Լուրջ, խնայունն մարդուն հետք քրնակ,
 Հազար փառափ հեռու փախիւր անմիտեն.
 Երբ քոյնն այ խնայունը, կե՛ր, անո՛ւշ,
 Իսկ անմիտք քե անուշ այ, քաց փանկ:

Ճրագ մ'ե սիրքը, որ սիրածին այժեմ կ'առնե իր լոյսը,
 Եւ երբ մարի, յառնե անկե՝ որուն համար մեռած էր,
 Նըման է ան շապտերին որ՝ քիթեռներով լեցուած է,
 Թիթեռներ որ՝ իրեն սիրոյն, իր կրակին այրած են:

Մենք կորագլուխ ծառաներն ենք զիկին
 Մեկ ժրպիտին՝ պոստոս ըլլալ ձան-գէսաւ,
 Մինչ մեր Սաղին, սեղմած կոկորդը փառջին,
 Խեղձին քերեկն քաւե կեանքն ու սրիւնը:

Կեանքը երազ մ'է, աշխարհը կեղծիք,
 Անմիտն է միայն ասունց անկեղեմակ.
 Ապրէ շեն-ուրախ, ու գիւնի խրակ
 Որ գաւառիս կեղծեն, դուրս գաւ երազեն.

Քանի կեանքը ողորմած անմիտն չի փախ.
 Մեր տառապանքն ու անգիտքը ո՛ւր կ'երթան.
 Բռնադատուած, պէտք է նստիմք ու խոկանք
 Որ ուշ եկանք, ասո՛ր համար շուտ կ'երթանք.

Իմ սիրածքս — ասորի երկա՛ւր վշիս չափ —
 Տուա աշուտ նոր ապացոյց իր սիրոյն.
 Այ՛սիս մեքը նեղեց անկարկ, հեռացաւ,
 Ըսե՛ղ ուզեց « Բարիք ըրէ, տո՛ւր ջուրին »:

Մենք անտառի փառեր ենք, իրական ու շնչաւոր,
 Ու երկինքն ալ անտառով զուարճացող, խաղացող,
 Կը իշուիմք մենք հոս ու հոն, վրասն խաղի տախտակին,
 Յետոյ հաս-հաս կը նետուիմք, մոռացութեան տուփին մէջ:

« Կադ »դ ո՞վ կրնայ ապահովել, ուրախ ւրեմով օրդ անցուր,
 Խըսէ գինին, շուսնի շուսով, ո՞վ շուսին,
 Ձի մեզմէ ետք. շատ շուսիներ կուգան մեզի փնտրել,
 Կը փնտրեն, եւ մեզի հոս չեն գտներ :

Խեղբ ունեցողն ի՞նչ յոյսով, այս խաբուսիկ կեանքին մէջ
 Կը կապէ սիրեն ու միտքը, այս աշխարհի իրենուն,
 Քանզի յոգնած՝ հազիւ քէ կ'ուզէ հանգչիլ պանիկ մը,
 Մահը ձեռքէն կը քաշէ, կ'ըսէ. « Շուսն'ով, ել երթանք »:

Գինին շիշին մէջ, սուսակ է հալած,
 Շիշը մարմինն է, ու գինին՝ հոգի,
 Գինին որ ժրպտի բիւրեղ համին մէջ,
 Արցունք է, կալած՝ արիւնոս ւրէ:

Թափառեցայ դաշտ ու լեռ,
 Տեսայ երկրի չորս ծագեր,
 Ձի շեցի մեկէն դեռ
 Որ համբարդ մ'է ետ դարձեր :

Սիրով հարթած պղպուղը, զբսաւ նամքան պարտեզին,
 Փայտեցաւ սիրած վարդին, զինչոյ բաժակ՝ նարգեզին.
 Յետոյ դարձաւ իր շնչունին, մեղմով ըսաւ ակամեջես.
 « Կեանքդ հիմա՝ վայելի, վաղուան վրայ վստահ չես »:

Եթէ պիտէ՝ մեկնիմք, մնալն ինչո՞ւ է,
 Մեր զուր յոյսերէն, շահերնիս ի՞նչ է,
 Տեղ մ'ունի մեր կամքով չի պիտի մնանք,
 Բնիկ ենք կամ անցորդ, մեզ համար մեկ չէ՞:

Երբ մարդու մը արտին մեջը, իմաստութիւն ցանուած է,
 Չուր չի մտխեր, նոյնիսկ մեկ օրն իր կեանքին.
 Կա՛մ կ'սպաննէ իր անձը որ՝ ըլլայ Անո՛ր սիրելին,
 Կամ ի՛ր անձին սիրով տարուած՝ կը խլակ:

Իրա՛ւ, զինիւն՝ բաժակին մէջ կեանք մ'է մաքուր,
 Հողէ փառջին մէջ պարփակուած՝ հոգի մ'ազնիւ.
 Չեմ ունեցած բարեկամներ ես անզոյ
 Գինիէն զաւ, որ անզոյ՝ քայց ազնիւ է:

Չարք կամ բարին, բնութեանդ մէջն է,
 Վիշտ երջանկութիւն վրձիռն է բաղդին.
 Յաւդ է՛ր բեռցընես Երկնքի ուսին,
 Ան հազար անգամ՝ շրկար է ինզկէ:

Վարդ երեւոյ, իբրեւ անսրակ՝ կարմիր-անրակ,
 Նրման Զինի աղջիկներուն՝ կուոք սպիտակ.
 Մէկ ակնակով պարսունցաւ Պաղտատի Շահն
 Ու գերեցիր զինուոր, ասպէս, փիղ, աշտարակ:

Երբ Տէրն սանձեց արեւը
 Ու աստղերը արձակեց,
 Գինին եղաւ անկտիս գիր,
 Էս ի՞նչ ընեն « Գիր » իս դիւ:

Ի՛նչ անբան են, որ սեռասեռ կը պաշտեն
 Կեղծաւորներ՝, որ կը խաբեն ծնկաջոք,
 Դեռ աւելի՛ն, վարագոյրին նշուէն
 Ծախեն խալով, մինչ կեանքէն շատ վար են:

Չենքդ անեմ, գիրք ու զորիչ, համի՛ն փարեմ,
 Դրախտին մեջեմ, յիշե՛ միայն Բօսքը գնքը,
 Մարիս փափոցող ու գնե՛ գինի, առանց վախի,
 Կամ պզտիկցու, մնացածն ալ քոցնունն սուր:

Քի՛չ արխն անմեղ, քափեց Երկինքը
 Քի՛չ վարդեր նորհաւ, ծաղկած՝ խամրեցուց.
 Տղայ՝ մի պարծենաւ կանաչ-արեւոյի,
 Քի՛չ կոկոններ Ա՛ն դեռ կանաչ, փայլեց:

Գինի խըմել, ուրախ ըլլալ՝ օրհնես է,
 Ոչ անհաւատ, ոչ հաւատացող՝ հաւատես է.
 «Ի՞նչ նուր տամ» հարցունցի եւ հարս-Բաղդիս,
 Ըսաւ. « Ինձ տու ուրախ սիրտդ, կը քաշե՛ »:

Չենք մնա՛ մենք հոս, շատ երկար տանեմ,
 Մե՛ղք է զրկուիլ, սերհե՛մ՝ գինիսին,
 Հո՞գու է քե՛ աշխարհ մնայ պիտի կամ ոչ,
 Իմ մեկնելու ետք, ապրի՛ կամ այրի՛:

Հոգիս անօրեղ՝ ծով պահել նիզեց.
 Ըսի, «Վերջապէ՛ս հասայ, մոռաւսիս».
 Ախտ՛ս որ հովը, նաւագս ջնջեց,
 Կարիդ մը գիւնին՝ իմ ծովս առեց:

Սա խաբխրոող Երկնից տակ, չունիմ ուրիշ մտածում,
 Բացի գիւնին վարդագոյն՝ շատի գիւնին խղճելուն.
 Ան արիւնն է աշխարհին, որ արիւննիս կը ծրծե.
 Ինչո՞ւ պիտի չի խղճեմ, արիւնն՝ արիւնս խրոնոյին.

Իմ հոս գալիս՝ շահ չունեցաւ Երկինքը,
 Մեկնեցիս ետք, փառքն ու փայլն ալ չաւելցան.
 Չնդաւ մեկը որ կարենար ըսել թէ՛
 Ինչո՞ւ եկայ, ինչո՞ւ կ'երթաւ ես անդեօք:

Եկս ու ձեռն քի պաշտը,
 Տո՛ւր պատառող ուրիշին,
 Մի քամքստե՛ր, գրպարտը,
 Բո՛ւրիք է Երկինք, ինձ՝ ...գիւնին:

Կուժ մը զինին, կ'արժե զաւանք Ճեմին,
 Բոյրը նամին, շաւ է աշէն Մ'երեւելին,
 Ու զինովին մեկ հառաչք առնուան՝
 Էաւ է երգեն՝ պու-Սա'իսին, Էհեկմին:

Սիրով զեղուն՝ սիրս պոռքկալ չի կրցաւ,
 Սիրս խօսուն՝ չեզու շեց իբրեւ հաւր.
 Տեսա՛ւ աշխարհի սանջաւնի ասկէ ստկալի՝
 Մ'աննիւ ծարաւ, առուն քոյս է, պա՛ղ, զուլա՛լ:

Չեղաւ օր մը, որ ինձ Երկինքը ժպտէ
 Ու իր շունչով մեղմեւր ցաւը վիշտերու.
 Հազիւ օր մը ուրախանալ կ'սկսիս,
 Հարիւր հոգեւ ինձ կը դրկէ, ան'յն օրն իսկ:

Եւ օրերով մտքիս զերին է՛ր ըլլաւ,
 Երբ ապրիմի մեկ օր, մեկ դար անցնը չէ՞,
 Լեցո՛ւր Սաղի, մինչեւ բերան իմ փարջս,
 Քանի բռնաւ փարջ չէ շինեւր դեռ մեզմէ:

Լեցո՛ւր գինին, որ մեր սիրտը քեքեւեայ,
 Անցած զացած չի յիշենք,
 Դունե՛կ պահ մը մեր հոգիներն շղթայուած՝
 Մտիկն լուծեն ազատենք:

Քու ընթացքդ չեմ սիրեր ես, ո՛վ Երկինք,
 Քու գերիդ չեմ, ազատ քող գիւ, հեռանամ,
 Իսկ եթէ Դուն՝ կը նախընտրես յիսարներն,
 Ես ալ այնքան խեղացի եւ ուշիւ չեմ:

Չուր գինովցանք մեծ յոյսերով,
 Աշխարհէն վեր սաւառնեցանք,
 Բայց մարմինը երբ քոքուեցինք
 Տեսանք հող ենք, հողին դարձանք:

Քանի ես կամ, ժուժկալ ըլլալս չեմ յիշեր,
 Պիտի խրտու՛մ, Քաւերի՛ կ այս գիշեր:
 Շուրթներս եւսին, կուրծքս ալ փարջին կուրծքին դեմ,
 Մինչեւ սոսու, քեւս ալ շիջին վիզին շուրջ:

Մահուան ոսփին տակ. երբ զատնիս կեանիս,
 Ու անոր ձեռքով փեռագերծ ըլլամ,
 Յիշե՛, իմ կաւիս միայն փարջ շինես,
 Գինիին հոսկն, կեանք առնելով քերես:

Մեր երջանիկ օրերին. յիշատակ մը միայն մնաց,
 Ընկերներե՛ք պիտանի՝ անպէ՛տ զինին միայն մնաց,
 Ինչ ալ ըլլայ, ինչ ձեռքիդ՝ բաց մի քողար աչդ զինին
 Քանզի ահա ձեռքերե՛րիս՝ բացի ճամբէն ո՛րինչ մնաց:

Ո՛վ Տէր, զքա. տես իմ սիրտ զերի է,
 Ո՛վ Տէր, զքա. կուրծքս սիրով խոցուած է
 Եւ ոսկերս ալ միշտ կ'ուղղուին զինեանն,
 Ո՛վ Տէր, զքա, ձեռքս միայն բաժակ կայ:

Գացեր ես առնել, դարձեր՝ անառնել,
 Անունդ ալ մարդիկ մոռցեր են արդե՛ն.
 Եղունգդ մեծցած՝ եղեր է անբակ,
 Մօռնիդ է քուսեր, եփդ իրել տոց:

Է՛ն, աչիդ լոյս, երկի գործդ վերջացաւ,
 Վասան են՝ որ, իրենց կ'ըղլաս շնորհապարտ:
 Աչիդ լոյս որ, չի՛ տալով ինձ զիսացաւ,
 Վաղուան կենանիդ սահմանեցին՝ քո կողմեդ:

Մարդը շիշն ե, հոգին գինի.
 Մարմինն եղեգ՝ որ ձայն ունի.
 Խայեաւ, գիտե՛ս ինչ ե մարդը
 Մոգի շապտեր՝ ներսն վառուած:

Հըրածարիւմ մեղմերիս, իսկ խրմելիս՝ ո՛չ երբեք,
 Կը քողոււմ ես ամեն քան, իսկ խ՛ գինիս՝ ո՛չ երբեք.
 Ըսենք՝ որ ես օր մըն աչ, դառնաւ անկեղծ վիսիղնան,
 Մոգին ծախած սա գինին պիտի լըն՝մ, ո՛չ երբեք:

Բաղդը, ով՛ Ծահ, ինձ սահմանեց մակամին,
 Իշխանութեան նրժոյց քամբեց ինձ հաւար.
 Վագոդ միտդ ոսկի պայտերն երբ քոփեն,
 Փռչի՛ն տեղ՝ գետնէն ոսկի կը քորուն:

Սաղի՛, ձեռքս տուր, զիկին խնկարոյր.
 Տո՛ւր, նրան *k* ան իմ սիրած Լարիս.
 Գիկի՛ն — որ ամուսն շորայի նրան
 Խելո՛ք եւ յիմար կը կապէ — ի՛նձ տուր.

Աւա՛ղ, անցաւ իմ կեանքս ի գուր,
 Հալալ, հարամ որոշեցով.
 Չուզածդ ըրի, սեւ-երես եմ,
 Իսկ ուզածդ ալ. վա՛յ ինձ, չըրի:

Ռ՛վ Տկր, ձանձրացայ զեկեմարշ կեանքին
 ու ձեռք փարզեցին.
 Ինչպէս աշխարհին գոյութիւն տուի՛ր՝ անգոյ ոյինչէն,
 Այնպէս ալ հանկ, իմ բշուտ կեանքս, ոչնչութեան.
 Ու գութովդ առաս, Քու գոյութեան մէջ.
 Ընդունէ զիս ալ.

Խայեանը որ, զիտութիւնը հրահեց.
 Ինկաւ վշտի գուրային մէջ, այրեցաւ.
 Բաղդին սուրը կտեց թելը իր կեանքին՝
 Միջնորդ-Մանը զիկնը ծախեց Ոչինչին.

ԾԱՆՕԹՈՒԹԵԱՆՑ

ԲԱԺԻՆ

ՄԱՆՐԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՔԱՌԵԱԿ ԹԻՒՒ

Պարսիկ բանաստեղծական Տէլ-ները, մասնաւորաբար քառեակներու հաւաքածոները դասաւորելու ընդհանրացած ձեւը, յանգերու վերջին գիրերը նկատի առնելով ոտանաւորները այբուբենական կարգով շարելն էր։ Խայեամ՝ բնական է իր քառեակները դասաւորած և Տէլ-նի մը մէջ ամփոփած ատեն հետեւած է ընդունուած սովորութեան և հաւանաբար այս քառեակը վերջացուցած է « էլիֆ » գիրով, որպէս զի իբրեւ Նէ-շ-նի-ն ծառայէ իր հաւաքածոյին։ Արդէն միեւնոյն քառեակը իբրեւ Նէ-շ-նի-ն գործածուած է ուրիշ հեղինակութեան մը՝ Րիշ-լէի Թ-շ-նէ անուն զրքին։

Պատահական կամ ոչ, չափազանց յատկանշական է այս քառեակին նմանողաբար գրուած և հեղինակի (parody) ձեւը, որ անմիջապէս կը յիշեցնէ Մահմետական գրուածքներու — հոգ չէ թէ ինչ նիւթի վրայ գրուած ըլլան ահա՛ — Տալսոյ զտրորող և Աւարաշէն աւետած ծանօթ Նէ-շ-նի-նը։

Խայեամը յատկանշող յանդուգն քառեակ մը, ուղղուած քաղաքի կրօնապետին՝ Մօֆթին (Միւֆթի), որուն բանադրանքը կրնար բանաստեղծին զուխը արժել: Մօֆթիներու դասակարգը մինչեւ այսօր ալ ծանօթ է իր անյազ ընչաքաղցութիւնով և կաշառակերութիւնով և դեռ կը պահէ իր քաղցեցութիւնը ամբողջին և կառավարութեան վրայ: Օգտուելով այդ ուժէն, ոմանք ընչաքաղցութիւնը կը տանին մինչեւ սանձարձակ զեղծարարութեան, որուն մէկ օրինակը կը թուի ըլլալ քառեակին մէջ ձաղկուած կրօնապետը:

Ն-ի-հ-հ-հ-հ-ի-ն-ը և հ-ի-դ-դ-ի-ն-ը տարակոյս արտայայտող բազմաթիւ սուր քննադատութեանց առիթը հայթայթած են Խայեամին: Այս քառեակով կը հեգնէ նախասահմանութեան վարդապետութիւնը:

Կ'ակնարկէ մահէն ետք մարդուն ոչնչանալուն և հող ու փոշիի վերածուելուն:

Յ-ի-ի-ն-ը երբ Դ-ի-ն-ը քնքարութիւնը Ղուըյանի աւանդութեանց մէկուն ակնարկութիւնն է:

شهباز خوش میدان می گویند

ՃՈԿԱՆԱԽԱՂ,

Տեսնել Զրդ ծանօթութիւնը

Գ. տողին պարսկերէնը՝ « Ո՛ւ Գ՝-նէք, Գ՛ւ Գ՝-նէք, Գ՛ւ Գ՝-նէք, Գ՛ւ » նմանաձայնութիւն մըն է։ Ինչպէս պարսկականին՝ հայ գրականութեան մէջ ալ բազմաթիւ են նմանաձայնութեան աւելի կամ՝ նուազ յաջող օրինակները։ Աստիճաբար տրոհու երկու երկարներէ կազմուած ոտանաւորի չափը նմանապէս կը ձգտի ստեղծել նոյն տալաոտութիւնը։ Տեսնել Վերգիլիոսի « Monstrum Horrendum »ը։

Ճ՛-լ՛-ն-ի-ւ-ը պարսիկ ազգային-ազնուազեցեալական հին խաղն է, յար եւ նմանը անգլիական Բօլշին։ Ֆիրտօսիի դիւցազնալէպին մէջ գեղեցիկ տողերով նկարագրուած է պարսիկ արքային՝ Խոսրովի և իր սիրելի կնոջը՝ Շիրին հայ իշխանուհիին նսկանախաղով մրցելին պալատական իշխաններու և իշխանուհիներու հետ, ամէնքն ալ ձիաւոր և արշաւասույր, գնդակին ետեւէն որ գեղանի Շիրինին և խաղակիցներուն հարուածին տակ կը գլորէր Ղասրը-Շիրինի եօթ-յարկանի ձէննէթին կանաչադարդ գետիններուն վրայ։

Ճոկանախաղը ունեցած է իր վերածնունդը Եւսէ Ազալասի օրով, յետոյ հետզհետէ մոռցուած է Իրանի փառքին անկումին հետ։

Ուղղուած է սուփիներուն, որոնք գիտակից անձին կամ « ես »ին անէացումով, Միակ Հոգիին մէջ ձուլուիլ կ'ելագեն։

Նիզամիի, Հաֆըզի և միաթիք ուրիշ բանաստեղծներու կողմէ յաճախ կրկնուած մտածումն է թէ՛ որբան շատ ըլլայ

մեղքերու թիւը, այնքան առատ կ'ըլլայ աստուածային շնորհին տարափը:

16

Անհարկութիւն ինքզինքը կամաւոր կերպով գինիէն ու հաճոյքէն զրկող հաւատացեալին:

Ճ-հ և Ս-շէ բառերը լաւագոյն համարած եմ որդեգրել քան թէ թարգմանել, ինչ որ կորսնցնել պիտի տար անոնց գեղեցկութիւնը, առանց այդ երկու բառերուն նշանակութիւնը ծանցցնելու:

Առաջինը կտր և շատ ցած տման մըն է, ընդհանրապէս պղինձէ կամ արծաթէ շինուած և ափի մը նմանութիւնով, ծածկուած փորագիւր գեղեցիկ արծանագրութիւններով և նկարներով: Ճ-ը կը գործածուի գինի խմելու, իսկ պարսիկ բանաստեղծները զայն խորհրդանշանը ըրած են գինաբուքի: Բաժակ, գաւաթ և կամ ուրիշ որ և է բառ չպիտի կրնար Տ-ը անձնաւորել:

Ս-շէ բառը, զոր միշտ... մատուակի և մատակարարի աստիճանին իջեցնող թարգմանիչներ ունեցած ենք, ատոնցմէ ոչ մէկն է ոչ միւսը: Գինարբուքի և զուարթ հաւաքոյթներու միջոցին, Ս-շէն — գեղեցկագէտ աղջիկ մը կամ ընդհանրապէս պատանի մը — կը կազմէ խնջոյքին առանցքը: Մասնաւորապէս դաստիարակուած՝ Ս-շէն իր պաշտօնը կը կատարէ հրամցնելով գինին, զոր կը համեմէ սրամիտ զրոյցներով, երգելով և... սիրաբանելով: Ս-շէն գիտէ պարել և բանաստեղծութիւններ արտասանել: Իր ձեռքէն խմուած Տ-հ մը գինին կամ իր շնորհած մէկ ծախար անգին Նուէր է պարսիկ կոշիկանին համար:

Կրօնական լայնախոհութիւն: Ք-՝դէն մահմետական մեծ ուխտատեղիին մէջ պահուած և պաշտուած սեւ քարն է որ Մարգարէին կրօնքը կը յատկանշէ: Մահմետական մը, աշխարհի որ կողմն ալ ըլլայ, երեսը դէպի Ք-՝դէ դարձուցած պէտք է աղօթէ: Տաճարը՝ հրէական, համրիչն ալ պուտտայական կրօնքները կը խորհրդանշեն:

Հաւանաբար միսթիք քառեակ մը — հազուադիւս բացառութիւն Խայեամի Տիվանին մէջ — որ սակայն շատ ողորջ չէ իր մոլեռանդ հակառակորդներուն համար: Խայեամ կը յանձնարարէ ներքին՝ հետեւաբար իրական աղօթատեղիին (զինետան) մէջ վերաշահիլ հոգիի այն բարձրութիւնը զոր կորսնցուցած են մզկիթին նիւթական պատերսն մէջ կամ հրապարակաւ ցուցադրելով իրենց կեղծ կրօնասիրութիւնը:

ԳԻՆԴԱՆ միսթիք իմաստով կը նշանակէ անտեսանելի կամ հոգեկան աղօթատեղին:

Պ-հ-հ-հ-հ-հ Պարսկաստանի Սասանեան թագաւորներէն մէկն է, զահ բարձրացած 420ին և յայտնի՝ Արեւմուտքի քրիստոնեայ՝ ու Արեւելքի մոնկոլեան յեղերու դէմ՝ մղած յաջող կռիւներով: Բայց իր շանունը ժողովուրդին մէջ աւելի ճանչցուած է իբրեւ քաջ որսորդ: Պահրամի մասնաւոր սբօրն

էր վայրի էշերու որսորդութիւնը, որոնցմէ մէկը իր առջեւէն խոյս տալով զայն կ'առաջնորդէ ճախհախուտի մը մէջ ուր ժողովրդական հերոսը իր մահը կը գտնէ։ Այդ աւանդութիւնը իր անունին կցած է հօտ (վայրի էշ) բառը։ Խայեամի քառեակը հիւսուած է այդ դէպքին շուրջ, հօտ (Գ. տողին մէջ, վայրի էշ) և հօտ (Գ. տող, գերեզման) բառախաղով՝ որ անթարգմանելի է։

22

Հօտ-հօտի իշ-իշեր-ան տէ-նը հօտ-է բացատրութիւնը Ղուրանէն քաղուած է։

23

Մենք անձնապէս պատասխանատու ենք այն մեղքերուն համար, որոնք մեր ծնելէն առաջ մեզի սահմանուած և պարտադրուած էին արդէն։ Դարձեալ ճակատագրականութեան նոյն փշոտ հարցը, որ Խայեամէն զատ բազմաթիւ իսլամ գրողներու և խորհողներու մելան սպառել տուած է։

25

Կը հեղնէ հրապարակու եւ ցուցամուրթիւնով շօտ կարդացող կեղծաւորը։

28

Այս քառեակը հեղեբրգ (parody) մըն է սուֆի բանաստեղծներուն շատ սիրած և մշակած մէկ գաղափարին ուր միսթիք շրթունքներ հօտին շրթունքին (հոգեկան ներշնչման) հպած կը վերանան։ Գ. տողին մէջ Խայեամ իր գինիի հօտէն

Կ'ստանայ բոլորովին հակառակը այն պատասխանին՝ զոր սուֆին կը կարծէ ստացած ըլլալ իր միաթիբ ճաշին հպումէն:

29

Նէշ-Է-Է և Պ-Լ երկու բազմամարդ քաղաքներ էին, առաջինը Խորասանի նահանգին արեւմտեան՝ և երկրորդը Հիւսիս-արեւելեան կողմը, Ամուտարիա կամ Օքսուս գետին շատ մօտերը շինուած:

31 32 33

Խայեամի սիրական պատկերներէն մէկն է Նիշաբուրի բրուտը իր գործարանին մէջ, որուն մարդ մինչեւ այսօր ալ կրնայ հանդիպիլ այդ պատմական քաղաքին պարսպադրան առջեւ կամ ծածկուած շուկան:

Այս եւ ուրիշ « բրուտի քառեակ »ներու մէջ Նիշաբուրի ատտեղագէտը անձնատուր կ'ըլլայ մարդկային կեանքի ոչնչութիւնը ողբացող իմաստասիրական խորհրդածութեանց:

Ֆէրէ-Է-Է արիական ցեղին զիւցազն թագաւորներէն մէկն է որ պարսիկ ազգութեան և պետութեան հիմերը զրած է:

Քէյ-Խ-Է-Է նայնպէս արիական-խրանական զէմը մըն է որ կը փայլի պարսիկ ազգութեան ծագման առաջին օրերուն: Իշխած է երկար տաեան Ֆէրիտունէն բանի մը դար ետքը ու յաճախ շփոթուած Կիւրոսի հետ, ինչ որ բոլորովին սխալ է:

Քէյ կամ Ք-յ Հին պարսկերէն բառ մըն է հայերէն Ար-Գ-յին նշանակութիւնով ու նոյն արմատէն առնուած:

Պէ՛հը. վայրի տունկէ մը արտադրուած և հաշիշի նմանող թմրեցուցիչ մըն է, որուն գործածութիւնը տարածուած էր հասարակ ժողովուրդին մէջ: Կարգ մը սուֆի տէրութիւններ Պէ՛հով կը գինովնային աղօթքի և վերացման պահերուն:

Սէֆֆէն յաճախ յիշատակուած խայտափ քառեակներուն մէջ, հոմանիշ է Նաֆէի, կրօնական եռանդի և, ինչպէս այս քառեակին մէջ, աղօթատեղիի կամ մզկիթի:

Սէֆֆէն գործածած եմ հայ լեզուին մէջ ընդունուած հնչումով: Բուն բուն է Սէֆֆէ, արմատը՝ «էֆֆ»՝ ծնրադրութիւն, աղօթք:

Քաֆի (կարծի պար) փոխարեքարար կը նշանակէ «ոչինչ» կամ «պարապ խօսք»: Այստեղ գործածուած է այդ նշանաւ կութիւնով: Պարսկահայերն ալ «քամի»ն փոխարեքարար միւսնոյն իմաստով կը գործածեն:

Ապահովարար ձօնուած սիրուած անձի մը, թէեւ կարծողներ կան որ միաթիբ նշանակութիւն ունի այս քառեակը:

Մահաւան միջաւանջը

Կ'ականարկէ այն խօխոչաձայն աղմուկին զոր հեղուկ մը կը հանէ շիշի մը նեղ բերնէն դուրս հոսած ատեն:

Յ-Է-Է ԳԵՂԵՅԷԼը անսահման նիւթ հայթայթած է պարսիկ գրականութեան, և անկէ կախում ունեցող մահմետական գրականութեանց մէջ: (Տեսնել « Հայ և Թուրք գրականութիւն » յօդուածաշարքը, « Ճակատամարտ » 1922.):

Ս. Գրքի քնքոյշ վէպին հերոսը, հերոսն է նաեւ պարսիկ գրականութեան գլուխ-գործոցներէն մէկ քանիին: Մահմետական-պարսիկ ըմբռնումով, Յովսէփ կը մարմնացնէ առնական գեղեցկութեան և հոգիով ու մարմնով մաքուր գերմարդուն մտատիպարը:

Վարդին թերթիկներուն մէջէն երեւցող զոհարանման առէջները նմանցում են Յովսէփի ակռաներուն, իսկ թերթիկներուն կարմրութիւնը՝ Յովսէփի արիւնաներկ շապիկին:

Դ. տող. 3--4 = հետք:

Այս քառեակին նիւթն է հոգեփոխութեան դաւանանքը, որ թէ՛ մահմետական կրօնքին և թէ՛ Խայեամի ժամանակակից իմաստասիրութեան համար անձանօթ վարդապետութիւն

մը չէ: Պարսկաստանի մէջ եղան նոյն իսկ աղանդներ որոնք հոգեփոխութիւնը իրենց հաւատալիքին հիմը ըրին:

Խայեամ հոգեփոխութիւնը նիւթ ըրած է իբրեւ բանաստեղծ և ոչ թէ անոր հաւատացող իմաստասէր:

48

Մահադ Կազէվի թագաւորն է, որուն իշխանութեան օրերը Ասիոյ մահմետական կեանքին ամենափայլուն շրջաններէն մէկը կազմած են: Առասպելական դարձած է Մահմուտի անբաւ հարստութիւնը:

Դ-ԴԷ Տ-ԷԼԸ գերբնական յատկութիւններով օժտուած է մահմետական աւանդութեանց համեմատ:

50

Ս-ԴԷ -ԷԷԸ ու Մ-ԷԷԸ առնուած են թէ Ֆիդիքական և թէ փոխաբերական իմաստով: Այսինքն՝ արեան շրջանը և սիրոյ վիշտերը սիրտը « կ'արիւնեն », ու սրտին կծկումը և զգացումներու ազդեցութիւնը « ձեւ փոխել » կուտան սրտին:

51

Դ-Է-Է-Է քաղաքէ դուրս, անմշակ անապատներն են, որոնց մով տարուան մեծ մասը ընդհանրապէս շրջապատուած է պարսկական քաղաք մը: Գարունին այդ անապատները կը հազնին վաղանցիկ կանաչութիւն, աչքառու հակադրութիւն մը ստեղծելով անապատին վարժուած աչքերու համար:

Պօլսոյ Պալլբլի հինաւորդ գերեզմանաքարերէն մէկը սա-
արձանագրութիւնը կը կրէ. « Ես չեմ ըլլար բեղի պէս, բայց
դուն կ'ըլլաս ինծի պէս »:

Թ... քաղաքը Մէշէտէն 15 մղոն հեռու, ոչ միայն Պարս-
կաստանի ալ և ամբողջ Ասիոյ ամենաբազմամարդ քաղաքնե-
րէն մէկը եղած է: Թուս Ֆիրտօսլի բնակավայրը և Պարս-
կաստանի մայրաքաղաքն էր: Իր աւերակներէն շատ քիչ բան
կը մնան հիմա: Քեյ Քէյուս հին հերոս-թագաւորներէն մէկն է:

Ուղղուած է Աստուծոյ և կ'ակնարկնէ մարդու ծնելէն
առաջ անոր հոգիին նախագոյութեանը:

Եունչ բառին տեղ բնագրին մէջ գործածուած է « Երկու
պահ » , այսինքն Ներշէլ և Դրշէլ: Խայեամ կեանքի տե-
ւողութիւնը յաճախ չափած է շունչի մը կամ այդ երկու գոր-
ծողութեանց տևողութիւնով:

Այստեղ սխալ պիտի ըլլար թարգմանել ~~Բեհեմ~~ ~~Գըն~~
պէտք է ըլլայ « ~~Բեհեմ~~ (ծախած) ~~Գըն~~ »: Մահմետական-
ներուն արգիլուած ըլլալով գիւնդի և օղիի պատրաստութիւնը,

Պարսկաստանի զինեվածառւները և օղեվածառւները եղած են կրակապաշտները — պարսկերէն բառով մոգերը — չրեաները և քրիստոնեաները: Այս վերջիններուն մեծամասնութիւնը զրժ-բախտաբար հայեր են հիմա:

Հաֆըզ ունի նման տող մը. « Ուր -է-է է, հ-ն է Գէ-Գը Սիւ-է-է-է (Աստուծոյ) » : Բայց Խայեամ սիրոյ պաշտամունքը կը գերադասէ նոյնիսկ կրօնքներէն:

Նմանողութիւնը թիւ 4 քառեակին կամ « բրուտի երգեր » ունի: Մարդիկ կը մեռնին, հոգ ու փոշի կ'ըլլան, հետեաբար « մեղմով կոխեցէք գետնի հողին վրայ, որ թերևս ժամանակին աղւոր աղջկան մը աչքին բիրն էր » :

Բ-չ-Գէ Աւէ-ը, Երկնից Աւէ-ը, Կ-Գ-Գ Աւէ-ը կամ պարզապէս Աւէ-ը, յաճախ գործածուած այս քառեակներուն մէջ, պարսկերէն ասութիւն մըն է որ կը նշանակէ Երկնակամար կամ զայն ստեղծողը՝ Աստուած: Երկնքի կամարը, ըստ հին աստեղագիտութեան, հաստատուն զանգուած մըն է, որ կը դառնայ անիւի մը պէս աշխարհին շուրջը, իսկ այս վերջինը անշարժ է:

Կը հեզնէ Ի-չ-Եւ-է-է, իր « Է- » էն զատուելու կամ « հոգին գիտակից Է-էն անջատելով Տիեզերական Հոգիին միաց-նելու » միտթիք-սուփիական դաւանանքը:

Առաջին երկու տողերը սուֆիական են, վերջին երկու տողերը անոնց հակադրութիւնը՝ Խայեամական:

Գարունին՝ ճերմակ ծաղիկներով ծածկուած ձիւղերը կը նմանցնէ Մովսէսի ձեռքին որ հրաշքով յանկարծ բորոտելով սպիտակ գոյն մը առու:

Բնութիւնը արթնցնող սիւզերը նմանցուած են Յիսուսի կենսաբար շունչին, զոր մեռելներու վրայ փչելով Յիսուս յարութիւն առնել կուտար անոնց:

Մ-Ն-Ք բառը սուֆի լեզուին մէջ նուիրագործուած բացատրութիւն մըն է և կը պատկերացնէ Աստուծոյ հետ Սուֆիին փոխ-յարաբերութիւնը:

Պարսիկ բանաստեղծները առածի կարգ անցուցած են թըրքական գեղեցկութիւնը: Պատմական են Հաֆըզի ծանօթ տողերը.

Եթէ այդ բուրժ Շիրազցին
Ուզէր սիրտս ձեռքն առնել,
Ի՞ր Հեղկական պիտակին
Նուիրէի սրտագին
Սմտղանքն ու Պուխաբան:

Լէնկթիմուր կարդալով այս տողերը ներկայութեանը կը կանչէ Հաֆըզը ու կը հարցնէ բարկացած թէ՛ ինչպէս համարձակած է Հաֆըզի նման մուրացիկ մը, իր երկու սիրելի բաղաճները նուէր ընել ասոր անոր չնչին պիտակի մը փոխարէն:

« Տէր, կը պատասխանէ պարսիկ բանաստեղծը, եթէ այդքան առատաձեռն չըլլայի, այս զիճակիս չէի հասներ » : Լէնկթիմուր զինաթափ՝ առատօրէն կը վարձատրէ սրամիտ վարպետը :

83

Ուշշէ Գ...-ը, արաբական ոճ է, կը նշանակէ գինի :

85

Թ...-ն իր-ի ...-ը — Գինովին զօրօք երթալը :

86

Դ. տողը նմանաձայնութիւն մըն է : Բնագրին մէջ « Բ... » պարսկերէն բառը, որ կը նշանակէ ...-ը կամ ...-ը է և կ'ակնարկէ աւերակին մեռած տէրերուն, միեւնոյն ժամանակ տաւրակի մը հաւած ձայնն է :

88

Դ. տող ի՞նչ հ... բառացի թարգմանութիւնը՝ ...-ն պարսկերէն ասութիւն մըն է և կը նշանակէ ըսողին (Խայեամին) հոգուն, որով և՛ ի՞նչ հ... :

89

Գրեթէ կրկնութիւնն է նախորդին : Թարգմանած եմ դա՛դափար մը տալու համար այն բաղմամբ քառեակներուն վրայ զորս իբրև կրկնութիւն դուրս ձգած եմ : Կրկնութիւնները կը հաստատեն թէ Խայեամի վերագրուած շատ մը քառեակներու հեղինակութիւնը որքան կասկածելի է :

Դ. տող. հաւաքոյթի մը մէջ, բացակայ կամ մեռած բարեկամի մը տեղը, սեղանին շուրջ, բաց ձգել և ատեն ատեն անոր բաժին ինկած գինին այդ տեղին վրայ թափել, հին իրանական սովորութիւն մըն է, հաւանաբար հոգեպաշտութենէ մնացած հետք մը: Ատկէ ծագում առած է նաև պարսիկներու և պարսկահայերու գործածած ԴԷԴ ԴԴԴԴ ասութիւնը:

91

Ըստ Ղուրանի, աշխարհի կրօնքներուն թիւը եօթանասուն երեք է: « Իմ ժողովուրդս, կ'ըսէ Մուհամմէտ, պիտի բաժնուի եօթանասուն երեք կրօնքներու (կրօնական ազգերու) որոնք, բացի մէկէն, կրակի բաժին պիտի ըլլան »:

95

Մ--Բ--Ֆ--Մուհամմէտի տրուած յարգանքի ստորագիծը-
ներէն մէկը:

97

Ուղղուած է ԵՆԴԴԴ և ԵԴԴԴԴ մոլլաներուն:

98

Միջնադարեան պարսիկ լեզուին մէջ ՖԷԷՖ կամ փիլիսոփայ բառը, յոյն իմաստասիրութեան նուիրուած գիտուն կը նշանակէ ու յաճախ հոմանիշ է անաստուածութեան, որովհետեւ « ֆիլսէֆ »ը մահմետական աստուածաբանութեամբ զբաղելու տեղ, յարած է յոյն-հեթանոսական փիլիսոփայութեան (ֆիլսէֆաթ):

Այս սրամիտ քառեակին մէջ ծածկուած է ուժգին յարձակում մը մահամետական աստուածաբանութեան ամենատկար կէտին՝ նախասահմանութեան եւ մարդկային կամքին ազատ չըլլալուն վարդապետութեան դէմ: Խայեամ անհաշտ քննադատող մը եւ ապստամբ մըն է հանդէպ ուղղափառ դաւանանքին, որ այդ հարցը կը լուծէ Ղուրանի բառացի թարգմանութիւնովը:

Արեւելքի մէջ զիշերապահները մինչեւ հիմա դեռ երկար կանչերով կը լեցնեն զիշերուան խոր լուծիւնը, թաղէ թաղ իրարու ձայնելով զիշերուան պահները:

ԵՐԿԻՆ ԵՒ ԵՐԿԻՐ = Երկինք եւ Երկիր:

ԱՆՊԱՆ ԲՈՒՆ ԵՒ ԵՐԿԻՆ = անաշին բաժակն է որ գինեմոլներու համար մասնաւոր հմայք ունի:

ԻՄ ԵՒ ԵՐԿԻՆ = Իմ ու քու գերեզմանին հողը:

ԿՆՊՆԻ ԳԻՐԵՆԻ ԲՈՒՆ = Երկինք:

Հարցը հեղեական կերպով ուղղուած է Սուֆիներուն: Առաջին երկու տողերը սուֆի ասութիւններու հեղեներզն են: Ճ-բ-ն միսթիք ասութիւն մըն է որ կը նշանակէ տէրվիշին հոգեկան բարձրացումը և աստիճանական մերձեցումը կամ ճանապարհորդութիւնը դէպի Տիեզերական Հոգին:

Եթէ մարդը Աստուածային էութեան կամ ըստ միսթիք բացատրութեան, $1-2-3-4$ ին մէկ մասնիկն է, ինչ պիտի ըլլայ ան, կը հարցնէ Խայեամ, երբ վերնայ այդ վարագոյրը: Ու ինք պատասխանելով կ'եզրակացնէ. « ոչինչ »:

Ուղղուած է Աստուծոյ:

Բաժակին և շիշին միջեւ գտնուած արիւնը ատելութիւն կը նշանակէ:

Իբրեւ $4-2-1$ $1-2-3-4$ $5-4-3-2-1$ — Մահէն ետք ոչնչանալ Խայեամի մտերիմը և գաղափարակիցը, Սելմուք թագաւորներու հաշակաւոր վէզիր՝ Նիզամիւլ Միւլը, նոյնը ըսած է մեռած վայրկեանին. « Ահա կ'երթամ քամիին թեւերուն մէջ »:

Քառեակը որ նուիրուած է սիրուած անձի մը, միեւնոյն ժամանակ նուրբ երգիծանք մը և սուֆի-միսթիք սոճով գրուած

բանաստեղծութեանց հեգներդն է (parody) զոր լաւագոյն կերպով վայելելու համար մէջ կը բերեմ Ճամիլի միտթիք բանաստեղծութիւններէն հատուած մը.

Պարսէզին այս անկիւնն ուր կայ՝ առուի ափն ու համի՛ շրունք,
Ո՛վ իմ Սադիս, ելի՛ր Բանգի ժուլկալութիւնն է մեղի այստեղ :
Վանահայրը երբ վանին մէջ՝ կը զինովնայ սուրբ երգերով,
Լաւ չէ՞ ապրիմ Գինեսունը, ուր ես հարբած մշնամ յաւէս :
Շրքներդ դպան ճամի՛ն շրբանց, ու ես զինով խելակորսոս,
Անկարող եմ որոշելու, ո՛րն է զինին, որը սուտակ : Եւրն. :

122

Գինիի բաժակները և ճփերը ծածկուած կ'ըլլան փորագրուած նկարներով և բանաստեղծական տողերով :

123

Երկրի կուրծքին մէջ թաղուած գանձերը մարդկային էակներն են :

126

Դ. տող. հոչ = հոչ = Կանաչցած գերեզմանս :

129

Միտթիք տէրվիչներու գաղտնածածուկ վարդապետութեան կ'ակնարկէ :

135

Կեւիւի Բուււ = Մարդկային կեանքը կամ անցնող ժամանակը :

ԱՐԶԱՆՅԱՆ - ՎԵՐՈՒՄԱՆ = Արեւի առաջին ցուրերը:

Զոյն քննուել -- չէր ել, ի ել-կտոյն շուրջ չէր գտնուել սուրճիական շատ գործածուած բանաձեւեր են: Քառեակին երկու վերջին տողերով առաջին երկու տողերը՝ հետևաբար միասնական հեղուած են:

Ինչ Անէ—Բուրդ մանեղու անիւ, ճախարակ, որ այստեղ ամենախոնարհ և աննշան գործիքի իմաստը առած է, որով ամենախոնարհ գործիքի մը՝ բրդմանին չափ օգտակարութիւն չունի Երկինք։ (ԲՇԴՏՆ շատ գեղեցիկ բառը Սեբաստիոյ զաւառաբառն է)։ Կարելի է յիշջին տողը թարգմանել նաեւ՝

$$L_{\alpha} = \{x \in L : x \text{ is } \alpha\text{-closed}\}$$

ՄԷՀԷ-ԴԸ մզկիթին մէջ Քա'պէին ուղղութիւնը ցոյց տուող խորշն է, որուն դարձած կ'աղօթեն հաւատացեալները: Երա-
րուղութեան պահուն Մեհրապին մէջ աղօթելու իրաւունքը
վերապահուած է կրօնապետին, որուն հետեւը կեցած ժողո-
վուրդը կը հետեւի անոր շահ-շի շարժումներուն և կ'աղօթե-
անոր հետ: Պաշտամունքէ զուրս պահերուն որ և է մէկը
կրնայ աղօթել Մեհրապին մէջ:

Բ. ասոր կը նշանակէ առանց Աստուծոյ հետ հաղորդակ-
ցութեան իցոյցս մարդկան Ն-Ն-Ն կատարել:

Գրէւը Ղուրանին մէջ յիշուած է իբրեւ Աստուծոյ ձեռքին մէջ գերբնական առարկայ մը որ ճակատագիրը եւ մարդոց արարքները կ'արձանագրէ։ Մահմետական ըմբռնումով Գրէւը տեսակ մը անձնաւորուած ուժ է, զոր ոչ մէկ մարդկային զօրութիւն կրնայ կեցնել կամ շեղեցնել իր զրելիքէն։

Անգլիացի արեւելագէտ Ուինֆիլտ այս առիթը կ'որակէ իբրեւ « կատարեալ Վօլթերեան քառեակ մը »։

Օրինակ մըն է այս քառեակը այն դիւրութեան, որով ուրիշ որ եւ է լեզուէ աւելի, կարելի է հայերէնի մէջ գտնել կարգ մը պարսկաբանութիւններու հարադատ նմանութիւնը, եւ թարգմանողը կարող կ'ըլլայ արտայայտել բնագրին գեղեցկութենէն շատ բան։ Այսպէս՝ ծափ շ-էն, գինին գլխու շ-էն եւ որոշ տարիքի մը կամ աստիճանի մը ձեռք շ-էն նոյնքան հայերէն են որքան պարսկերէն։

Բազդրին անգութ հարուածները որոնք կեանքը կը ճանչցնեն։

Աթրանխատանի հիւսիս-արեւելեան ծայրագագաւոր, Հեղ-կաստանի սահմանակից։

« Զայդ աշխարհներուն՝ Երկնքի և Երկրի գործերուն կարեւորութիւն չեմ տար: Մէկ ~~եւ~~ ^{էւ} ~~է~~ ^է կամ մէկ կուտի (քնազրին մէջ գործի հասիկի մը) չեմ գնոր երկու աշխարհները»:

Կասկածի տակ կը ձգէ չին համայնաստուածեաններու (pantheist) պաշտպանած կայծին յրինակը: Թեյի մը ծայրը կտալուած կայծ մը, կ'ըսեն անոնք, արագօրէն դարձուելով կրակէ շրջանակ մը կը գծէ: Այդ շրջանակը ամբողջութիւն մըն է (Տիեզերքի նման) և սակայն միակ կէտով մը (Ստեղծողը) կազմուած է:

Մէք~~հ~~^հ-~~տ~~^տէ, տեսնել թիւ 35ի ծանօթը: Իհ~~ւ~~^ւ-~~ն~~^ն զինին և աշխարհն է, զոր կը նախընտրէ վերացական-կրօնականէն:

Զինքը հալածող մոլեռանդի մը պէտք է ուղղուած ըլլայ:

Մ~~ա~~^ա-~~ի~~^ի ~~ա~~^ա-~~տ~~^տէ~~ւ~~^ւ = Հով կլլել, պարապ-ձեռք մնալ, խաբուիլ:

Ն~~ոյ~~^{ոյ} ~~է~~^է ~~է~~^է ~~է~~^է ~~է~~^է խմելէն զղջացած ըլլալուն մահմետական աւանդութիւնն է:

« Ալլահ անոնցմէ ոմանք առաջնորդեց զէպի ուզիղ ճամբան, իսկ ուրիշները՝ զէպի մեղք » Ղուրան ԺԶ. ԳԼ.:

Միսթիք աղօթքի մը հեգներգը:

Ուրիշն հաճախ մարդ ստիպուած է հոգը մշակել եւ իր հացին հոգ խառնել: ԽԺԼ-ն հաճախ պարտիկները մինչեւ այսօր պահած են գետինը նստած կամ կկգած խմելու սովորութիւնը, նոյն իսկ երբ բաժակով կը խմեն:

« Գինի խմելու համար շատ աւելի գործնական ու խելացի եմ քեզմէ, քան կրօնամոլ »:

Ուրիշն ինչպէս ինքն ինքն խուրճը, ծածկուած ոսկեգոյն փոշիով եւ վարդին թերթիկներուն խորը թաղուած՝ նմանցուած է ոսկիով լեցուն քսակի մը: Իսկ մանիշակը, զուրկ այդ ոսկեքսակէն, կը մարմնացնէ աղքատութիւնը:

Ջէհէշ, մահմետական զլխաւոր ուխտատեղիին՝ Մէքքէի մօտ հրաշագործ ջուր մըն է:

197

Սուֆի գրականության մեջ շատ կրկնուած նմանութիւն մըն է Թիթեոին և ճրագին մտերմութիւնը: Միսթիք բանաստեղծութիւններու հատորներ գրուած են այդ անունին տակ: (Տեսե՛կ «Հայ և Թուրք գրականութիւնները», «Ճակատամարտ» 1922):

198

$$\Phi_{-r_1, -r_2} = \Phi_{r_1, r_2} : \quad$$

201

«Աղէկութիւն ըրէ, հոգ չէ թէ ձուկին նետես զայն, օր
մը կ'ստանաս վարձքդ»:

202

Umsatzsteuern auf $\frac{1}{2}$ = Verbrauchssteuern :

206

ձեռքդ = Կեկեա՛ծ՝ մեռած մարդ։

212

Պարսիկ բանաստեղծներուն գեղեցկութեան մտատիպարներէն մէկն ալ Զինաքի աղջիկը կամ պատանին է, նման-ցուած չինական փղոսկրէ սպիտակ կուռքերու:

214

Ուղղուած՝ մօֆթիներուն և կեղծ տէրվիչներուն:

Բռնիքը Մուհամէտի խոստացած ձեռքի գետերէն մէկն է որուն մէջ ջուրի տեղ զինի կը հոսի :

Փաթթոցներու մեծութիւնը, զոր Խայեամ կը հեղնէ, չափանիշն է կրող մոլլային բարեպաշտութեանը և կրօնական աստիճանին :

Կ'ակնարկէ ծիսական խայն խիստ կանոններուն, որով ամենաչնչին պատճառներու համար շաբաթը չեղեալ կը նկատուի և ծովը աւրուած կը համարուի :

Դ. տողը ակնարկութիւն է Ղուրանի պատուէրներէն մէկուն :

Բ. տողը կ'ակնարկէ Ղուրանի մէկ պատմութեան Յիսուսի հրաշալի ծաշին շուրջը :

Դ. տող. Պու Սա'իտ և Էտհէմ սուֆի-միսթիք յայտնի բանաստեղծներ են :

Հեղներդ մը սուֆիական շատ կրկնուած ասութիւններու : Տես 119ի ծանօթ.ը :

Բռնիքի զիշերը մահմետական տօնի մը՝ մարգարէին ծընընդեան նախատօնակն է :

Ուղղուած հակառակորդ մոլլայի մը: Գոցեր ե... Գոցեր՝
այսինքն Դեմեքէ ետէ՛ր հընէն ունիւն եկեր եւ իբրեւ կընէ:

Բրօֆ. Պրատն Ա. տողը կը կարդայ « Էյ ընթերցէ, վէ սլադ
ամետէ Պէլ հոմ հէլէն » որուն թարգմանութիւնը պիտի ըլ-
լար « Ով կորսուած և գտնուած և սակայն միշտ ճամբէ
եղած »: Իմ՝ բնագիրս՝ « Էլ ետ հէլէն »:

Մարդկային ճակատագրին որոշուիլը և կեանքին նախա-
սահմանուիլը, առանց ենթակային կամքը և նախասիրութիւն-
ները հարցնելու:

Ա. և Բ. տողին նմանութիւնները դայլանին (նարկիլէ)
շուրջ հիւսուած են: Պարսկական դայլանը եղէզի մը մէջէն
կը ծխեն, փոխանակ Պոլսոյ նարկիլէին օձապտոյտ խողովակը
գործածելու:

Թերևս միակն է այս գովաբանական ուղերձը զոր զրած
ըլլայ Խայեամ: Իր ժամանակակից մեծ ու փոքր տաղանդները
իրարու հետ կը մրցէին օրուան վեհապետին կամ մեծամեծ-
ներուն նուիրելու ոտանաւոր ուղերձներ, յաճախ ամենէն ան-
հեթեթ և չափազանցուած շողորթութիւններով խնդրուած:
Այս քառեակը հաւանաբար ուղղուած է Մելիքշահին:

Պարսիկ բրոնիկագիրներու համաձայն, Խայեամի գրած
վերջին քառեակն է սու :

Բնագրին Ա. տողը անթարգմանելի բառախաղ մըն է հե-
ղինակին անուան (Խ-յե-ժ-՝-յրան շինող) և զիտութեան վր-նն-
(Խ-յե-ժ-) շինող բառերով: Այդ տողին բառացի թարգմա-
նութիւնն է՝ Խ-յե-ժ- որ գիտ-ւ-թե-ն վր-նն-է և Ն-ր-գի-ր :

Լաւագոյն համարած եմ՝ ամբողջ քառեակը թարգմանու-
թենէ զուրս ձգելու տեղ, փոխել առաջին տողը և անոր
իմաստը կապել Բ. տողի իմաստին :

Հեղինակի լուսանկարին ձակ ստորագրութիւն
չկրող օրինակները անվաւեր են :

Այս գրքին հարիւր հաճեցինց օրինակները
ապագրուած են նախնական բուղրի վրայ :

ՀԵՂԻՆԱԿԻ ԱՄԷՆ ԻՐԱԴՈՒՆՔ ՎԵՐԱՊԱՀՈՒԱԾ Է

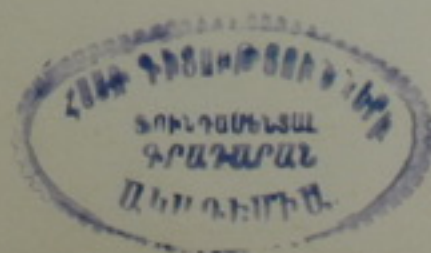
Պ Ա Տ Կ Ե Ր Ն Ե Ր

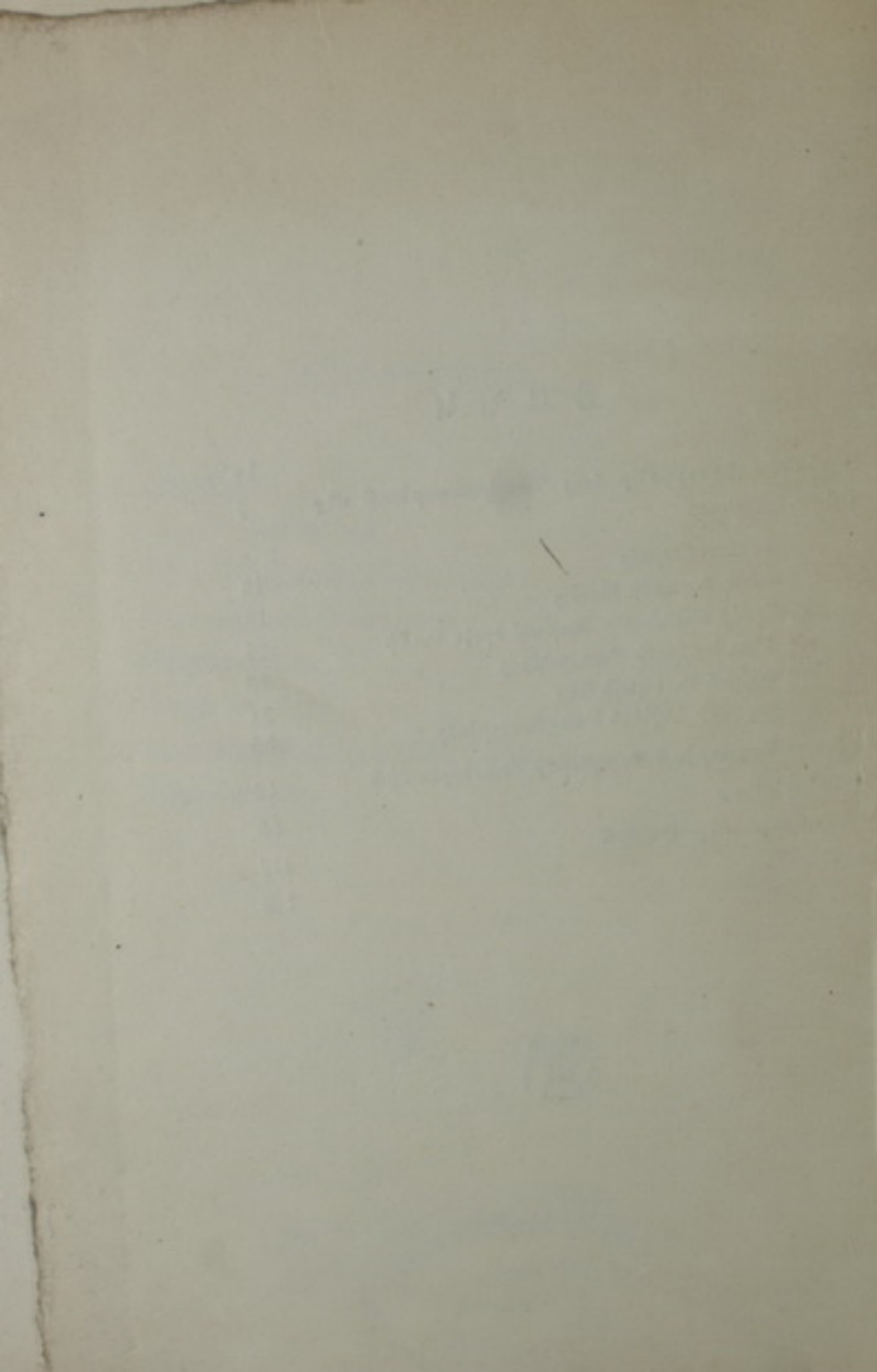
	էջ
Հեղինակը	7
Գրուոմ Կասպեան	21
Օմար Խայեամի Գերեզմանը	39
Պարսկական Անապատը	45
Պահրամ-Կուր	59
Սադի եւ Ճամ	70
Գարունը Պարսկաստանի Մէջ	90
Ճոկանախաղ	119

Յ Ա Ն Կ

	էջ
Արեւելագիտութիւնը Հայ Գրականութեան մէջ	7
Օմար Խայեամ	
Իր Դարաւերջանը	13
Օմար Խայեամի Կեանքը	18
Սուճի Դաւանանքը, Խայեամ Իբրէւ Սուճի	26
Օմար Խայեամի Քառեակները	29
Խայեամ Եւրոպայի Մէջ	34
Խայեամի Հայերէն Քարգմանութիւնը	36
Ռախազնացութիւն Խայեամի Գեղեզմանին	42
Քառեակները	53
Ծանօթութեանց Բաժին	117
Պատկերներ	146

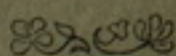

12.504.

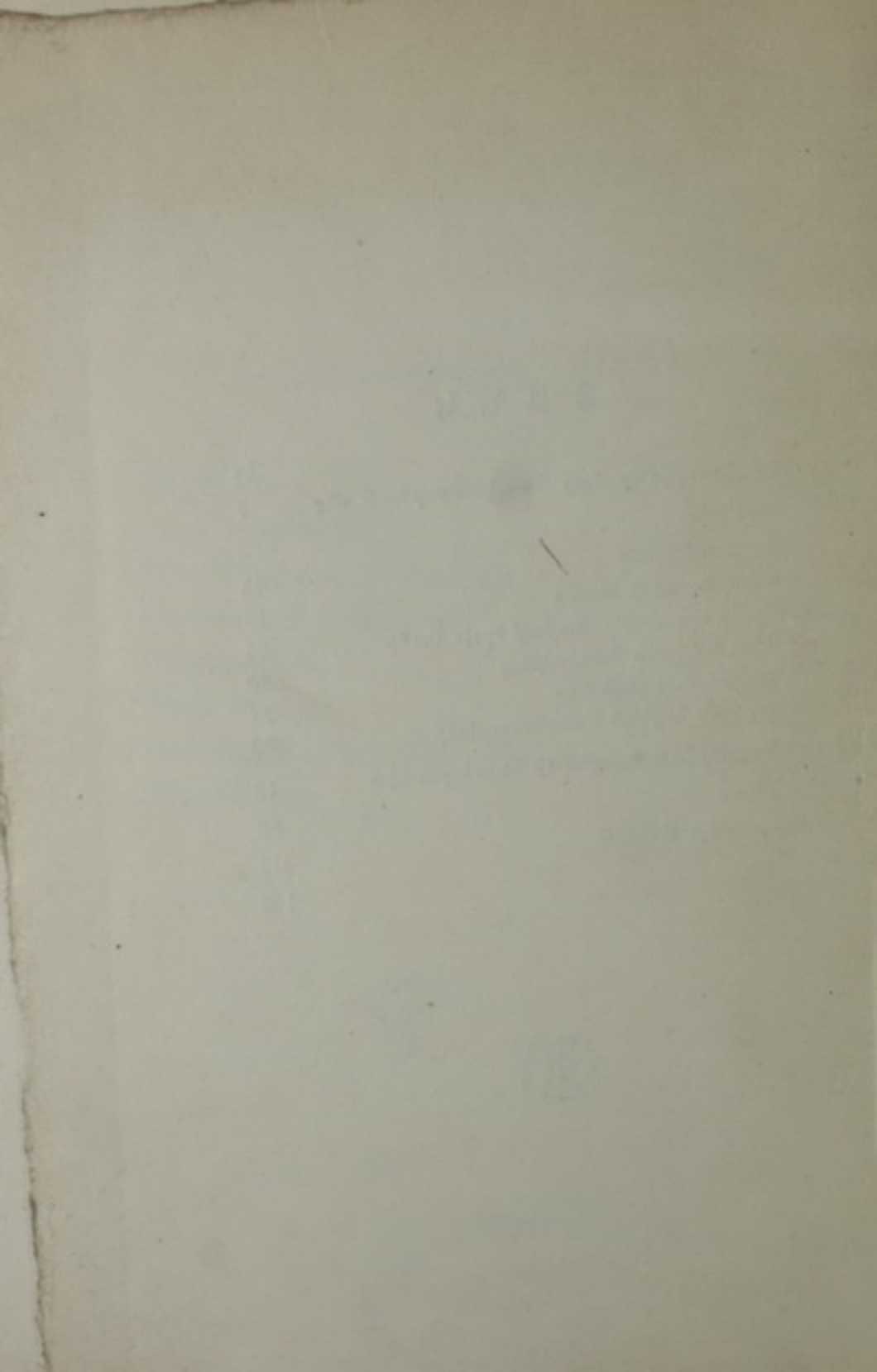
A $\frac{11}{1317}$

ԳԻՆ 1.50 ՏՈԼԱՐ
ՃԱՓՈՆԱԿԱՆ ԹՈՒՂԹԻ ՎՐԱՅ 5 ՏՈԼԱՐ

Հեղինակի ամեն իրաւունք վերադառնաւ է

ԳԱՍ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0230712

A $\frac{\pi}{1317}$